

МУНИЦИПАЛЬНОЕ АВТОНОМНОЕ ДОШКОЛЬНОЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ УЧРЕЖДЕНИЕ ДЕТСКИЙ САД №9
«СЫЛДЫСЧЫГАШ» КОМБИНИРОВАННОГО ВИДА

г. КЫЗЫЛА РЕСПУБЛИКИ ТЫВА,

667008 г. Кызыл мкр. Спутник ул. Убсу-Нурская, д.22, тел. 8 (394-22)3-7770, email: madov9.2014@mail.ru

ПРИНЯТО

На педагогическом совете

МАДОУ Детский сад №9

«Сылдысчыгаш» г. Кызыла

«02» 09 2022

№ 1

УТВЕРЖДАЮ

Директор МАДОУ д/с №9

«Сылдысчыгаш» г. Кызыла

С.С. Саданана

02.09.2022г

Торээн Тывам

**Школа назыны четпээн уруглар ооредир албан
черлеринге торээн (Тыва) чугаа сайзырадырынын
чижек программазы**

Кызыл-2022г

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ӨӨРЕДИЛГЕ БОЛГАШ ЭРТЕМ ЯАМЫЗЫ
ТР-ның КБЭАЧ “Национал школа хөгжүдөр институту”

Кол редактору ТР-ның КБЭАЧ “Национал школа хөгжүдөр институту” директору
С.С.Товуу.

ШНЧУӨАЧ кижизидикчи башкыларынга кылдырган кейсти “Национал школа хөгжүдөр институту” этнокультурлуг ужур-утка лабораториязының э.а. *Л.Х.Ооржак* база методист *Б.О.Нончат* ажылдап кылганнар.

ШНЧУӨАЧ кижизидикчи башкыларынга КЕЙС

Школа назыны четпээн уруглар өөредир албан черлериниң (улаштыр – ШНЧУӨАЧ) башкыларының ажылдаарынга таарымчалыг кылдырган кейс Тыва Республиканың өөредилге болгаш эртем яамызы Күрүнениң бюджеттиг эртем албан чери “Национал школа хөгжүдөр институту” (улаштыр – НШХИ) планы ёзугаар ШНЧУӨАЧ-ге уругларның тыва чугаазын сайзырадырынга кылдырган Программалар, номчулга номнары, ажылчын кыдырааштар болгаш өскедаа методиктиг, дидактиктиг материалдар уруглар садтарының удуртукчуларынга, методист болгаш кижизидикчи башкыларынга дуза көргүзөр чыынды пособие бооп турар.

Пособиеде аңгы номнар бооп чырык көрүп үнүп келген Программа, номчулга номнары, ажылчын кыдырааштарның данзызын киирген. А оон аңгыда ШНЧУӨАЧ-ниң ажылдакчыларынга немей ажылдап кылдырган мониторинг, диагностиктиг болгаш уругларның тыва чугаазының сайзыралының деңгелин тодарадыр онаалгаларлыг чижек хевирлерин ажылдап кылганы-биле башкыларга дуза болуру-биле немей киирип каан. Оларның-биле чергелештир уругларның ниити интегративтиг база бот-хуузунда сайзыралының деңгелин тодарадырынга, садик болгаш өөредилгениң эге школа-биле харылзаалыын бадыткап турар хайгаараар арганың дузазы-биле илередир метапредметтиг түңнелдерни илередириниң чижээн база ажылдап кылган.

ШНЧУӨАЧ барып турар бичии чаштарның тыва чугаазын сайзырадыр сорулгалыг кыска үе дургузунда ажылдап кылдырган методиктиг болгаш практиктиг ажылдар өөредилгениң федералдыг күрүне стандартының (улаштыр – ӨФКС) негелделерниге дүгжүп турар болгаш, удуртукчуларның, методистерниң, башкыларның ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузарынче угланган.

ШНЧУӨАЧ-ниң доозукчу уругларының сайзыралын ӨФКС-та тодаргай киирген сорулгалыг угланышкынарынга (целевые ориентиры) дүүштүр ажылдап кылдырган пособие ШНЧУӨАЧ болгаш эге школа башкыларының аразында сырый ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны база берип турар

© Институт развития национальной школы, 2020

ДОПЧУЗУ

Кирилде	4
I. Хоойлу-дүрүм, доктаал чүүлдерлиг кезек	5
II. II. Өөредилге-методиктиг чүүлдерлиг кезек.	6
Өөредилге-методиктиг комплект.....	6
II.1. 2. Өөредилге номнары.....	6
II.1. 3. Өңнээринге болгаш угаап-шиңгээдиринге бичии номчугаштар.....	7
II.1. 4. Ажылчын кыдырааштар.....	7
III. ӨФКС: школа назыны четпээн уруглар өөредир албан черлери.....	7
II.1.1. Уругларның тыва чугаазын сайзырадырынга чижек программалар.....	8
III.1. Уругларның чугаазын сайзырадырының технологиялары.....	8
Үндезин вариант.....	14
III.2. Чижек тематиктиг болгаш календарь-тематиктиг планнаашкын.....	14
Вариативтиг вариант.....	14
III.3. Кичээлдин технологтуг картазы, кичээл планнары	36
III.4. ШНЧУӨАЧ-ге өөредилгениң ажил-чорудулгазы. Оюннарның хевирлери.....	54
IV. Мониторинг чорударының болгаш уругларның тыва чугаазын шиңгээткениниң деңнелин тодарадырының айтырыглары	55
V. Өг-бүле кижизидилгези.....	55
VI. Башкыларның бот-тускайлаң билиг бедидери	56
VII. “Төрээн Тывам” деп программа-биле ажилдаарынга немелде өөредилге-медээлиг кезек ...	57
VIII. Тыва дыл кабинеди.....	57
IX. ШНЧУӨАЧ-ниң кижизидикчи башкыларынга интернет-курлавыр.....	61
Капсырылга.....	62

КИИРИЛДЕ

ШНЧУӨАЧ башкыларынга хамаарышкан кейс – ол дээрге методиктиг болгаш практиктиг угланышкынныг ниити каттышканын тургузуп турар пособие. Ол школа назыны четпээн уругларның тыва чугаазын сайзырадыр сорулгалыг НШХИ-ниң ажылдап кылганы “Тыва дыл – чаштарга” деп регионалдыг төлевилелдин ниити кол сорулгазын болгаш сорулганы күүседир байдалдарын тодаргайлаан, уруглар-биле ажылдаарының аргаларын, билигни шилилгелиг тургузарын, өөредилгениң ужур-утказының вариантылыын, баш бурунгаар тодаргайлап хынаар угланышкынныын, негелде болгаш үнелел барымдааларын чырыдарын оралдажып кылган баштайгы пособие бооп турар. Кейс – уругларны ниитилелге таарымчалыг чаңчыктырарынга, оларның угаап шингээдир, херек кырында кылып билир, аас чугаа, харылзажылга чорудар, бодунуу-биле тайылбырлаар, уран-чечен, эстетиктиг, күш-дамыр сайзырадыр школа назыны четпээн уруглар өөредилгезинге хамаарышкан айтырыгларны чырыдарынче угланган өөредилге-методиктиг комплекс.

Өөредилге-методиктиг комплекс аразында сырый харылзаалыг үш кезектен тургустунган.

1. Хоойлу-доктаал дүрүмчүлдерлиг кезек.
2. Өөредилге-методиктиг чүүлдерлиг кезек.
3. Өөредилге- медээлерлиг кезек.

Хоойлу-доктаал дүрүм чүүлдерлиг кезээнде школа назыны четпээн уруглар өөредилгезинге хамаарышкан федералдыг, регионалдыгхоойлу-доктаалдүрүмнер, локалдыг актылар, уругларның тыва чугаазын сайзырадырынга ШНЧУӨАЧ-га хамаарышкан доктаал-саавырларны киирген.

Өөредилге-методиктиг чүүлдерлиг кезектетыва дылды билир уругларның аас чугаазын сайзырадыр “Төрээн Тывам” (2019 ч.) болгаш тыва дылды билбес, өөренип алыксап турар уругларга таарыштыр ажылдап кылдынган “Моя родная Тува” (2020 ч.) деп чижек ажылчын программалар, ада-ие, башкыларга болгаш уругларга бижиттинген “Номчулга ному” (2019 ч.), “Книга для чтения” (2020 ч.), өөредилге номчугаштар: 2-3 харлыгларгаөңнээр номчугаштар «Күдерек», “Долаана”, 6-7 харлыгларга угаапшингээдиринге өөредилге номчугаштар “Бөмбүрзек”/ “Планета Земля”, “Үлегерлиг болуру”/ “Быть примером”); ажылчын-кыдырааштар: “Мээң өг-бүлөм”/ “Моя семья” (2-3 харлыгларга), “Хөглүг үннер” / “Веселые звуки” (3-4 харлыгларга), “Дыңнаксанчыг тыва чугаа” / “Мой тувинский язык” (4-5 харлыгларга), “Сөстөр оюну” / “Игра слов” (5-6 харлыгларга), “Үжүктер таалыңы” / “Сундук азбуки” / (6-7 харлыгларга) болгаш өске-даа методиктиг (чижек тематиктиг болгаш календарь-тематиктиг планнаашкын, чижек кичээл конспектилери), дидактиктиг материалдар (чуруктар), мониторинг эрттиреринге, хайгаараар болгаш хынаар ажылдарга хамаарышкан чүүлдер кирип турар.

Өөредилге- медээлерлиг кезекте кезек-чамдыктап ажыглап болгу дег интернет-курлавыр медээзин киирген. База ол ышкаш бо кезекте ӨФКС хамаарышкан Тыва Республиканың терминком комиссиязының бадылааны орус-тыва терминнерниң чижек словарын киирген.

Уругларны ниитилелге таарымчалыг чаңчыктырарынга, оларның угаап шингээдир, херек кырында кылып билир, аас чугаа, харылзажылга чорудар, бодунуу-биле тайылбырлаар, уран-чечен, эстетиктиг, күшдамыр сайзырадыр школа назыны четпээн уруглар өөредилгезинге хамаарышкан айтырыгларны чырыдарынче угланган өөредилге-методиктиг комплекс Тыва Республиканың ШНЧУӨАЧ-ниң удуртулгазынга болгаш башкыларның дес-дараалаштыр, доктаамал ажылдаарынга болгаш ӨФКС-тың негелделерин күүседиринге таарымчалыг байдалдарны тургузуп турар.Тыва Республиканың Чазааның болгаш Тыва Республиканың өөредилге болгаш эртем яамызының улуг деткимчези-биле ажылдап кылдынган ТР-ның КБЭАЧ “Национал школа хөгжүдөр институттуң” бир дугаар ажылдап кылганы “Тыва дыл – чаштарга” регионалдыг төлевилел школа назыны четпээн уругларның төрээн тыва чугаазын сайзарадыр кол сорулгазын болгаш сорулганы күүседир байдалдарын кейс тодарадып турар. КНО болгаш Россия Федерациязының делегейниң биче буурай чоннарының төрээн дылын камгалаар угланышкынныг сагыш-човаашкынныг ажылдарының

күүселдезинге хамааржып турар “Тыва дыл – чаштарга” регионалдыг төлевилелге хамаарыштыр ажылдарны ам-даа кылдынар болгаш төрөөн тыва дылды келир салгалдарга кадагалап арттырарының болгаш аңаа хумагалыг болурунун, ооң келир үеде сайзыралыңга хамаарышкан айтырыгларны шиитпирлээринге янзы-бүрү айтырыглар планнаттынып турар.

Тыва Республиканың ШНЧУӨАЧ-ниң бүгү удуртулгазынга, башкыларыңга ажылдаарыңга удуртулга кылдыр ажылдаттынып кылдыңган кейс хоочун-даа, аныяк-даа башкыларга, ада-иеге база тыва дылды шингээдип алыксап чоруур янзы-бүрү аймак чоннун төлээлелеринге ажыктыг болур дээрзи чигзиниг чок.

I. ХООЙЛУ- ДУРУМ, ДОКТААЛ ЧҮҮЛДЕРЛИГ КЕЗЕК

- Федеральный закон от 29.12.2012 N 273-ФЗ (ред. от 26.07.2019) "Об образовании в Российской Федерации"; Федеральный закон “О внесении изменений в статьи 11 и 14 Федерального Закона “Об образовании в Российской Федерации” от 03.08.2018 N 317-ФЗ статья 11. Федеральные государственные образовательные стандарты и федеральные государственные требования. Образовательные стандарты (п. 5.1.); статья 14. Язык образования (п.4, 6)

- Приказ Министерства образования и науки Российской Федерации (Минобрнауки России) от 17 октября 2013 г. N 1155 г. Москва "Об утверждении федерального государственного образовательного стандарта дошкольного образования";

- Письмо Министерства образования и науки Российской Федерации (Минобрнауки) №08-249 от 28.02.2014 "Комментарии к ФГОС дошкольного образования";

- Санитарно-эпидемиологические правила и нормативы СанПиН 2.4.1.3049-13 "Санитарноэпидемиологические требования к устройству, содержанию и организации режима работы дошкольных образовательных организаций" (утв. Постановлением Главного государственного санитарного врача РФ от 15 мая 2013 г. N 26);

- Приказ Министерства образования и науки Российской Федерации (Минобрнауки России) от 30 августа 2013 г. N 1014 "Об утверждении Порядка организации и осуществления образовательной деятельности по основным общеобразовательным программам - образовательным программам дошкольного образования" Федеральный закон «Об образовании в Российской Федерации» от 29.12.2012 N 273-ФЗ; - Письмо Федеральной службы по надзору в сфере образования и науки от 20 июня 2018 г. № 05192 «О вопросах изучения родных языков из числа языков народов РФ».

- Письмо Минобрнауки России от 09.10.2017 № ТС-945/08 «О реализации прав граждан на получение образования на родном языке».

- Указ № 204 Президента Российской Федерации «О национальных целях и стратегических задачах развития Российской Федерации на период до 2024 года» от 07.05.2018 г.

- Закон Республики Тыва от 21.06.2014 г. N 2562 ВХ-1 «Об образовании в Республике Тыва» (с изменениями на 2 июля 2019 года).

- Постановление Правительства Республики Тыва от 7 апреля 2017 г. № 152 .

- Приказ Министерства образования и науки Республики Тыва от 29.04.2019 г. № 610-д. «Об утверждении примерной образовательной программы по развитию родной (тувинской речи) детей в дошкольных образовательных учреждениях Республики Тыва «Төрөөн Тывам» / «Моя родная Тува».

- Государственная программа Республики Тыва «Развитие тувинского языка на 2017-2020 годы», утвержденная Постановлением Правительства Республики Тыва от 9 апреля 2019 г. №173.

II. ӨӨРЕДИЛГЕ-МЕТОДИКТИГ ЧҮҮЛДЕРЛИГ КЕЗЕК

Өөредилге-методиктиг комплект:

1. Программалар:

- Уруглар садынга өөредилге болгаш кижизидилге программазы / Авт.-сост. Чооду К-К.К., Ч.М.Доржу, З.Ш.Соян, Б.М.Монгуш, А.Х.Алдын-оол. – Кызыл, 1986.
- Сувакпит О.Ө., Кара-Күске Ч.К., Монгуш Б.М. Тыва уруглар ясли-садтарына номчулга ному. – Кызыл, 2001.
- Алдын-оол А.Х., Назытпай Г.Т. Школа назыны четпээн уругларның чугаа сайзырадырының программазы. – Кызыл, 2008.
- Дамба Н.Ч., Саая Л.С., Ооржак Э.К. Школа назыны четпээн уругларның тыва (төрээн) чугаа сайзырадырының программазы. - Кызыл, 2010.
- ШНЧУӨАЧ төрээн (тыва) чугаа сайзырадырының чижек программазы “Төрээн Тывам” (2019 ч.);
- Примерная образовательная программа «Моя родная Тува» по развитию тувинской речи для дошкольных образовательных учреждений Республики Тыва (для детей дошкольного возраста, не владеющих родным (тувинским) языком, в том числе для детей с родным (русским) языком) (2020 г.).

2. Өөредилге номнары:

- Монгуш Б.М., Допул У.П. Чечен чогаал. Школа назыны четпээн уруглар албан черлеринге номчулгага чижек программа. – Кызыл, 2011.
- Саая Л.С., Ооржак Н.О., Сат М.К. Ортумак бөлүкке төрээн (тыва) чугаа сайзырадылганы биле ажыл. – Кызыл, 2011.
- Шююн А.С. Салгынчыгаш. Ясли-садик уругларына номчулга сеткүүлү.
- Монгуш Б.М. Номчулга ному. – Кызыл, 2015 ч.
- “Номчулга ному”. Уруглар садтарына болгаш өг-бүлеге. (2019 ч.),
- “Книга для чтения”. Для родителей, детей и для воспитателей (2020 ч.).

3. Өңнээр болгаш өөредилге-угаап-шингээдиринге номчугаштар: ➤ 2-3

харлыгларга: «*Күдерек*» (2019 ч.);

“*Долаана*” (2019 ч.);

➤ 6-7 харлыгларга “*Бөмбүрзек*” (2019 ч.);

“*Үлегерлиг болуру*” (2019 ч.).

4. Ажылчын-кыдырааштар:

- 2-3 харлыгларга: “*Мээңөг-бүлөм*”(2019 ч.).
- 3-4 харлыгларга “*Хөглүг үннер*” (2019 ч.).
- 4-5 харлыгларга “*Дыңнаксанчыг тыва чугаа*”(2019 ч.), “*Мээң өг-бүлөм*”(2020 ч.).
- 5-6 харлыгларга “*Сөстөр оюну*”(2019 ч.),
“*Мээң суурум*” (хоорайым).
- 6-7 харлыгларга “*Үжүктөр таалыңы*”(2019 ч.), “*Мээң Тывам*” (2020 ч.).

III. ӨФКС: школа назыны четпээн уруглар өөредир албан черлери

ӨФКС-та ШНЧУӨАЧ-ның өөредилгениң утка-шынарын шингээдириниң негелделериин РФ-тин өөредилге болгаш эртем яамызының 2013 чылдың октябрь 17-де үнген 1155 дугаарлыг “Школа назыны четпээн уруглар өөредилгезинге хамаарышкан ӨФКС бадылаарының дугайында” дужаалдың 4-кү эгезинде кириген.

Школа назыны четпээн уруглар өөредир албан черлеринге уругларны кижизидери болгаш тыва чугаазын сайзырадыр ажил-чорудулга ӨФКС-тиң негелделерин хандыраынче болгаш программаның утка-шынарының кол өзээн тургузуп турар тыва улусчу педагогиканың уруглар кижизидеринин аргадуржулгазын непередиринче угланган. ӨФКС-тың негелделеринге дүүштүр уругларның тыва чугаазын сайзырадыр кезээ кол өөредиглиг кезээниң 40 хуузун боттандыар. Ук хууну дүүштүр алырга, ШНЧУӨАЧ-га уругларның тыва чугаазын сайзырадырынга 2 шак турар ужурлуг.

ШНЧУӨАЧ-ның өөредилгезинин адарларында ӨФКС-та уругларның идепкейин болгаш бот тускайлаң чоруун деткиринин сорулгалыг угланышкыннары:

- уруглар хөй-ниити черлеринге, уруглар садынга культурлуг аажы-чаңның дүрүмнерин өске кижилерниң сагындырыы чокка күүседиринге чаңчыккан, бот идепкейин болгаш бот тускайлаң чоруун культурлуг алдынып билиринге көргүзүп турар;

- эш-өөрү, улуг улус-биле ээлдек чугаалажырының дүрүмнерин билир, бодунуң бодалын, дилээн, эскергенин тодаргай чугаалаарынга чаңчыккан;

- дыңнаанын, көргенин, билгенин эт-херекселдерниң, болуушкуннарның аттарын шын адап тургаш, тодаргай чугаалаарын билири;

- төрөөн дылының чугаа үннерин шын, тода адап билири;

- тыва чугааны дыңнап өөрениринге белени, ажыглаар сөстөрниң курлавырын чүвелер аттары, оларның демдектери, болуушкуннар болгаш оларның шынарын илереткен сөстөрни шиңгээдип ап турары;

- оюннар өөредилгениң бүгү адырларының кол өзээн тургузуп турар, янзы-бүрү оюннар үезинде тыва дылга харылзаалыг чугааны уругларның эки чорудуп билири;

- шынчы, дыңнангыр, эвилең-ээлдек, кээргээчел сеткилдиг, улугларны хүндүлээр, бичиилерге дуза кадарын билири;

- чурттап турар чериниң дугайын эки билир, ада-иези, төрелдерин таныыр, ада-иезиниң, чоок кижилериниң чүнү кылып турарын билири;

- оюн, харылзажылга, долгандыр турар чүүлдерге хамаарыштыр сонуургап-шинчилээр болгаш өске-даа ажил-чорудулгага сонуургалды, кады ажылдажылга үезинде бодунга тааржыр кандыг ажылды шилип алырын шилип шыдаары;

- чурттап турар чериниң үнүштериниң, дириг амытаннарының дугайында билир, оларга ынак, камгалап, хайгаарарын билири;

- улуг кижилерниң, башкыларының даалгазын бодунуң шааа-биле шынарлыг, кызымаккай күүседип шыдаары;

- шыдамык аажы-чаңныг, хөй-ниитиниң корум-чурумунуң сагыыр дүрүмнеринге хамаарыштыр бодун шын алдынып, бадунуң аажы-чаңын быжыг тудуп шыдаар угаанныы;

- бот хуузунга хамаарышкан арыг-силиг болурунун дүрүмнерин сагып турары;

- кандыг-бир билдинмес айтырыгга хамаарыштыр эш-өөрүнге, улуг кижилерге айтырыгларны сагыыр ужурлуг дүрүмнерге чагыртып, сонуургак чоруун көргүзүп, дидим, шын салып билири;

- мага-бодун дадыктырарынга ынак, аваангыр, шыдамык болурунга белени.

III.1. УРУГЛАРНЫҢ ТЫВА ЧУГААЗЫН САЙЗЫРАДЫРЫНЫҢ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ / ТЕХНОЛОГИИ ДЛЯ РАЗВИТИЯ ТУВИНСКОЙ РЕЧИ ДЕТЕЙ

ӨФКС (ФГОС): өөредилгениң чаа педагогиктиг технологияларының очулгазы 1. Технология поискового и исследовательского обучения – дилеп тывар болгаш шинчилеп өөредир технология;

2. Технология проблемного обучения – чөрүлдээлиг байдалды тургузуп өөредир технология; 3. Технология обучения системно-деятельностного подхода – системниг, боду кылып өөредир технология;
4. Модульная технология обучения – мөөңнеп өөредир технология;
5. Информационно – коммуникационная технология обучения – өөредилгениң медээхарылзажылга технологиязы;
6. Технология обучения развития критического мышления – сайгарылгалыг угаап-боданыышкынга өөредир технология;
7. Здоровьесберегающие технологии – кадыкшыл камгалаарының технологиязы;
8. Проектная технология обучения – өөредилгениң төлевилел технологиязы;
9. Технология развивающего обучения – сайзырадып өөредириниң технологиязы;
10. Разноуровневая технология – деңсел барымдаалап өөредириниң технологиязы;
11. Технология интегрированного обучения – өөредилгениң демнештирилгелиг технологиязы;
12. Игровые технологии обучения – өөредилгениң оюннар ажыглаар технологиязы;
13. Личностно-ориентированная технология обучения – өөредириниң бот-тускайлаң угланыышкынныг технология;
14. Технология педагогических мастерских – педагогиктиг арга-дуржулга технологиязы;
15. Кейс технология – кейс технологиязы.

Наиболее актуальные технологии в условиях реализации требований ФГОС:

1. Игровые **технологии**
2. Здоровьесберегающие **технологии**
3. Информационно – коммуникационная **технология**
4. Наглядное моделирование
5. Нетрадиционные **технологии**

Игровые технологии занимают самое значительное место в **речевом развитии детей**. Значение использования игровых **технологий** при решении задач ФГОС состоит в том, что они позволяют достичь положительного эффекта. Проведение специально подобранных игр создаёт максимально благоприятные условия для **развития речи детей**. На занятиях можно использовать дидактические, социализирующие, **развивающие игры**.

Занятия с игрушками не только помогают выработать правильное произношение звуков, но и **развивают мелкую моторику**, раскрепощают и **развивают** ребенка в процессе игры, стимулируют его на **речевые высказывания**.

Здоровьесберегающие технологии - **упражнения**, направленные на здоровье-сбережение проводиться в течение 1-2 минут в середине занятия. Все эти игры направлены на **развитие речи детей**, так как любая из них требует изучения правил, запоминания текстового сопровождения, выполнение движений по тексту.

1. Дыхательная гимнастика
2. Упражнения на **развитие общей моторики**
3. Комплексы физкультминуток.
4. Артикуляционная гимнастика
5. Пальчиковая гимнастика
6. Массаж, самомассаж
7. Гимнастика для глаз

Информационно-коммуникационные технологии. В настоящее время уже невозможно себе представить **развитие современного общества** и производства без ИКТ. Сегодня ИКТ начинают занимать свою нишу и в воспитательно-образовательном пространстве ДОУ. Это позволяет:

- предъявлять информацию на экране монитора в игровой форме, что вызывает у детей огромный интерес, так как это отвечает основному виду деятельности дошкольника – игре;
 - ярко, образно, в доступной дошкольникам форме преподнести новый материал, что соответствует наглядно-образному мышлению детей дошкольного возраста;
 - привлечь внимание детей движением, звуком, мультипликацией;
 - поощрять детей при решении проблемной задачи, используя возможности учебной программы,
 - **развивать у дошкольников исследовательское поведение;**
 - расширять творческие возможности самого педагога, так как позволяет самому использовать стимулом для развития их познавательной активности;
- интернет ресурсы для создания тематических презентаций, картотек, систематизации материала.

Электронные образовательные ресурсы - детские компьютеры и планшеты, компьютерные игры, интерактивные игрушки («Повторюшки», говорящие микрофоны, куклы и др.).

- Интерактивные игры: «Гарфилд», «Маленький искатель в кукольном театре», «Речевой экспресс», «Учимся говорить правильно».

- Игровые презентации по многим лексическим темам: «Деревья», «Фрукты», «Овощи», «Дикие и домашние животные», «Птицы», «Насекомые» и т. д.

Наглядное моделирование. К методам наглядного моделирования относится **мнемотехника**. **Мнемотехника** – это совокупность правил и приёмов, облегчающих процесс запоминания. Модели позволяют детям легко запомнить информацию и применять её в практической деятельности.

К ним относятся:

1. Опорные картинки - предметные картинки, сюжетные картинки, серии сюжетных картинок.

Их используют для ознакомления с предметами, составления рассказа, рассказа-описания.

2. Схемы используются при заучивании стихотворений.

3. Мнемотаблицы особенно эффективны при обучении пересказу, составлении рассказов, заучивании стихотворений.

4. Карточки-символы

Нетрадиционные технологии. Пескотерапия, игры с ракушками, камушками, крупами. Музыкалотерапия (*вокалотерапия, игра на музыкальных инструментах*). Изо-терапия (*техника рисования*). Сказкотерапия. Куклотерапия. Логоритмика - действия, сопряженные с речью и музыкой. Различные реальные мелкие предметы.

Задача всех педагогов состоит в том, чтобы создать условия каждому ребенку для практического овладения разговорной речью, выбрать такие оптимальные **технологии**, методы и приемы обучения, которые позволили бы ему проявить свою **речевую активность**, совершенствовать умения и навыки звукопроизношения в процессе коммуникации.

III. 2. Тематиктиг болгаш календарь-тематиктиг чижек планнаашкын

Уругларны тыва чугаазын сайзырадыр база мөзү-шынар кижизидилгезин ШНЧУӨАЧ-ның өөредилгезиниң тус-тус адарларында тускай сорулгалыг угланышкыннары-биле чергелештир чорудары чижек программада планнатынган.

Үндезин вариант

(Б.О.Нончат, Л.Х.Ооржак тургусканнар)

Чижек тематиктиг планнаашкын

1-ги бичии бөлүк (2-3 харлыглар) Тема: «Мээң өг-бүлөм»

Сорулгазы: 2-3 харлыг уругларның ниити сайзыралының болгаш чугаазының сайзыралынга дүүштүр өг-бүлө темазынга хамаарышкан тыва сөстөр-биле уругларны таныштырары база аас чугаазынга ажыглап өөредири, медреселдиг-биле сактып алырынга таарымчалыг байдалдарны тургузары. Уругларга чоок төрелдерин *танып*, оларның *чүнү канчап турарын*, *санын* тодарадып, *чурттап турар черин билиринге* база чүвөлөр аттарын шын адаарынга өөредири. Тоолдарны *дыңнап билир*, *үлегер домактарның* утказын билеп, сайзыралынга дүүштүр чугаалап өөренирин сайзырадыры.

Ай	Сентябрь	Октябрь	Ноябрь
	1. Таныжып аалы! <i>Оюн тургузуунуң кол кезектери-биле таныштырар.</i>	1. Мээң ойнаарагым. <i>Ойнаарактарны шинчилээри</i>	1. Ойнаар-кыс. <i>Ойнаар-кыстың “Адың кымыл?”</i>
	2. Мээң эштерим. <i>Уругларга чугаалаар</i>	2. Өңнер. <i>Ойнаарактар дугайында А. Алдын-оол</i>	2. <i>Уранмааның ойнаар кызы” деп Уругларга чугаалап бээр</i>
	3. <i>Каткы-хөглүг уруглар бис” Чаңгыс – хөй.</i>	3. Улуг-биче. <i>Ойнаарактар дугайында чечен чогаалды номчуп бээр.</i>	3. Мээң авам, ачам. <i>Уругларга чугаалаар</i>
	4. Мээң садигим. <i>Оюн-аян-чугаалаары</i>	4. Мээң акым, угбам, дунмам. <i>Беседа чорук Ойнаарактар дугайында шулукту аянныг номчуп бээр.</i>	4. Мээң башкым. <i>Шүлүк доктаадыр Мээң өг-бүлөм. Сюжеттиг чурук-биле ажыл</i>
	Декабрь	Январь	Февраль
	1. Идик-хеп. <i>Ойнаар-кыстын идик-хевиннин дугайында уругларга номчуп бээр</i>	1. Көгүдүглөр. (“ <i>Бөөп-бөөп, бөпүйлең</i> », “ <i>Теп-теп, тевенек</i> »,	1. Тоолдар. <i>Орус улустуң тоолдарын “Каак-каак, кежээ “Борбак долган”, “Бажыңчыгаи” чугаалаар кижси</i> », “ <i>Бирээ, ийи, караң шим!</i> »),
	2. Эт-сеп. <i>Эт-сеп дугайында чугаалаар</i>	2. “ <i>Аажок кежээ, эреспей</i> », “ <i>Чаптанчыгбай, ыглава!</i> »)	2. Азырал амытаннар. <i>Оюн “Чүү канчаар эдерил?”</i>
	3. Аяк-сава. <i>Аяк-сава дугайында чугаалаар</i>	3. Тывызыктар. <i>Өпей ырылар.</i>	3. Черлик амытаннар.
	4. Аыш-чем. <i>Уругларга орус улустун тоолу “Репканы номчуп бээр</i>	4. <i>Уругларга номчуп бээр А. Алдын-оол “Аргада адыг”</i>	4. Куштар. <i>Шүлүк доктаадыр Э. Кечил-оол “Уя белен</i>
	Март	Апрель	Май
	1. Мээң авам. <i>Шүлүк доктаадыр</i>	1. <i>Уругларга башкының шилип алган</i>	1. Орус улустуң тоолу “ <i>Борбак долган</i> ”. <i>тоолун азы чечен чугаазын</i>
	2. <i>Беседа Мээң кырган-авам, кырган-ачам чугаалап бээр</i>	2. <i>Транспорт. Эдерти катантап чугаалаар</i>	2. “ <i>Чолаачы” Эдерти катантап чугаалаар Катантаашкын</i>

			<i>уругларга номчуп бээр</i>
	3.Ынак. авам. <i>Оюн-тоглаа.</i>	3. <i>Дидактиктиг</i> 3. Кыргыз-авам, кырган-ачам өө. <i>“Чурук-</i>	3.Мээн садигим <i>оюн биле ажыл</i>
	4 ”Мээн ог-булем. Орус улустун тоолу. “Бажынчыгаш	4.Тыва улустун аас чогаалы. <i>Катаптаашкын</i>	4.Е. Танова <i>“Бичии чолаачы.</i>

2-ги бичии бөлүк (3-4 харлыглар) Тема: «Төрөлдөрүм ажыл-ижи»

Сорулгазы: уругларның чоок кижилеринң ниити болгаш хуу аттарын адап, айтып билир, улуг-бичии кижилер аразында хүндүткел ёзузун сагып билиринге даянып, тыва улустун чаңчылчаан ажыл-ижинге хамаарышкан чаа сөстөрү шын адап, утказын билип, аас чугаазынга ажыглап өөрениринге, сөс курлавырын байыдарынга таарымчалыг байдалдарны тургузуп бээри. “Малчын, чылгычы, кадарчы, саанчы, хойжу...” деп сөстөрү уткаларын билип турар болгаш янзы-бүрү оюннар үезинде сөстөрү ажыглап, сактып ап, шын адап турарын чедип алыр.

Дидактиктиг мергежилгелер дузазы-биле чечен чугааларны дыннап, эдerti чугаалаар, шээжи-биле доктаадыр арга-шинээн сайзырадыр. Тыва улустун аас чогаалынын дузазы-биле чоннун сагылгаларын сайзыралынын аайы-биле шингээдирин кижизидер

Ай	Сентябрь	Октябрь	Ноябрь
Кичээл темалары	<p>1.Экии, чаштар сады! <i>Беседа</i></p> <p>2.Ойнаарактар.<i>Ойнаарактар дугайында чугаалаар</i></p> <p>3.Башкы – деп хүндүткелдиг сөс.<i>Сюжеттиг чурук-биле ажыл</i></p> <p>4.Кус. Ногаа аймаа. <i>Дидактиктиг оюн “Огородта чүлөр үнүп, өзүп турарыл?”</i></p>	<p>1.Азырал амытаннар <i>Дидактиктиг оюн “Кажсаада чүлөрил?” (дириг амытаннарны ылгаары)</i></p> <p>2. “Теве чүге чараш эвес <i>апарганыл?” деп тыва тоолду уругларга чугаалап бээр</i></p> <p>3.Кырган-авам, кырган-ачам – малчыннар.<i>Сюжеттиг чурук-биле ажыл</i></p> <p>4.Угбам- саанчы, честем – кадарчы. <i>Сюжеттиг чурук-биле ажыл</i></p>	<p>1.Черлик амытаннар. <i>Сюжеттиг чурук-биле ажыл “Адыг биле адыгжыгаиш”</i></p> <p>2. Шүлүк доктаадыр <i>А. Барто “Адыгжыгаиш”</i></p> <p>3.Куштар. <i>Чурук-биле ажыл</i></p> <p>4.Чуковскийниң “<i>Дагаа оглу” деп тоолун эдерти катаптап чугаалаар, уругларга номчуп бээр</i></p>
	Декабрь	Январь	Февраль
Кичээл темалары	<p>1.Кыш. <i>Чурук-биле ажыл</i></p> <p>2. Чүнүн төлүл? <i>Ойнаарактар дугайында чугаалаар (азырал амытаннар-биле оларның чаи төлдери)</i></p> <p>3. Иези кайыл? <i>Ойнаарактар дугайында чугаалаары (черлик амытаннар-биле оларның чаи төлдери)</i></p> <p>4. Чаа-чыл байырлалы. <i>Дидактиктиг оюн “Шивижикти каастаалы”</i></p>	<p>1.Кижиниң тургузуу. <i>Кижиниң тургузуунуң кол кезектери-биле таныштырары</i></p> <p>2.Транспорт.<i>Ойнаарактар (транспорт) дугайында чугаалаар</i></p> <p>3.Авам-эмчи, ачам-чолаачы. <i>Сюжеттиг чурук-биле ажыл</i></p> <p>4. Шүлүк доктаадыр. Э. Кечил-оол “<i>Чолаачы мен”</i></p>	<p>1.Тыва оюннар.<i>Салаалар-биле оюннар</i></p> <p>2.Тыва өг.<i>Беседа</i></p> <p>3.Тыва хеп. <i>Дидактиктиг оюн “Ойнаар-кыстың тыва хевин кедирээл”</i></p> <p>4. Күүйүм – даараныкчы, даайым – чазаныкчы. <i>Сюжеттиг чурукбиле ажыл.</i></p>
	Март	Апрель	Май
ичээл темалары	<p>1.Час. <i>Чурук-биле ажыл</i></p> <p>2.Мээң авам.<i>Шүлүк доктаадыр</i></p> <p>3. Уругларга “<i>Ийи күске” деп тыва улустуң тоолун чугаалап бээр</i></p> <p>4.Бяштар. <i>Дидактиктиг оюн</i></p>	<p>1.Көгүдүглер. <i>Өпей ырылар.</i></p> <p>2.Үлегер домактар.</p> <p>3.Тывызыктар.</p> <p>4.Тоолдар.<i>Башкының ишилп алган тоолун уругларга номчуп бээр</i></p>	<p>1.Чай. <i>Чурук-биле ажыл</i></p> <p>2.Курт кымыскаяк. <i>Шүлүк доктаадыр О. Сувакпит “Шартылаа”</i></p> <p>3.Чечектер.Э. <i>Кечил-оолдуң “Чечектерим” деп шүлүүн доктаадыр</i></p> <p>4.Төрелдерим <i>ажыл-ижи.Катаптаашкын</i></p>

Ортумак бөлүк (4-5 харлыглар)Тема: «Мээң чурттап турар черим»

Сорулгазы: Уругнуң бодунуң чурттап турар чериниң тус-тус онзагайы-биле таныжарынга, оларның ужурутказын билип, тайылбырлап өөрениринге таарымчалыг байдалдарны тургузуп бээри. Бодунуң ат-сывын, фамилиязын, адазының адын долузу-биле адап, бажыңының адресин ыяк билир кылдыр өөредир. Тараа, катчимис болгаш өске-даа культураларның ажык-дузанын билип алырын чугаалап бээр, үнезин оюннар, чуруктар болгаш өске-даа ажыл-чорудулга дузаны-биле билиндирери. Уругларны бичиизинден тура ажыл-ишчи, эрескежээ, күш-ажылды үнелеп билиринге өөредир болгаш кижизидер.

Ай	Сентябрь	Октябрь	Ноябрь
Кичээл темалары	<p>1.Күс. Экии эш-өөр! <i>Күстүң онза хевирлерин мнемотаблица дузаны-биле тодарадыр.</i></p> <p>2.Күскү дүжүт. <i>Чуруктар дугайында чугаалаары</i></p> <p>3.Ыяштар. <i>Дидактикиг оюн “Кайы ыяштың чимизидир, тып”</i></p> <p>4.Тараа - буянныг чем. <i>Тарааның тыптып келгенинин дугайында беседа</i></p>	<p>1. Мээң өг-бүлөм. <i>Л. Чадамбаның “Авай, ачай” деп шүлүүн доктаадыр</i></p> <p>2. Уругларга “<i>Дорт алышкы” деп тоолду чугаалап бээр</i></p> <p>3.Мээң бажыңым. <i>Сюжетрольдуг оюн “Бисте аалчы келген ону шайладылынар”</i></p> <p>4.Мергежилдер. <i>Чурук-биле ажыл</i></p>	<p>1.Тыва дылым. <i>Беседа</i></p> <p>2.Мээн хоорайым. <i>Шүлүк доктаадыр Л. Чадамба “Кызылым”</i></p> <p>3.Хоорайым кудумчулары. <i>Оюн-аян-чорук</i></p> <p>4. Уругларга <i>Белек-кыс Монгуштуң “Кежээ ыт” деп чечен чугаазын номчуп бээр</i></p>
	Декабрь	Январь	Февраль
Кичээл темалары	<p>1.Кыш. <i>Кыштың онза хевирлерин мнемотаблица дузаны-биле тодарадыр.</i></p> <p>2.Тыва- мээн чуртум. <i>Чурук-биле ажыл</i></p> <p>3.Тыва чонум. <i>Беседа</i></p> <p>4.Чаа-чыл байырлалы. <i>О. Сувакпиттиң “Соок-Ирей” деп шүлүүн номчуп бээр</i></p>	<p>1.Көгүдүглер. <i>Өпей ырылар</i></p> <p>2.Үлегер <i>домактар.</i></p> <p>Тывызыктар.</p> <p>3.Тоолдар. <i>Уругларга “Хой биле койгун” деп тыва улустуң тоолун номчуп бээр</i></p>	<p>1.Шагаа Ч. <i>Кара-Күске “Шагаа хүнү” деп шүлүүн чугаалап бээр</i></p> <p>2.Тыва хеп. <i>“Тыва хеп” деп темага кыска харысаалгалыг чугаа тургузар</i></p> <p>3.Тыва чем. <i>“Шаажанда шай” деп чечен чугааны номчуп бээр</i></p> <p>4.Тыва оюннар. <i>Оюннар</i></p>

	Март	Апрель	Май
Кичээл темалары	<p>1.Час.Частың онза хевирлерин мнемотаблица дуказы-биле тодарадыр.</p> <p>2. Мээң авам А. Даржайның “Ава” деп чечен чугаазын чугаалап бээри</p> <p>3. Уругларга башкының шилип алган тоолун азы чечен чугаазын чугаалап бээр</p> <p>4.Эдерти катаптап чугаалаар</p>	<p>1.Азырал амытаннар.Сюжеттиг чурук-биле ажыл.</p> <p>“Анайларлыг өшкү”</p> <p>2.Черлик амытаннар.Эдерти катаптап чугаалаар</p> <p>3.Куштар.Уругларга башкының шилип алган тоолун азы чечен чугаазын чугаалап бээр</p> <p>4. Саннар, өңнер.Дидактиктиг оюннар</p>	<p>1.Чай. Чайның онза хевирлерин мнемотаблица дуказы-биле тодарадыр</p> <p>2.Курт-кымыскаяк.</p> <p>Уругларга башкының шилип алган тоолун азы чечен чугаазын чугаалап бээр</p> <p>3. Эдерти катаптап чугаалаар</p> <p>4.Мээн чурттап турар</p> <p>черим.Катаптаашкын. Викторина</p>

Улуг бөлүк (5-6 харлыглар) Тема: «Төрээн Тывам – байлак чуртум»

Сорулгазы: Улуг бөлүктүң уругларынга бодунуң төрээн (тыва) дылынга бодалдарны тода, чиге, чедимчелиг илередип өөренир таарымчалыг байдалдарны тургузуп бээри. Төрээн чурт дээрге аалы, өгбүлези, ада-иези, дөргүл-төрели деп билиндирер. Төрүттүнген чериниң төөгүзүн, ында чурттап чоруур билдингир кижилерин, бойдузунуң онзагайын уругларга билиндиреринге тааржыр сөзүглелдерни, шүлүктерин, кыска чечен чогаалдарны таныштырып, оларны эдерти чугааладып өөредири. Чурттап турар черинге хамаарышкан ыдыктарны (сүлде-демдек, ыдык ыры) сактып ап, оларның ужур-утказын медеп алырын кижизидер. Улустуң аас чогаалындан, улуг кижилерниң чугаазындан дыңнап, аас чугаазын сайзырадыры.

Ай	Сентябрь	Октябрь	Ноябрь
Кичээл темалары	<p>1.Күс. Экии, шупту! Е. Танованын “Күс” деп шүлүүн доктаадыр</p> <p>2.Күскү дүжүт. “Огородка ажылдаанывыс деп темага чечен чугаа чогаадыр</p> <p>3.Кижиниң тургузуу. Тывызыктар</p> <p>4.Уругларның амыдыралчы экериинге даянып, “Мээн өг-бүлөм” деп темага кыска чогаадыг тургузар. Леонид Чадамбаның “Мээн ажылым” деп шүлүүн номчуп бээр</p>	<p>1.Мергежилдер.Экер-оол Кечил-оолдуң “Бичии даараныкчы” деп шүлүүн номчуп бээр</p> <p>2.Өг (бажың).Уругларга чечен чугаа номчуп бээр</p> <p>3.Эт-сеп, аяк-сава Херекселдерни (чүвелерни) көөр болгаи ол херекселдер дугайында чугаа тургузар</p> <p>4.Саннар, өңнер.Дидактиктиг оюннар</p>	<p>1.Тыва дыл хүнү. Ө, Ү, Ң.Беседа</p> <p>2.Кызыл – ТР төвү.Уругларның хууда хайгааралынга даянып, улуг эвес харылзаалгалыг чугаа тургузар</p> <p>3.Кызыл хоорайның билдингир черлери. Оюн-аян-чорук</p> <p>4.Орук дүрүмнери.Уругларга чечен чугааны номчуур болгаи чурумсайгылга дугайында чугаа</p>
	Декабрь	Январь	Февраль
Кичээл темалары	<p>1.Кыш Э. Кечил-оол “Баштайгы хар” деп шүлүүн доктаадыр</p> <p>2.Тыва Республика. (сүлде демдээ) Беседа</p> <p>3.Тываның казымал байлаа.Дидактиктиг оюн</p> <p>4. Тоолдар оранынче.Уругларга “Койгун биле бөрү” деп тыва улустуң тоолун номчуп бээр</p>	<p>1.Тывызык, үлегер домактар.</p> <p>2.Узун-тыныш, дүрген чугаа.</p> <p>3.Өпей ырылар, көгүдүглер.</p>	<p>1.Шагаа – тыва улустуң байырлалы Коллажтың дузазы-биле сюжеттиг чуруктардан “Шагаа байырлалы” деп темага харылзаалгалыг домактарны тургузарын быжыглаар</p> <p>2.Тыва хеп. “Мээң тыва хевим” деп темага кыска чечен чугаа чогаадыр</p> <p>3.Тыва чем.Ч. Кара-Күске “Кырганавамның баскан быштаа” деп чечен чугаазын уругларга чугаалап бээр</p> <p>4.Тыва оюннар.Сайзанап</p>
	Март	Апрель	Май
Кичээл темалары	<p>1.Тыва чогаалчылар.</p> <p>2.Тыва спортсменнер. Е. Танова “Мөгелер” деп шүлүүн номчуп бээр</p> <p>3.Тыва чурукчулар. Чурук-биле ажыл</p>	<p>1.Азырал амытаннар. “Мээң ынак азырал амытаным” деп темага чечен чугаа чогаадыр</p> <p>2.Дириг амытаннар.Тыва тоол “Дилгижигеи биле адыг”</p>	<p>1.Чай. Шүлүк доктаадыр</p> <p>2. Тываның эм үнүштери.Беседа</p> <p>3.Курт-кымыскаяк. Уругларга “Кымыскаяк биле Узут-Ховаган” деп тыва улустуң тоолун чугаалап бээр.</p>

4.Тыва ыраажылар. <i>Тыва ыры өөренир.</i>	3.Куштар. <i>“Ирей кадай болгаш Алдын кушкаш” деп тоолду шиижидип ойнаар</i> 4.Кызыл дептер. <i>Беседа</i>	4.Төрээн Тывам – байлак чуртум. <i>Катаптаашкын. Викторина</i>
---	---	---

Школага белеткел бөлүк (6-7 харлыглар). Тема: «Төрээн черим делгемнери»

Сорулгазы: школага белеткел бөлүктүң уругларыныңэрткен чылгы шидгээткен билиглеринге даянып алгаш, бо чылын өөренир темаларны катаптавышаан, чаа билиглер-биле таныжар, сөс курлавырынбайыдары. Тыва Ө, Ү, Ң деп үннерниң база өк-била адаар сөстөрнин шын адалгазын чедип алырынга таарымчалыг байдалдарны тургузары. Улустуң аас чогаалының аңгы-аңгы хевирлерин ылгап, улустуң тоолдарын болгаш авторлуг тоолдарны ылгап билиринге өөредири. Төрээн чер-чурт дугайында айтырыгларга шын харыыны берип өөрениринге чаңчыктылары. (Аас чогаалының биче хевирлерин башкы кичээл санында-ла эпиграф кылдыр ажыглаарын чөптүг деп санап турар бис).

Ай	Сентябрь	Октябрь	Ноябрь
Кичээл темалары	1.Күс. <i>“Билиглер хүнү” деп сюжеттиг чуруктуң дузазы-биле кыска харылзаалгалыг чугаа тургузар. Тыва улустуң тоолу “Үш чүүл эртемниг оол”</i> 2.Күскү дүжүт. В. Сухомлинскийниң <i>“Мээн авам хлебсиг” деп чечен чугаазын уругларга чугаалап бээр</i> 3.Кижиниң тургузуу. <i>Беседа</i> 4. Мээн өг-бүлөм. <i>Уругларнын чураан чуруу-биле ажыл</i>	1.Мергежилдер. <i>Сюжет-рольдуг оюннар</i> 2.Өг (бажын.Уругларның хууда хайгааралынга даянып, улуг эвес харылзаалгалыг чугаа тургузар 3.Эт-сеп, аяк-сава Мнемодорожка дузазы-биле чечен чугаа тургузар 4.А. Шююннуң <i>“Хөглүг уруг” деп шүлүүн уругларга номчуп бээр</i>	1.Тыва дыл хүнү. <i>Ө,Ү,Ң деп үжүктөр - биле таныштырар</i> 2.Кызыл – ТР-ниң төвүШүлүк доктаадыр Л. Чадамба <i>“Кызылым”</i> 3.Тываның казымал байлаа. <i>Беседа</i> 4.Кожуунарже аян-чорук. <i>Оюн аян-чорук</i>
	Декабрь	Январь	Февраль
Кичээл темалары	1.Кыш. <i>“Кышкы оюннар” деп сюжеттиг чуруктуң дузазы-биле кыска харылзаалгалыг чугаа тургузар</i> 2.Тыва Республика (сүлде демдээ) С. Сарыг-оол <i>“Төрээн Тывам” деп шүлүүн доктаадыр</i> 3.Тыва чуртум	1.Тоолдарга викторина. 2.Тывызык, үлегер домактар. 3.Узун-тыныш, дүрген чугаа 4.Өпей ырылар, көгүдүглер.	1.Шагаа – тыва улустуң байырлалы. <i>Ниити коллективтиг дуржулгага даянып, чугаа тургузары</i> 2.Тыва хеп. <i>Харылзаалыг кыска чечен чугаа чогаадыр</i> 3.Тыва чем. <i>Харылзаалыг кыска чечен чугаа чогаадыр</i> 4.Тыва оюннар. <i>Кажык-биле оюннар</i>

	делгемнери. <i>Дидактиктиг оюн 4. Уругларга башкының ишлип алган тоолун азы чечен чугаазын чугаалап бээр</i>		
	Март	Апрель	Май
Кичээл темалары	<p>1. Тыва чогаалчылар.</p> <p>2. Тыва спортсменнер. <i>Ништи коллективтиг дуржулгага даянып, “Хүреш” деп темага чугаа тургузар</i></p> <p>3. Тыва чурукчулар. <i>С.К. Ланзы “Портрет матери”</i></p> <p>4. Тыва ыраажылар, тыва хөгжүм херексели. <i>Уругнун хууда дуржулгага даянып, “Хөөмей” деп темага кыска чечен чугаа тургузар</i></p>	<p>1. <i>“Азырал амытаннар” деп чуруктуң сериязын ажыглап тургаш, харылзаалыг чугаа тургузар</i></p> <p>2. <i>“Дириг амытаннар. Уругларга “Дилги чүге кызыл апарганыл?” деп тыва улустуң тоолун номчуп бээр</i></p> <p>3. <i>Куштар. О. Каң-оолдуң “Хөглүг куштар” деп шүлүүн доктаадыр</i></p> <p>4. <i>Кызыл дептер. Шүлүктөр, тывызыктар.</i></p>	<p>1. <i>“Маадырларны утпаалыңар” деп темага чугаа чорудар.</i></p> <p>2. <i>Чай. Балык-байлан. А. Шоюн “Балыктар аштай бээр” шүлүүн номчуп бээр</i></p> <p>3. <i>Тываның аржаан-суглары, хемнери хөлдери. Уругларга С. Сарыг-оолдуң “Ойнаар суум” номчуп бээр</i></p> <p>4. <i>Төрээн черим делгемнери. Катаптаашкын. Викторина</i></p>

Вариативтиг вариант

(Л.Х.Ооржак, А.А.Монгуш тургусканнар).

ЧИЖЕК КАЛЕНДАРЬ-ТЕМАТИКТИГ ПЛАННААШКЫН

1-ги бичии бөлүк (2-3 харлыглар) Тема: «Мээң өг-бүлөм»

Сорулгазы: 2-3 харлыг уругларның ниити сайзыралының болгаш чугаазының сайзыралынга дүүштүр өг-бүлө темазынга хамаарышкан тыва сөстөр-биле уругларны таныштырары база аас чугаазынга ажыглап өөредири, меделердиди-биле сактып алырынга таарымчалыг байдалдарны тургузары. Уругларга чоок төрелдерин *танып*, оларның *чүнү канчап турарын, санын* тодарадып, *чурттап турар черин билиринге* база чүвелер аттарын шын адаарынга өөредири. Тоолдарны *дыңнап билир, үлегер домактарның* утказын билип, сайзыралынга дүүштүр чугаалап өөренирин сайзырадыры.

Айы, неделяда өөренир темалар	Сорулгазы, сорулганы чедип алырда, кылып чорудар ажылдар	Кичээл темалары	Сөс курлавыры
Сентябрь «Мээң өгбүлөм!»	Бичии уругларга «авам», «ачам», «угбам», «дуңмам» деп өг-бүлө кижигүннерин, бодунуң адын шын адап турар кылдыр өөредир. Чурук дузазы-биле өг-бүлөниң кижигүннерин тып, аас-биле шын адаттырар, кижиниң тургузуунуң кол кезектерин таныштырар, Кылып чорудар ажылдар: - Уруглар биле уругларның аразында чөптүг харылзажыры. - Херек кырында хайгаараары (харылзажып тура, чугааның сайзыралының деңгелин хайгаараары)	1-ги кичээл: «Таныжып аалы!»	Сөс курлавыры: экии, амыр, хүн, мээң Сөс каттыжыышкыннары: мээң адым...
		2-ги кичээл: «Бо авам, бо ачам».	Сөс курлавыры: бо, ачам, ачам. Сөс каттыжыышкыннары: авам эргим, ачам шыырак, авам чараш, авам эки, бо авам, бо ачам.
		3-кү кичээл: “Мээң дуңмам, мээң угбам”.	Сөс курлавыры: дуңмам, угбам, мээң Сөс каттыжыышкыннары: мээң дуңмам, мээң угбам, угбам чараш, дуңмам эргим,.
		4-кү кичээл: Чурук-биле ажыл. «Мээң өг-бүлөм».	Сөс курлавыры: холу, буду, арны, ишти Сөс каттыжыышкыннары: авамның холу, ачамның буду, угбамның арны, дуңмамның ишти, бо буду, бо караа.
Октябрь «Мээң өгбүлөм»	Өг-бүлезинде чоок кижилерни канчаар адаарын, оларның <i>хөй</i> азы <i>чаңгыс</i> депсанын тып өөредири. Чурук дузазы-	1-ги кичээл: «Кырган-авам, кырган-ачам»	Сөс курлавыры: кырган-авам, кырган-ачам Сөс каттыжыышкыннары: мээң кырган-авам, мээң кырган-ачам, бо кырган-авам, бо

	<p>биле өг-бүлениң кежигүннерин тып, аас-биле шын адаттырып өөредири.</p> <p>Кылып чорудар ажилдар:</p> <p>- Кыдыындан хайгаараары (чүвелерни, чуруктарны, ойнаарактарны хайгаарап көөрү). - Чурук дузазы-биле чугаа сайзырадырының ажилчорудулгазын чорудары.</p> <p>- Төрээн дылынга харылзажыры.</p>		<p>кырган-ачам, кырганавамның холу, кырган-ачамның буду, кырган-авам чараш.</p>
		2-ги кичээл: «Мээң акым»	<p>Сөс курлавыры: акым, шыырак, кежээ</p> <p>Сөс каттыжыышкыннары: мээң акым, бо акым, акым шыырак, мээң акым кежээ.</p>
		3-кү кичээл: « <i>Чаңгыс азы хөй</i> »	<p>Сөс курлавыры: бир (бирээ), чаңгыс, хөй, бажың, кижии...</p> <p>Сөс каттыжыышкыннары: хөй бажыңнар, чаңгыс кижии, хөй кижилер</p>
		4-кү кичээл: Чурук-биле ажил «Мээң өг-бүлөм» Катаптаашкын	<p>Сөс курлавыры: бо, ачам, ачам, дунмам, угбам, мээң, холу, буду, арны, ишти, кырган-авам, кырган-ачам, акым, шыырак, кежээ, бирээ, чаңгыс, хөй, бажың, кижии</p>
Ноябрь «Мээң башкым болгаш садигим»	<p>Бөлүкте башкызының, ажаакчызының база бодунуң адын, эштериниң аттарын шын чугаалап турар кылдыр өөредир. Бодунуң харын, эштериниң харын шын чугаалап, санап билиринге чаңчыктырар. Бодунга хамаарыштыр медээни берип шыдаар, херек чүүлдерни башкызынга чугаалаар деп кижизидер.</p> <p>Кылып чорудар ажилдар:</p> <p>- Сюжеттиг ойнап күүседир оюннар - Уругларның бот-боттарының аразында чөптүг харылзажыры - Төрээн дылынга харылзажыры</p>	1-ги кичээл: «Мээң башкым»	<p>Сөс курлавыры: башкы, ынак, кижизидикчи</p> <p>Сөс каттыжыышкыннары: мээң башкым, башкы чараш, кижизидикчи башкы, башкым ады...</p>
		2-ги кичээл: «Мээң харым»	<p>Сөс курлавыры: мен, үш, хар, сээң Сөс каттыжыышкыннары: мээң харым үш, сээң харың үш</p>
		3-кү кичээл: «Мээң эштерим»	<p>Сөс курлавыры: эжим, эштерим, найыралдыг, ойнаар, аттары, хары Сөс каттыжыышкыннары: ынак эштерим, эжим ады..., эжимниң хары үш, найыралдыг ойнаар</p>
		4-кү кичээл: «Кылдыныглар медээлээри»	<p>Сөс курлавыры: удуур, чемненир, сускаар, соок, шылаар, аарышкылыг, хунаашпас, былаашпас</p> <p>Сөс каттыжыышкыннары: сускап тур мен, аштап тур мен, удуурум ол, авам чедип келди, апарды, берди, эккелди</p>

<p>Декабрь</p> <p>«Мээң садигим»</p>	<p>Оюннар дузазы-биле тыва сөстөрни адаарын өөренир, сюжеттиг чуруктаргадүүштүр сөс каттыжышкыннарын тургузуп өөредир. Айтырыгга «ийе» азы «чок» деп харыыладып чаңчыктырар. Чамдык мергежилдер аттары-биле таныштырар.</p> <p>Кылып чорудар ажилдар:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Сюжеттиг, ойнап күүседир оюннар - Дидактиктиг оюннар - Уругнуң чугаалажырынга сонuurгалын деткип, тургустунуп келген байдалдарга дүүштүр бичии уругга чугаалажыр органы бээр - Төрээн дылынга харылзажыры 	<p>1-ги кичээл: Сөстөр-биле таныжылга «ийе», «чок»</p>	<p>Сөс курлавыры: ийе, чок</p>
		<p>2-ги кичээл: Сөстөр-биле таныжылга «улуг», «бичии»</p>	<p>Сөс курлавыры: улуг, бичии, тавак, стакан, хлеб, Сөс каттыжышкыннары: улуг бажың, бичии ойнаарак, улуг тавак, бичии хлеб, бичии омааш</p>
		<p>3-кү кичээл: Сюжеттиг, ойнап күүседир оюн: «Сайзанаң» Шүлүк “Аптара” <i>Өгнүң дөрүн ээлээн Өндүр чараш аптара. Угулзалап каастаан Улуг сава – аптара.</i></p>	<p>Сөс курлавыры: орун, стол, сандай, кавай, аптара, суугу, сыртык, чоорган, паш, омааш, эжик Сөс каттыжышкыннары: бо орун, улуг стол, бичии омааш, чараш сыртык, чаңгыс аптара, эжик аксы</p>
		<p>4-кү кичээл: Сюжеттиг, ойнап күүседир оюн: «Кымдыр?»</p>	<p>Сөс курлавыры: башкы, эмчи, даараныкчы, чолаачы, тудугжу Сөс каттыжышкыннары: авам – эмчи, ачам, чолаачы, акым – тудугжу, угбам – даараныкчы</p>

<p>Январь</p> <p>Тыва улустун аас чогаалы. Тоолдар. Авторлуг тоолдар.</p>	<p>Бичии уругларга кыска хемчээлдиг тоолдарны номчуп тура, уругларның кичээнгейин хаара тудуп, оларның чугаазынга чаа сөс курлавырын немээр. Тоолду дыңнап тура, дириг амытаннарга эки хамаарылганы кижизидер, оларның аттарын сактып алыр кылдыр өөредир.</p> <p>Кылып чорудар ажилдар:</p>	<p>1-ги кичээл: А. Шююн «Койгунак»</p>	<p>Сөс курлавыры: хонук, кодан, ашак, бөрү, арыгже, чаргы, тулуп, хүлүмзүрөөн Сөс каттыжышкыннары: чаргы чарар, ашак биле бөрү, мени чиир дээн-дир, орук олчазы, хүнче көрүп</p>
		<p>2-ги кичээл: «Хайыракан»</p>	<p>Сөс курлавыры: ижээни, ат-алдар, Караты-Хаан, хайыракан, адыг Сөс каттыжышкыннары: кодан оглу, үңгүр казып,</p>

	- Чечен чогаалды дыңнааш, утказын дамчыдары - Чуруктар-биле ажылдаары - Төрээн дылынга харылзажыры		үнгүр казар,ажынмас боду ажынып
		3-кү кичээл: «Ыраажы койгун»	Сөс курлавыры: кодан, койгун, майтак. Сөс каттыжыышкыннары: ак хар, делбиң кулак,сестир, кортук
Февраль «Шагаа – тыва чоннуң байырлалы »	Чуруктан тыва кижиниң кедер идикхевин башкыны эдерти чугаалавышаан, чуруктардан тывар, сүттен кылган тыва чемнерниң аттарын адап өөренир, оларны амгы үеде уруглар чип турар бе тодарадыр.. Өг тыва чоннуң чурттаар оран- савазы дээрзин билиндирер. Тыва чоннуң азырап чоруур малдары- биле таныштырар. Кылып чорудар ажылдар: - Сюжеттиг, ойнап күүседир оюннар - Сөстер оюнун ажыглап ойнаар оюннар - Херек кырында хайгаараары (харылзажып тура, чугааның сайзыралының деңнелин хайгаараары) -Төрээн дылынга харылзажыры	1-ги кичээл: «Тыва хеп»	Сөс курлавыры: тон, кур, бөрт, идик Сөс каттыжыышкыннары: чараш тон, чылыг идик, улуг бөрт
		2-ги кичээл: «Тыва чем»	Сөс курлавыры: ааржы, чөкпек,хойтпак, быштак, курут, далган, тараа, тыва далган, сүт, өреме, эът. Сөс каттыжыышкыннары: бышкан тараа, тырткан далган, ак ааржы, сүттүг шай, чаглыг эът, чигирлиг курут.
		3-кү кичээл: «Азырал амытаннар»	Сөс курлавыры: инек, аът, хой, өшкү, оожум, дүрген Сөс каттыжыышкыннары: инек оожум, аът дүрген, хой чараш, өшкү мыйыстыг
		4-кү кичээл: «Өг бистиң чоргааралывыс»	Сөс курлавыры: хана, суугу, ширтек, орун, аптара, хараача, эжик, паш, өреге Сөс каттыжыышкыннары: борбак өг, бедик орун, чараш эжик, кидис өг,улуг паш
Март «Тываның уруглар чогаалчыл ары»	Тыва чогаалчыларның аразында бичии уругларга чогаалдарны бижип чоруур чогаалчылар бар деп билиндирер. Оларның чогаалдарыбиле таныштырар. Кылып чорудар ажылдар:	1-ги кичээл: Чечен чугаа. Хөвөңмей Ойдан-оол «Уранмааның ойнаар- кызы»	Сөс курлавыры: чогаалчы, угаанныг, солун, шүлүк, чечен чугаа, уран-шевер, херээжен, ынак Сөс каттыжыышкыннары: ынак шүлүүм, солун чогаал
		2-ги кичээл: «Екатерина Танова» «Час», «Ховаганмай»	

	<p>- Чечен чогаалды номчааш, утказын дамчыдары</p> <p>- Уруглар биле уругларның аразында чөптүг харылзажыры - Чечен чогаал номнары-биле таныжары, сонуургап дыңнаары - Төрээн дылынга харылзажыры</p>	<p>3-кү кичээл: Экер-оол Кечилоол «Уя белен», «Шагым»</p> <p>4-кү кичээл: «Ооржак Делгероол» «Долаана», «Бызаа»</p>	
<p>Апрель «Сонуурга кпайлар»</p>	<p>Уругларны куштар-биле таныштырар. Үлегер домактар, көгүдүглер дузазы-биле уругларны куштарга ынак, куштарны тараа-биле чемгереринге өөредип чаңчыктырар. Үлегер домактарны уругларның сайзыралын барымдаалап доктааттырар. Тараадан кандыг чемнер кылырын таныштырар. Уругларны башкызын өттүнүп ойнаар-кызын чемгереринге, хептереринге, удударынга көгүдүглерни күүседир, сюжетрольдуг оюннарга идепкейлиг кириштирер</p>	<p>1-и кичээл: «Тараам турда, тодуг-ла мен»</p>	<p>Сөс курлавыры: тараа, далган, шөлдер, оът-сиген, комбайн, согаашбала, тараа дүгү, тыва далган</p> <p>Сөс каттыжышкыннары: борбак хлеб, тараа шөлдери, шөл сугарар, чагай торт, чигирзиг печенье.</p>
		<p>2-ги кичээл: «Куштар – бистин өңнүктеривис»</p>	<p>Сөс курлавыры: бора-хөкпеш, каарган, көге-буга, чалгыннарлык, даштын</p> <p>Сөс каттыжышкыннары: бора-хөкпеш – чик-чирик, каарган – карккарк, үгү – ү-үүк-үүк, хек – ку-куук, ку-куук, даштын соок</p>
		<p>3-кү кичээл: «Көгүдүглер»</p>	<p>«Бөөп-бөөп, бөпүйлең», «Теп-теп, тевенек», «Каак-каак, кежээ кижини», «Бирээ, ийи, караң шим!», «Аажок кежээ, эреспей», «Чаптанчыгбай, ыглава!»</p>
	<p>Кылып чорудар ажилдар:</p> <p>- Дидактиктиг оюннар</p> <p>- Эдерти чугаалары</p> <p>- Төрээн дылынга харылзажыры</p>	<p>4-кү кичээл: «Үлегер домактар»</p>	<p>Куш уялыг, Кижини чурттуг. <i>Эртем чокта, Эртен база дүн</i></p>
<p>Май «Сонуурга кпайлар»</p>	<p>Улустуң аас чогаалының биче хевирлерин ажыглавышаан, уругнуң аас чугаазын сайзырадыр.</p>	<p>1-ги кичээл: «Өпей ырлар»</p>	<p>Өпей ырларны ырлап ора, уругларга өөредири</p>
		<p>2-ги кичээл: «Кавай»</p>	<p>Сөс курлавыры: кавай, чымчак, удуур, чайгаар</p>

Кылып чорудар ажылдар: - Дидактиктиг оюннар - Эдерти чугаалары - Төрөөн дылынга харылзажыры - Ада-ие-биле кады ажылдажылганы сырый чорудары		Сөс каттыжыышкыннары: кавайга удуур, өпеяны чайгаар, чымчак кавай
	3-кү кичээл: «Тывызыктар»	Дөрт булун Дөңгүр эвес. (Аптара) Ашак кадай чогушту, Аал ишти тотту. (Согааш, бала) Даалык-даалык чоруктуг Талдар карты чемиштиг. (койгун)
	4-кү кичээл: «Катаптаашкын»	Бүдүн чыл тургузунда уругларның өөрөнгөн чүүлүн катаптаар.

2-ги бичии бөлүк (3-4 харлыглар) Тема: «Төрөлдерим ажыл-ижи»

Сорулгазы: уругларның чоок кижилерин ниити болгаш хуу аттарын адап, айтып билир, улуг-бичии кижилер аразында хүндүткел ёзузун сагып билиринге даянып, тыва улустуң чаңчылчаан ажыл-ижинге хамаарышкан чаа сөстөрүни шын адап, утказын билип, аас чугаазынга ажыглап өөрениринге, сөс курлавырын байыдарынга таарымчалыг байдалдарны тургузуп бээри. “Малчын, чылгычы, кадарчы, саанчы, хойжу...” деп сөстөрүн уткаларын билип турар болгаш янзы-бүрү оюннар үезинде сөстөрүн ажыглап, сактып ап, шын адап турарын чедип алыр.

Дидактиктиг мергежилгелер дузазы-биле чечен чугааларны дыңнап, эдерти чугаалаар, шээжи-биле доктаадыр арга-шинээн сайзырадыр. Тыва улустуң аас чогаалынын дузазы-биле чоннуң сагылгаларын сайзыралының аайы-биле шинээдирин кижизидер.

Айы, неделяда өөренир темалар	Сорулгазы, сорулганы чедип алырда, кылып чорудар ажылдар	Кичээл темалары	Сөс курлавыры
Сентябрь «Экии, чаштар сады!»	Уругларның эге билинге даянып алгаш, өг-бүлезин ончалап, аңаа хамаарыштыр харылзаалыг сөзүглел тургустуруп өөредир, уругларның чугаазын өг-бүлениң кижигүннерин илереткен сөстөр-биле, мергежилдер аттары-биле байыдар. Башкыларын хүндүлээр чорукка кижизидер. Уругларның чугаалаксаар күзелдин деткиир. Кылып чорудар ажылдар: - Түннел чугаага киржири	1-ги кичээл: «Экии, чаштар сады!»	Сөс курлавыры: экии, байырлыг, амыр, хүн Сөс каттыжыышкыннары: чаа өөредилге, хөглүг хүн, эки өөренир, чаптанчыг чаштар
		2-ги кичээл: «Авам – эмчи, ачам - чолаачы» (аңчы...) Е. Танова «Бичии чолаачы» Э. Кечил-оол «Чолаачы мен»	Сөс курлавыры: ава, ие, эмчи, эмнээр, эмнелге, ача, ада, чолаачы, оттуг-терге, орук Сөс каттыжыышкыннары: авам эмчи, ачам чолаачы, узун орук, эмнелгеге эмнээр, оттуг-тергени мунар

<ul style="list-style-type: none"> - Дидактиктиг оюннар - Сюжеттиг, ойнап күүседир оюннар - Сюжеттиг чуруктар-биле ажилдаары - Төрээн дылынга харылзажыры 	<p>3-кү кичээл: «Кырган-авам, кырган-ачам - малчыннар»</p>	<p>Сөс курлавыры: кырганавам, кырган-ачам, малчын, кадарчы, аал, өг Сөс каттыжышкыннары: малды кадарар, өгге чурттаар, мал тудар</p>
	<p>4-кү кичээл: «Башкы – хүндүткелдиг сөс»</p>	<p>Сөс курлавыры: башкы, хүндүлээр, дыңнаар, ажаакчы Сөс каттыжышкыннары: ажаакчывыстың ады..., башкывыстың ады..., хүндүткелдиг башкы, кижизидикчи башкы</p>

<p>Октябрь «Алдын күс»</p>	<p>Чоок төрелдерин ончалап, аңаа хамаарыштыр харылзаалыг сөзүглел тургустуруп өөредир, мергежилдер аттары-биле ам-даа байыдар. Уругларның чугаалаксаар күзелин деткиир. Кылып чорудар ажилдар:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Түннел чугаага киржири - Дидактиктиг оюннар - Сюжеттиг, ойнап күүседир оюннар - Сюжеттиг чуруктар-биле ажилдаары - Төрээн дылынга харылзажыры 	<p>1-ги кичээл: «Угбам саанчы, честем кадарчы»</p>	<p>Сөс курлавыры: угбам, саанчы, инек, кадарчы, өшкү, честем, агаар Сөс каттыжышкыннары: инекти саар, угбамның ады..., арыг агаар, честем кадарчы, честемнің ады...</p>
		<p>2-ги кичээл: «Даайым хойжу, күүйүм даараныкчы»</p>	<p>Сөс курлавыры: даайым, күүйүм, кежээ, даараныкчы, ажилчын, хойжу, хеп даараар машина Сөс каттыжышкыннар: даайым хойжу, ол кежээ, күүйүм даараныкчы, ол ажилчын</p>
		<p>3-кү кичээл: «Акым – тудугжу, чеңгем – (чаавам) садыгжы»</p>	<p>Сөс курлавыры: тудуг, тудугжу, акым, чеңгем (чаавам), садыг, садыгжы, суур, бажың Сөс каттыжышкыннары: акым тудугжу, чеңгем садыгжы, суурда бажыңныг, чараш, улуг бажың</p>

		<p>4-кү кичээл: Чурук-биле ажыл «Мээң төрелдерим ажыл-ижи» Катаптаашкын</p>	<p>Сөс курлавыры: ава, ие, эмчи, эмнээр, эмнелге, ача, ада, чолаачы, оттуг-терге, орук, кырган-авам, кырганаачам, малчын, кадарчы, аал, өг, угбам, саанчы, инек, кадарчы, өшкү, честем, агаар, даайым, күүйүм, кежээ, даараныкчы, ажылчын, хойжу, хеп даараар машина, тудуг, тудугжу, акым, чеңгем (чаavam), садыг, садыгжы, суур, бажың Сөс каттыжыышкыннары: авам эмчи, ачам чолаачы, узун орук, эмнелгеге эмнээр, оттуг-тергени мунар, малды кадарар, өгге чурттаар, мал тудар, ажаакчывыстың ады..., башкывыстың ады..., хүндүткелдиг башкы, кижизидикчи башкы, инекти саар, угбамның ады..., арыг агаар, честем кадарчы, честемниң ады..., акым тудугжу, чеңгем садыгжы, суурда бажыңныг, чараш, улуг бажың</p>
<p>Ноябрь «Чаптанчыг чаштар»</p>	<p>Бичии уругну улугну улуг, бичиини бичии деп хүндүлөп өөредир, чораан черинге “Четтирдим” деп хуулгаазын сөстү ажыглап чоруурунга кижизидер. Ак биле кара өңнүн ылгалын билиндирер. Чүвениң эвээш, хөй деп түңүн билирингечаңчыктырар. Кылып чорудар ажылдар: - Эдерти чугаалаары</p>	<p>1-ги кичээл: «Четтирдим” – деп хуулгаазын сөс»</p> <p>2-ги кичээл: «Силер – деп чараш сөс»</p>	<p>Сөс курлавыры: четтирдим, экизин, өөрүүр Сөс каттыжыышкыннары: улуу-биле четтирдим, өөрүп тур мен</p> <p>Сөс курлавыры: силер, улуг, кижини, хүндүлээр, сагыыр</p>

	<p>- Ниитилелде доктааттыг чурум ёзугаар дылдың нормаларын сагып харылзажыры</p> <p>- Херек кырында хайгаараары (харылзажып тура, чугааның сайзыралының деңгелин хайгаараары)</p> <p>- Төрөөн дылынга харылзажыры</p>		<p>Сөс каттыжыышкыннары: улуг улус, бичии кижги, хүндүлээчел чорук</p>
		<p>3-кү кичээл: Өңнер (ак, кара)</p>	<p>Сөс курлавыры: кара, ак, өң, тон, хана, пөс, өңнээр, будуур</p> <p>Сөс каттыжыышкыннары: кара булут, ак хана, кара идик, ойнааракты будуур, агартыр чугайлаар</p>
		<p>4-кү кичээл: Чаңгыс - хөй</p>	<p>Сөс курлавыры: эвээш, хөй, чаңгыс, ногаа аймаа, уруглар, уруг, оол, ыт, диис</p> <p>Сөс каттыжыышкыннары: хөй уруглар, чаңгыс оол, хөй ыт, чаңгыс диис</p>
<p>Декабрь «Солун үе»</p>	<p>Уругларны дириг амытаннарга ынак, оларны канчаар камгалап болурунун аргаларының дугайында билиндирер. Уругларның идепкейлиг чугаазын сайзырадыр, айтырыгларның дузазы-биле кыска домактарны тургузар болгаш сөс курлавырын байыдар. “Тараа чокта хлеб чок” деп билиндирер.</p> <p>Кылып чорудар ажилдар: - Эдерти чугаалаары Кыдыындан хайгаараары (чувелерни, чуруктарны, ойнаарактарны хайгаарап көөрү)</p> <p>- Сюжеттиг чуруктар-биле ажилдаары</p> <p>- Төрөөн дылынга харылзажыры</p>	<p>1-ги кичээл: «Кыжын куштар» Э. Кечил-оол «Ужуп кел», «Бора-хөкпеш» Е. Танова «Бора-хөкпеш», М. Күжүгет, «Бора-хөкпеш» О. Сувакпит «Куштар хөөнү»</p>	<p>Сөс курлавыры: тараа, хүннээр, дөгеленир, уя, ыраажы, өңнүктер, амыраарлар, күжүрлер, өөрүшкүлүг, Сөс каттыжыышкыннары: борбак хырны, хилинчек чок, күжүр хөкпеш, хырны тодуг, чылыг уя, куш оолдары, соок үе, таалап тодар, хүннээрке дөгеленир, хөглүг чаштар, куш ырлаар, чараш үн, күжүр тодуг</p>
		<p>2-ги кичээл: «Дириг амытаннар» О. Делгер-оол «Диңчигеш» Э.Кечил-оол «Одунган адыг» М. Күжүгет «Адыг», «Диңчигеш» Чурук-биле ажил</p>	<p>Сөс курлавыры: черлик, дириг, дилги, бөрү, адыг, диң Сөс каттыжыышкыннары: сыргаларлыг кулактарлыг, диңчигеш чараш, чыргап хонар аңчыгаш, казырыктыг тооруун, адыг күжүр, сырбаңнадыр оттурупкан, адыг ижээнинде, борбак арга,</p>

			зоопарактыг хоорайже, улуургак чаң, дидим дүрген, диинчигеш угаанныг, курлап аар, кажар дилги
		3-кү кичээл: «Азырал амытаннар» О. Делгер-оол «Бызаа», «Кулун», «Бактавас мен», «Анайлар болгаш эзирлер» шүлүктөр Э.Кечил-оол «Анайларым - ийиспейлер», «Бызаам», «Теве», «Аът»	Сөс курлавыры: инек, бызаа, хой, хураган, өшкү, анай, аът, кулун, амытаннар Сөс каттыжышкыннары: инекти саар, өшкүнү кадарар, хойну имнээр, аътты мунар, хураганны эмзирер
		4-кү кичээл: «Тараам турда, тодуг-ла мен»	Сөс курлавыры: тараа, далган, шөлдер, суггат, оътсиген, комбайн, аъттыг терге, согааш-бала, тараа дүгү, тыва далган Сөс

			каттыжышкыннары: борбак хлеб, тараа шөлдери, шөл сугарар, чаагай торт, чигирзиг печенье.
Январь «Тыва улустуң аас чогаалының кол хевири – тоолдар»	Улустуң аас чогаалының кол хевири тоолдарны катаптап, оларның дузазы-биле чоннуң сагып чоруур ужурлары-биле таныштырып, ээлдек-эвилең чорукка уругларны	1-ги кичээл: Тыва улустуң тоолу «Ийи күске»	Сөзүглел-биле ажыл
		2-ги кичээл: Орус улустуң тоолу «Борбак далган»	Очулга. Сөзүглел-биле ажыл

	<p>кижизидерин уламчылаар. Ооңбиле чергелештир орус улустуң тоолубиле база таныштырар. Очулга.</p> <p>Кылып чорудар ажылдар:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Тоолдарны дыңнааш, утказын чугаалаары - Эдерти чугаалаары - Кино, мультфильм, шии көрүлдезиниң соонда чугаа сайзырадыры - Төрээн дылынга харылзажыры 	<p>3-кү кичээл: Тыва улустуң тоолу «Үш оолдуг ирейкадай»</p>	<p>Сөзүглел-биле ажыл</p>
<p>Февраль «Шагаа – тыва чоннун байырлалы»</p>	<p>Тыва хептерниң хевирлери-биле таныштырар, тыва чемнерниң аттарын билген турар, оларны амгы үеде уруглар чип турар бе тодарадыр. Бистиң эр хиндиктиг кижилеривис келир үениң төрээн чуртунуң камгалакчылары дээрзин билиндирер. Бурун шагдан өгнүң болур болбас дүрүмнерин өөрөдир, кол деригхерекселдерин билиндирер.</p> <p>Кылып чорудар ажылдар:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Чурук-биле ажыл - Сюжеттиг, ойнап күүседир оюннар - Уран чурулганың дузазы-биле чугаа сайзырадырының ажыл-чорудулгазын чорудары - Төрээн дылынга харылзажыры 	<p>1-ги кичээл: «Тыва хеп»</p>	<p>Сөс курлавыры: тон, кур, борт, кандаазын, шегедек, хоректээш, хурме, чувур, идик, ук, дешки, чулдургууш, дерги, каасталга, (терлик, хаш, хөвөнниг, негей, чаргаш, ой тон, кажык, аът, инек, хой, өшкү</p> <p>Сөс каттыжышкыннары: онзагай угулза, чылыг чеңи чок, хаш идик, кышкы тон</p>
		<p>2-ги кичээл: «Тыва чем» О. Делгер-оол «Тыва чемнер»</p>	<p>Сөс курлавыры: ааржы, чөкпек, хойтпак, быштак, курут, далган, тараа, тыва далган, сүт, өреме.</p> <p>Сөс каттыжышкыннары: бышкан тараа, тырткан далган, ак ааржы, сүттүг шай, чаглыг эът, чигирлиг курут.</p>

		3-кү кичээл: «Ада-чурттуң камгалакчылары»	<p>Сөс курлавыры: дидим, эрес, кежээ, угаанныг, эрзиг, томаанныг, сергек, кашпагай, шыырак, камгалакчы, ада.</p> <p>Сөс каттыжыышкыннары: дидим чорук, кежээ оол, ада-чурт камгалакчызы, томаанныг чорук, кээргээчел чорук,</p>
		4-кү кичээл: «Өг – тыва чоннуң чурттаар орансавазы» Тыва улустуң этхерекселдери. Өгже экскурсия.	<p>Сөс курлавыры: хана, суугу, ширтек, орун, аптара, хараача, эжик, паш, өреге, өдек, мал, малчын Сөс каттыжыышкыннары: борбак өг, бедик орун, чараш эжик, кидис өг, улуг паш, арыг агаар, борбак хараача</p>

Март «Тываның уруглар чогаалчылары»	Тыва чогаалчыларның аразында бичии уругларга чогаалдарны бижип чоруур чогаалчылар бар деп билиндирер. Оларның чогаалдары-биле таныштырар. Кылып чорудар ажилдар: - Чечен чогаалды номчааш, утказын дамчыдары - Доктааткаш, чугаалаары - Түңнел чугаага киржири - Чечен чогаал номнары-биле таныжары, сонуургап чугаалаары, эдерти чугаалаары - Төрээн дылынга харылзажыры	1-ги кичээл: Э. Кечил-оол «Аът», «Тенекпей», «Хаван оглу»	Сөс курлавыры: чогаалчы, угаанныг, солун, шүлүк, чечен чугаа, уран-шевер, каас-чараш, херээжен, ынак, кайгап ханмас Сөс каттыжыышкыннары: уруглар чогаалчызы, херээжен чогаалчы, ураншевер одуруг, ынак шүлүүм
		2-ги кичээл: «Екатерина Танова» «Шалың», «Чеченмаа», «Сашутка», «Хүнчүгеш»	
		3-кү кичээл: «Олег Сувакпит» «Шивижигеш» ыры	
		4-кү кичээл: Ч. Кара-Күске «Дииспейниң үлегери», «Шетте хар», «Кырганавамның баскан быштаа»	

<p>Апрель Улустун аас чогаалының биче хевирлери</p>	<p>Тывызык, үлегер домак таварышытыр уругларны хайгаараачал, эскериичел болурунга чаңчыктырар. Улустун аас чогаалы бичии уругларны кижизиг, хүндүлээчел, биче сеткилдиг болурунга кижизидер.</p> <p>Кылып чорудар ажылдар:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Доктааткаш, чугаалаары - Эдерти чугаалаары - Ыры-шоор, хөгжүм херекселдериниң дузазы-биле чугаа сайзырадыры - Плакат-биле ажыл (кижиниң тургузуун чуруп каан плакат) - Төрээн дылынга харылзажыры 	<p>1-и кичээл: «Үлегер домактар»</p>	<p>Иелиг кыс шевер, Адалыг оол томаанныг. <i>Ада төөгүзү – алдын, Ие төөгүзү – мөңгүн.</i></p>
		<p>2-ги кичээл: «Тывызыктар»</p>	<p>Шуглак чок удуур, Суг чок чуннур. (Моортай) <i>Тывызыым – дытта, Тоолум – дошта (Дишң, балык)</i></p>
		<p>3-кү кичээл: «Өпей ырлар»</p>	<p>Өпей ырларны ырлап ора, уругларга өөредири</p>
		<p>4-кү кичээл: «Көгүдүглер»</p>	<p>«Бөөп-бөөп, бөпүйлең», «Теп-теп, тевенек», «Кааккаак, кежээ кижии», «Бирээ, ийи, караң шим!», «Аажок кежээ, эреспей», «Чаптанчыгбай, ыглава!»</p>
<p>Май «Чаптанчыг үе»</p>	<p>Кижиниң тургузуун өөренип тура, чүнү канчап билирн тодарадыр. Кавайны чүден кылып каанын, ойнаар-кысты канчаар чыттыраарын уругларга сонуургадып көргүзөр. Уругларны бичиизинден угаансарыылдыг, эт-севинге камныг болурунга кижизидер.</p> <p>Кылып чорудар ажылдар:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Түңнел чугаага киржири - Даяныр 	<p>1-ги кичээл: «Кижиниң тургузуу»</p>	<p>Сөс курлавыры: хол, бут, баш, кулак, думчук, салаа, салаалар, дыргак, дыргактар, баш дүгү, чаак, карак, моюн, чүстер, ишти, ооргазы, дискээ Сөс каттыжышкыннары: дыбыжы кулак, чараш карак, узун салаалар, кызыл чаак, ишти тодуг, будаан дыргактар, узун чаш, арыгсилиг мага-бот</p>
		<p>2-ги кичээл: «Кавай»</p>	<p>Уругларның ботботтарының аразында харылзаалыг чугааны чорудары-биле оюнну ойнадыр, өпей ырын ырлап, ойнаар-кысты чайгаар.</p>

	сөзүглел чок, чогаадып чугаалаары - Сюжеттиг, ойнап күүседир оюннар - Төрээн дылынга харылзажыры	3-кү кичээл: : «Чүнү кылып билир мен»	Сөс курлавыры: удуур, чемненир, чуруур, шураар, ойнаар, бижиир, номчуур, тенектенир, ижер, кылаштаар, шошкуур, мегечиннээр, каастаар, мегелээр, каттырар, шошкуур Сөс каттыжыышкыннары: арыг-силиг чемненир, үшагында удуур, ыыткыр номчуур, оожум кылаштаар, чараш бижиир, шагында ойнаар
		4-кү кичээл: «Катаптаашкын»	Сөс курлавыры: эштерим, эргим, ужуражылга, хүндүлүг, билиг. Сөс каттыжыышкыннары: билиг далайы,ынак башкыларым,школага ужурашкыже, эки өөреникчи

Ортумак бөлүк (4-5 харлыглар)Тема: «Мээң чурттап турар черим»

Сорулгазы: уругнуң бодунуң чурттап турар чериниң тус-тус онзагайы-биле таныжарынга, оларның ужурутказын билип, тайылбырлап өөрениринге таарымчалыг бапйдапларны тургузуп бээри.Бодунуң ат-сывын, фамилиязын, адазының адын долузу-биле адап, бажыңының адресин ыяк билир кылдыр өөредири. Тараа, катчимис болгаш өске-даа культураларның ажык-дузанын билип алырын чугаалап бээр, үнезин оюннар, чуруктар болгаш өске-даа ажил-чорудулга дузаны-биле билиндирери. Уругларны бичиизинден тура ажил-ишчи, эрескежээ, күш-ажылды үнелеп билиринге өөредир болгаш кижизидер.

Айы, неделяда өөренир темалар	Сорулгазы, сорулганы чедип алырда, кылып чорудар ажилдар	Кичээл темалары	Сөс курлавыры
Сентябрь «Мээң чурттап турар черим»	Уругларның эге билиинге даянып алгаш, «Кым?» деп айтырыгга шын тода харыылап, чүнүң дугайында чугаалажып турарын билиндирери. Орук дүрүмнеринче эки	1-ги кичээл: «Экии, эш- өөрүм!»	Сөс курлавыры: өөренир, чаа, хөглүг, чайын, сууржуң, Сөс каттыжыышкыннары: чаа өөредилге, хөглүг хүн, кызыл хүн, эки өөренир

	<p>кичээнгейни салырын, садиктен тура чурттап турар бажыңыңга чедир орукту билген турарын өөредири. Өске черге чааскаан арткан таварылгада шагдаа ажылдакчыларын кыйгырарын билиндирер.</p> <p>Кылып чорудар</p> <p>ажылдар: - Дидактиктиг оюннар</p> <ul style="list-style-type: none"> - Төрээн (тыва) дылынга харылзажыры - Чуруктар-биле ажыл - Аас чугааның хевирлерибиле ажылдаары 	<p>2-ги кичээл: «Мээң өг-бүлөм» (катаптаашкын) Ч. Кара-Күске «Ава», «Ача», «Дуңмам», «Угбам», «Акым», «Кырган-ава», «Кырган-ача» Шын адалга.</p>	<p>Сөс курлавыры: фамилия, авам, ачам, дуңмам, акым, угбам, кырган-авам, кырган-ачам, даайы, даай-авам, өг-бүлө</p> <p>Сөс каттыжыышкыннары: бичии дуңмам, ынак кырган-ачам, өөреникчи угбам, найыралдыг өгбүлөм, кежээ акым</p>
		<p>3-кү кичээл: «Ынак башкым»</p>	<p>Сөс курлавыры: башкы, хүндүлүг, чараш, угаанныг, эргим, чырык, чырыткылыг</p> <p>Сөс каттыжыышкыннары: ынак башкым, хүндүлүг кижизидикчи, чырык угаан, чараш сагыш-сеткил, чырыткылыг келир үе</p>
		<p>4-кү кичээл: Саннар 1-5</p>	<p>Сөс курлавыры: бирээ (чаңгыс), ийи, үш, дөрт, беш, салаа, салаалар, хол, холдар, бут, буттар, кижиге, Матпаадыр, Бажы-Курлуг, Ортаа-Мерген, Увай-Шээжен, Биче-Бөөвей, салаа, салаалар, хол, беш-беш</p> <p>Сөс каттыжыышкыннары: чаңгыс кижиге, үш салаа, матпаадыр паштанган, малын чалап, саанын саар, орук дургаар</p>
<p>Октябрь «Кызыл – ынак хоорайым»</p>	<p>Тыва Республиканың төвү – Кызыл хоорай деп уругларга өөредири. Хоорайда светофорларның өңнерин өөредири. Тураскаалдар-биле янзы-бүрү чуруктарның дузазы-биле таныштырары. Шүлүктүн дузазы-биле төрөөн черинге ынак</p>	<p>1-ги кичээл: «Кызыл хоорай» Л. Чадамба «Кызылым» О. Сувакпит «Эргим Кызыл» Кызыл хоорайның тураскаалдары, оларның ужур-утказы (Ынак суурум «...»)</p>	<p>Сөс курлавыры: ыдык ыры, герб, тук, музей, театр, хүрээ, Арат шөлү, тураскаалдар билдингир, хүндүткелдиг, ужур-дуза, медээ, хумагалыг, онзагай, идепкейлиг, солун, ат-алдар, кезээ мөңгө</p> <p>Сөс каттыжыышкыннар: чараш билдингир черлер, делгем кудумчулар, каът</p>

	болур, патриотчу болур деп кижизидер. Салааларын базып, бешке дээр санап оргаш, кудумчуларын		бажыңнар, арыгсилиг хоорай, хоорайнын чурттакчылары, билдингир черлер
--	--	--	---

	санаар Кылып чорудар ажылдар: - Чуруктар-биле ажыл чорудары - Дидактиктиг оюннар - Уран-чурулганың дузазыбиле чугаа сайзырадырының ажыл-чорудулгазын чорудары - Төрээн дылынга харылзажыры	2-ги кичээл: «Кызыл хоорайымның кудумчулары» (Суурумнуң кудумчулары)	Сөс курлавыры: кудумчу, ажыл, орук, делгем, кызаа, чаа, кол, Кочетов, Лопсанчап, Ленин Сөс каттыжышкыннары: делгем кудумчулар, чаа орук, кызаа орук, чараш кудумчу, кол кудумчу
		3-кү кичээл: «Светофор» Өңнер (ак, көк, кызыл, сарыг, кара, ногаан)	Сөс курлавыры: ак, көк, кызыл, сарыг, кара, ногаан Сөс каттыжышкыннары: ак хөвөң, ак койгун, ак диис, кара ыш, кара ыт, кызыл тук, кызыл сумка, сарыг бүрү, сарыг ук, көк хөйлең, көк ручка, ногаан бүрү
		4-кү кичээл: «Кызыл хоорайымның чанында даглар, хемнер» (Суурумнуң чанында даглар, хемнер)	Сөс курлавыры: даг, хем, чоогу, ырак, бажы, кадыр, терең, агым, Енисей, Дөгээ Сөс каттыжышкыннары: хем чоогу, агым хем, Енисей хем, Дөгээ даа, кадыр даг
Ноябрь «Чаптанчыг чаштар»	Тываның мал-маганының дугайында ургуларның билиин тодарадыр, черлик болгаш азырал амытаннарның хевиринден көргөш, ылгап билир кылдыр өөредир, оларның амыдыралы-биле таныштырар. Шаандан тура өгбелеривис өгте чурттап чораан,	1-ги кичээл: «Черлик болгаш азырал амытаннар» М. Күжүгет «Эник» шүлүк, Т. Кызыл-оол «Бодаган» В. Бианки «Адыг оолдары» чечен чугаа М. Өлчей-оол «Анайларым» Кызыл дептер-биле таныжылга. Теманы өөредип тура, удурланышкак уткалыг	Сөс курлавыры: инек - бызаа, аът – кулун, хой – хураган, өшкү – анай, серге, молдурга, буга, шары, сарлык, теве – бодаган, адыг, койгун, бөрү, дилги, диң Сөс каттыжышкыннары: сүттүг инек, чортар аът, мыйыстыг өшкү, мөгеннерлиг теве, дүктүг сарлык, аштаан адыг, хүрең

<p>оларның хүндүткелдиг чеми – тараа деп билиндирип, бичиизинден ажыл-ишчи, эрескежээ, күш-ажылды үнелеп билиринге, аңаа чоргаарланырынга кижизидер. Ава чокта, хүн чок дег деп билиндирип.</p> <p>Кылып чорудар ажылдар:</p> <p>- Тараа өзүп турар черлерлиг чуруктар-биле ажыл</p> <p>- Утказы чаңгыс сөстөрни ажыглаары. (Синонимнер) - Дидактиктиг мергежилгелер</p> <p>- Кыдыындан хайгаараары (чүвелерни, чуруктарны хайгаарап көөрү) - Төрээн дылынга харылзажыры</p>	<p>сөстөрни ажыглаар (Антонимнер)</p>	<p>адыг, ак адыг, кажар дилги, чаптанчыг диин, улуг аң, бичии аң, азырал амытаннар, черлик амытаннар</p>
	<p>2-ги кичээл: «Өг – тыва чоннун чоргааралы» В.Серен-оол «Өгже чалалга» С.Хомушку «Өг – кайгамчыктыг оран»</p>	<p>Сөс курлавыры: көшкүн, дөр, суугу, үлгүүр, чүүк, ширтек, хараача, шаажаң, орансава, мал, дээвиир, көдээ, ынаа, мал-маган, кажаа, өдек, аыш-чем</p> <p>Сөс каттыжышкыннары: көшкүн чуртталга, көжүрер орансава, дөр бажы, аптара бары, оң талазы, солагай талазы, олут орбас, мал сүрер, тыва чем, ак чем, аыттыг кижиги</p>
	<p>3-кү кичээл: «Тараа – буянныг чем» Р. Ондар «Согааш»</p>	<p>Сөс курлавыры: тараа, далган, шөлдер, суггат, оыт-сиген, комбайн, аыттыг-терге, согаашбала, тара дүгү, тыва далган</p> <p>Сөс каттыжышкыннары: сыпта тараа, тарааны хоорар, ону тырттар, чиирге чаагай, дүрген тодуучал, хүндүлүг чем</p>
	<p>4-кү кичээл: «Авалар хүнү» А. Даржай "Ава" чечен чугаа. Чуруктар-биле ажыл: С.К. Ланзы «Портрет матери». С. Ш Саая «Две матери».</p>	<p>Сөс курлавыры: ие, ава, эне, кырган-ава, эргим, бүдүш, маадырлыг, шыдамык, угаанныг, чагыг-сүме, ыдыктаар, шимченгир, кашпагай, тура-соруктуг, иштихөңнү, эргеледир</p> <p>Сөс каттыжышкыннары: чараш карактарлыг, хоюг үннүг, часкарып каар, эргим авам, хайыралдыг ием, чашкы үе, эриг</p>

			баарлыг, арыг чүректиг, хүнүм ышкаш, авамкараа, чымчак шырайлыг
--	--	--	---

Декабрь Тыва улустун аас чогаалы	Аас чогаалының биче хемчээлдиг хевирлерин катаптаар. Ында тыва чоннун амыдыралының байдалын, кижилерниң аажы-чаңын, үзелбодалын, эрткен төөгүзүн кыска болгаш тода, чараш болгаш аянынг кылдыр көргүскен деп өөредир. Кылып чорудар ажилдар: - Доктааткаш, чугаалаары - Эдерти чугаалаары - Уругларның бот-боттарының аразында чөптүг харылзажыры - Төрээн дылынга харылзажыры	1-ги кичээл: «Тывызыктар»	Самдар эвес хирезинде, Чамашкызы көвей (Инек) Аргада ак баштыг ашак олур (Төжек) Буян талдың буду чүс «Тараа»
		2-ги кичээл: «Үлегер домактар»	1. Сеткилдин бичези херек, Саваның улуу херек. 2.Аалга кирген кижини, аяк эриин ызырар. 3. Кижини болуру чажындан, Аът болуру кулунундан.
		3-кү кичээл: «Өпей ырлар»	Янзы-бүрү өпей ырларны ырлап ора, уругларга өөредир
		4-кү кичээл: «Дүрген чугаа», «Узун тыныш». (Матпаадыр, «Сылдысчыгаш» сеткүүл).	«Билдим билдим биче шынаа» «Бир бала, ийи бала»
Январь «Чашкы үем»	Тыва улустун оюннарын амгы салгалга чедирип, оларның ажык-дузазын тайылбырлаар. Тыва чоннун шаг-шаандан ойнап келген оюну кажыкты таныштырар. Тоолдар таварыштыр	1-ги кичээл: «Чаш уруглар оюннары» «Аскак кадай», «Өртеңнежир»	Сөс курлавыры: чаштыр, оваарымчалыг, кижизидилге, оожум, шыпшың, кичээнгейлиг, дүрген, октаар, көрүптер, кажык, тевек Сөс каттыжышышкыннары: оожум ойнаар, хүндүлежип ойнаар, аът чарыштырар, ойнаар

	чаш уругнун мөзүбүдүжүн, аажы-чаңын кижизидер. Кылып чорудар ажилдар: - Кино, мультфильм, шии көрүлдезиниң соонда чугаа сайзырадыры - Шиижиткен юннар - Сюжеттиг, ойнап күүседир оюннар - Төрээн дылынга харылзажыры		чурумнуг, үлежип алып, эжин хүндүлээр
		2-ги кичээл: «Кажык» «Дөрт берге дүжүрер», «Аът чарыштырар» О. Сувакпит «Хуулгаазын кажыктарым»	Сөс курлавыры: аът, инек, хой, өшкү, дөрт, арга. Сөс каттыжыышкыннары: дөрт тала, кажыктын азыы, хой дүжер, оюн ойнаар, чараш оюн
		3-кү кичээл: «Улустуң аас чогаалы – тоолдар» (Матпаадыр, «Тыва улустуң тоолдары»).	«Үш чүүл эртемниг оол», «ХадыңКыс», «Дөң-Хөөжүк», «Койгун биле бөрү», «Пар», «Дилгижек-оол биле Адыг»
Февраль «Шагаа – тыва чоннуң байырлалы»	Тоолчургу чугаалар таваыштыр уругларны чурттап турар черинге ынак, ооң төөгүзүн билир кылдыр өөредир. Тыва хептерниң хевирлери-биле таныштырар, тыва чемнерниң аттарын билген турар, оларны амгы үеде уруглар чип турар бе тодарадыр. Бистиң эр хиндиктиг кижилеривис келир үениң төрээн чуртунуң камгалакчылары дээрзин билиндирер. Кылып чорудар ажилдар:	1-ги кичээл: «Тоолчургу чугаалар»	Сөс курлавыры: Сөс каттыжыышкыннары:
		2-ги кичээл: «Тыва чем» Э.Кечил-оол «Тыва чемнер»	Сөс курлавыры: ааржы, чөкпек, хойтпак, быштак, курут, далган, тараа, тыва далган, сүт, өреме. Сөс каттыжыышкыннары: бышкан тараа, тырткан далган, ак ааржы, сүттүг шай, чаглыг эът, чигирлиг курут.
		3-кү кичээл: «Ада-чурттуң камгалакчылары»	Сөс курлавыры: дидим, эрес, кежээ, угаанныг, эрзиг, томаанныг, сергек, кашпагай, шыырак, камгалакчы, ада. Сөс каттыжыышкыннары: дидим чорук, кежээ оол, ада-чурт камгалакчызы

	<p>- Эдерти чугаалаары - Уругларның бот-боттарының аразында чөптүг харылзажыры - Тоолчургу чугааларны дыңнап, оларны эдерти чугаалаары - Төрээн дылынга харылзажыры</p>	<p>4-кү кичээл: «Тыва хеп»</p>	<p>Сөс курлавыры: тон, кур, борт, кандаазын, шегедек, хоректээш, хурме, чувур, идик, ук, дешки, чулдургууш, дерги, каасталга, (терлик, хаш, хөвөңниг, гей, чаргаш, ой тон Сөс каттыжыышкыннары: онзагай угулза, чылыг чеңи чок, хаш идик, кышкы тон</p>
--	---	--------------------------------	--

<p>Март «Тыва чогаалчылар бичии чаштарга»</p>	<p>Тыва чогаалчыларның аразында бичии уругларга чогаалдарны бижип чоруур чогаалчылар бар деп билиндирер. Оларның чогаалдары-биле таныштырар. Чогаалда чүнү бижип турарын сайгарар. Кылып чорудар ажылдар: - Чечен чогаалды номчааш, утказын дамчыдары - Доктааткаш, чугаалаары - Түңнел чугаага киржири - Чечен чогаал номнары-биле таныжары, сонуургап чугаалаары, эдерти чугаалаары - Төрээн дылынга харылзажыры</p>	<p>1-ги кичээл: М. Өлчей- оол «Чүктенчип чорааш» - чечен чугаа</p>	<p>Сөс курлавыры: хайырааты, ачылаар, харам, чаваа, борбаксарбак, хемнер, арттар, күш, адыгуузун, хөлге Сөс каттыжыышкыннары: хемнер кежер, борбак- сарбак чүвелер, хемнер кежер, арттар ажар, арган чаваа, күш кирер, адыгуузун мал, багай хөлгем</p>
		<p>2-ги кичээл: З. Намзырай «Ынак авай» «Март 8»</p>	<p>Сөс курлавыры: сүүзүннүг, чундуруптар, көрүш, доругар, сагыжымда, чечек, магаданчыг Сөс каттыжыышкыннары: аа сүдүн, мандып өзер, чаагай өй, ынак авай, дөмейлээр мен, ырым сүүзүнүнакшылдыг чымчак көрүш</p>
		<p>3-кү кичээл: Э. Кечил- оол «Чазын» - шүлүк</p>	<p>Сөс курлавыры: чиртиңейндир, чаңгыландыр, ижээнинден, алачайгаар, алгырар, үүже, үңгүр, хекдаваннар, хажыызында</p>

			<p>Сөс каттыжыышкыннары: аргадажын чаңгыландыр, чижик куштар, чырык хүн, чылыг хун, доңган үнүш-бойдус, кышты өттүр, чиик дешкилежир</p>
		4-кү кичээл: С. Таспай «Адыг оглу» - чечен чугаа	<p>Сөс курлавыры: чиңгистерлиг, ыяштарлыг, шыргай, айлаңкушкаш, бора-шиижектер, кызылкат, сиген, сывыртаар</p> <p>Сөс каттыжыышкыннары: айлаң-кушкаштың ырызы, узун ыяштарлыг, шыргай өзенниг, долгандыр кызыл-кат, узун сигеннер, үр сывыртааннар</p>
<p>Апрель «Ойнап тура, өөренир мен»</p>	<p>Часкы үеде уругларның харыкшинээ арай-ла кошкай бергенинден, оларны арыг агаарга оюн таварыштыр билииниң деңгелин хынап ап болур. Октаргайже баштай ушкан кижиге Гагарин деп билиндирер.</p> <p>Кылып чорудар ажилдар: - Уругларның бот-боттарының аразында чөптүг харылзажыры - Сюжеттиг, ойнап күүседир оюннар - Төрөөн дылынга харылзажыры</p>	1-и кичээл: Оюн «Шилилге» Өңнерге катаптаашкын	Кызыл, ак, көк, ногаан, кара, сарыг
		2-ги кичээл: «Косманавтылар хүнү»	<p>Сөс курлавыры: дээр, сылдыстар, дидим, ракета, чинчилер, караңгы, октаргай</p> <p>Сөс каттыжыышкыннары: санап четпес, дидим чорук, дүвү чок дээр, чинчилер дег</p>
		3-кү кичээл: Оюн «Дедир чугаа» антонимнерге катаптаашкын	Дүрген – оожум, ак – кара, чараш – чүдек, хирлиг – арыг, саа – эрги, эки – багай, чаагай – чүдек...
		4-кү кичээл: Оюн «Чарыш»	Хаак аъттар мунуп алгаш, чаржыры. Аът тудуп, аргамчы октаарын өттүнери
<p>Май «Мөгеер бис»</p>	<p>Май 1 – күш-ажылдың болгаш тайбыңның хүнү деп билиндирер Май 9-туң хүнү Ада-чуртуң Улуг</p>	1-ги кичээл: «Май 1 – күшажылдың байырлалы»	<p>Сөс курлавыры: май, күш-ажыл, тук, тайбың</p> <p>Сөс каттыжыышкыннары: күшажыл делгерезин, тайбың амыдырал</p>

	<p>дайынының тиилелге хүнү деп өөредир. Башкыларын, эш-өөрүн каяадаа чорааш утпас, ботботтарынга дузалажып чоруур деп кижизидер.</p> <p>Кылып чорудар ажилдар:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Эдерти чугаалаары - Уругларның бот-боттарының аразында чөптүг харылзажыры - Төрөөн дылынга харылзажыры 	<p>2-ги кичээл: Англи тоол «Үш хаванчыгаш» Александр Шоюн очулдурган</p>	<p>Сөс курлавыры: хаванак, үш, алышкылар, тооваан, күвевээннер, даштар, боттарынга, терезинден, шагбан,</p> <p>кайгамчыктыг, бажыңчыгаштыг, оймакка, казанак, тоглаар, чаштынып</p> <p>Сөс каттыжыышкыннары: быжыг бажың, хөөрээнге чыып алган, улуг бажың идегелдиг бажың, улуг хаванак, шимээн чок, мелегей дунмалары</p>
		<p>3-кү кичээл: «Эрес-дидим чоруктуг»</p>	<p>Сөс курлавыры: маадырлар, дидим, эки-турачылар,</p> <p>Сөс каттыжыышкыннары: тура халыышкын, маадырлыг чорук, дидим оолдар</p>
		<p>4-кү кичээл: «Катаптаашкын»</p>	<p>Сөс курлавыры: эштерим, эргим, ужуражылга, хүндүлүг, билиг.</p> <p>Сөс каттыжыышкыннары: билиг далайы,ынак башкыларым,школага ужурашкыже, эки өөреникчи</p>

Улуг бөлүк (5-6 харлыглар)Тема: «Төрөөн Тывам – байлак чуртум»

Сорулгазы: Улуг бөлүктүң уругларынга бодунуң төрөөн (тыва) дылынга бодалдарны тода, чиге, чедимчелиг илередип өөренир таарымчалыг байдалдарны тургузуп бээри. Төрөөн чурт дээрге аалы, өг-бүлези, ада-иези, дөргүл-төрели деп билиндирер. Төрүттүнген чериниң төөгүзүн, ында чурттап чоруур билдингир кижилерин, бойдузунуң онзагайын уругларга билиндиреринге тааржыр сөзүглелдерни, шүлүктерин, кыска чечен чогаалдарны таныштырып, оларны эдерти чугааладып өөредири. Чурттап турар черинге хамаарышкан ыдыктарны (сүлде-демдек, ыдык ыры) сактып ап, оларның ужур-утказын медегеп алырын кижизидер. Улустуң аас чогаалындан, улуг кижилерниң чугаазындан дыңнап, аас чугаазын сайзырадыры.

Айы, неделяда өөренир темалар	Сорулганы, сорулганы чедип алырда, кылып чорудар ажилдар	Кичээл темалары	Сөс курлавыры
<p>Сентябрь «Экии, эштер!»</p>	<p>Уругларның эге билиинге даянып алгаш, өг-бүлезин ончалап билир, башкыларын хүндүлээр, кудумчуга чорааш, орук дүрүмнеринче эки кичээнгейни салыр, чаштар бажыңындан тура чурттап турар бажыңыңга чедир орукту билир кылдыр өөредир</p>	<p>1-ги кичээл: «Экии, шупту!»</p>	<p>Сөс курлавыры: өөренир, чаа, хөглүг, чайын, сууржуң, чылыг, дүшкүүрлүг Сөс каттыжышкыннары: чаа өөредилге, хөглүг хүн, кызыл хүн, эки өөренир, эштеринге ынак</p>
	<p>Кылып чорудар ажилдар: - Херек кырында хайгаараары (харылзажып тура, чугааның сайзыралының деңгелин хайгаараары) - Кыдыындан хайгаараары (чүвелерни, чуруктарны, ойнаарактарны хайгаарап көөрү) - Уругну долгандыр турар хүрээлелдин онзагайы-биле таныштырар - Дидактиктиг оюннар - Төрээн дылынга харылзажыры</p>	<p>2-ги кичээл: «Орук дүрүмнери» О. Делгер-оол «Светофор» ар. 10. «Хензигбейлер» Чурук чуруур: «Бажыңымдан чаштар садынга чедир орук»</p>	<p>Сөс курлавыры: ногаан, кызыл, дүрүм, чычаан, оттугтерге, теве, аът, шары, шаанда, орук Сөс каттыжышкыннары: ногаан өң, чараш чычаан, шыырак шары, улуг орук, айыылдыг оттугтергелер (машиналар)</p>
		<p>3-кү кичээл: «Мээң өг-бүлөм». Өг-бүлө дугайында чурук 1-10-га чедир санаарын катаптаар.</p>	<p>Сөс курлавыры: авам, ачам, дуңмам, акым, угбам, кырган-авам, кырган-ачам, даайым, даай-авам, өг-бүлө, 1-2-3-4-5-6-7-8-9-10 Сөс каттыжышкыннары: бичии дуңмам, ынак кырган-ачам, өөреникчи угбам, найыралдыг өгбүлөм, кежээ акым</p>
		<p>4-кү кичээл: «Ынак башкым» Ч. Серен-оол «Башкыларым» Катаптаашкын. «Антонимнер»</p>	<p>Сөс курлавыры: башкы, хүндүлүг, чараш, угаанныг, эргим, чырык, чырыткылыг, улуг-бичии, ак-кара, чүдек чараш Сөс каттыжышкыннары: ынак башкым, хүндүлүг кижизидикчи, чырык угаан, чараш сагыш-сеткил, чырыткылыг келир үе</p>

<p>Октябрь «Тыва – мээң ынак чуртум»</p>	<p>Удурланышкак уткалыг сөстөрни ажыглап тургаш, чурттап турар чериниң агаар-бойдузунуң дугайында билиндирер.. Тыва республиканың кожууннары-биле таныштырар. Тываның картазы-биле таныштырары. Тыва республиканың төвү – Кызыл хоорай деп уругларга өөредир. Хоорайда тураскаалдарны янзы-бүрү чуруктарның дузазы-биле таныштырары. Шүлүктүң дузазы-биле төрөөн черинге ынак болур, патриотчу болур деп кижизидери.</p>	<p>1-ги кичээл: «Тыва Республика деп чүл?» Өңнерге катаптаашкын Э. Кечил-оол «Амгы Тывам» ар.32 – «Экии, хүнүм» С. Сарыг-оол «Байлак чуртум» - Алдын-Кушкаш №2 2014ч.</p>	<p>Сөс курлавыры: тук, герб, ыдык ыры, көк, ак-көк, сарыг, ыдыктыг, сүлде,төвү,Бай-Тайга, БарыынХемчик, Сүт-Хөл, Чөөн-Хемчик, Өвүр, Чаа-Хөл, Улуг-Хем, Кызыл кожуун, Таңды, Каа-Хем, Тожу, Бии-Хем, Тере-Хөл, Эрзин, Тес-Хем, Чеди-Хөл, Мөңгүн-Тайга Сөс каттыжыышкыннары: байлак Республика, чараш ыдык ыры, ак-көк тук, хөй кожууннарлыг, ыдыктыг Тыва</p>
---	--	---	--

<p>Кылып чорудар ажылдар: - Тываның картазы-биле ажыл - Нарын сөстөрни шын адаары - Тыва республиканың кожууннары - Темага дүүшкен янзы-бүрү чуруктар-биле ажыл - Түңнел чугаага киржири - Ниитилелде доктааттынган чурум ёзугаар дылдың нормаларын сагып харылзажыры</p>	<p>2-ги кичээл: «Мээң хоорайым - Кызыл». «Енисей хем» (сүлде демдек, ыдык ыры, тук). Л.Сотнам «Флаг моей родной Тувы». Л.Чадамба «Кызылым». Э.Кечил-оол «Чечектерим».</p>	<p>Сөс курлавыры: хем, агым, терең, Енисей, кудумчулар, Ленин, Кочетов, Лопсанчап Сөс каттыжыышкыннар: чараш билдингир черлер, делгем кудумчулар, каът бажыңнар, арыгсилиг хоорай, хоорайның чурттакчылары, билдингир черлер, терең хем, агым Енисей, хөй кудумчуларлыг</p>
	<p>3-кү кичээл: «Мээң хоорайымның билдингир черлери» Удурланышкак уткалыг сөстөр</p>	<p>Сөс курлавыры: Арат шөлү, музей, театр, фонтан, хүрээ, артистер, ыраажылар, башкы, Сөс каттыжыышкыннары: ыдыктыг чер, төөгүлүг музей, чараш театр, солун артистер, кайгап ханмас ыраажылар.</p>

	- Дидактиктиг мергежилгелер	4-кү кичээл: «Мээн хоорайымның тураскаалдары»	Сөс курлавыры: билдингир, хүндүткелдиг, ужур-дуза, медээ, хумагалыг, онзагай, идепкейлиг, солун, тураскаал, ат-алдар, кезээ мөңгө Сөс каттыжыышкыннары: байлак оран, сөөлгү медээлер, онзагай чурттакчыларлыг, солун кижилерлиг, ак-көк дээр, билдингир кижилер, хүндүлүг тураскаалдар
Ноябрь «Чаптанчыг чаштар»	Ноябрьның 1-ниң хүнү Тыва дыл хүнү кылдыр чарлаанын уругларга билиндирер. Шаандан тура өгбелеривистин чурттап чораан орансавазы өг деп өөредир. Өгбелеривис аржаан-суглар-биле эмненип, тараабиле аштанып чемненип чораан деп кижизидер. Кылып чорудар ажилдар: - Темага дүүшкен янзы-бүрү чуруктарбиле ажил - Түңнел чугаага киржири - Ниитилелде доктааттынган чурум ёзугаар дылдың нормаларын сагып харылзажыры	1-ги кичээл: «Тыва дыл – ыдык дыл». Беседа «Дыл чокта – чон чок». Саглай Шыдыраа «Ынак дылым». Яна Барыс-оол «Тыва дылым». Катаптаашкын «Синонимнер».	Сөс курлавыры: төрээн, дыл, эргим, уттундурбас, угаан-медерел, сеткил-сагыш, хоорук, аянчыдып, хүндүлээр, чараш-көрүштүгаянгыг, амданныг-чаагай, Сөс каттыжыышкыннары: хүндүткелдиг дыл, чараш дыл, чугаа аяны, чугааны аянзыдар, чараш эвес сөстөр, ийи дылды, чондан хоорук, хайыралыг дылым, кижилерниң харылзаазы, чугаа аяны.
		2-ги кичээл: «Өг – тыва чоннуң оран-савазы» В.Серен-оол «Өгже чалалга» С.Хомушку «Өг – кайгамчыктыг оран»	Сөс курлавыры: көшкүн, дөр, суугу, үлгүүр, чүък, ширтек, хараача, шаажаң, оран-сава, мал, дээвиир, көдээ, ынаа, мал-маган, кажаа, өдек, аыш-чем Сөс каттыжыышкыннары: көшкүн чуртталга, көжүрер орансава, дөр бажы, аптара баары, оң талазы, солагай талазы, олут орбас, мал сүрер, тыва чем, ак чем, аыттыг кижиги

	<ul style="list-style-type: none"> - Дидактиктиг мергежилгелер - Доктааткаш, чугаалаары - Төрээн дылынга харылзажыры 	<p>3-кү кичээл: «Тыва чуртумда - тараа-быдаа»</p> <p>«Сыпта тараа» орус ул. Толу В. Сухомлинский «Сыпта тараа»</p>	<p>Сөс курлавыры: тараа, далган, шөлдер, суггат, оът-сиген, комбайн, аъттыг терге, согааш бала, тараа дүгү, тыва далган.</p> <p>Сөс каттыжыышкыннары: сыпта тараа, хайыралдыг чем, чаагай торт, чигирзиг аъш-чем аймаа, тарааны челбиир, отка хоорар, шоңнаар (соктаар), дээрбеге тыртар.</p>
		<p>4-кү кичээл: «Тываның аржаансуглары, хемнери»</p>	<p>Сөс курлавыры: сылдыстарлыг, аржаан, «Кундустуг», «Шивилиг», «Ажыг-Суг», казымал-байлак, эмоъттар, бөрү-оъду, ыштыг, шыктыг, тоорук, элбек,</p>

			<p>кайгамчыктыг, дөңнер</p> <p>Сөс каттыжыышкыннары: дириг бойдус, арыг дээр, сылдыстыг дүннер, чартык ай, үнелиг чер, кайгап ханмас, чаңгы сиңген, ужарларлыг хем</p>
<p>Декабрь «Хөглүг үе»</p>	<p>Бичии уруг чылдың дөрт эргилдезин, тускай демдектерин ылгап билир кылдыр чаңчыктырары. Тоолдарда бооп турар үени тодарадып билиринге өөредири. Кыжын куштарга, аңмеңнерге дузалажыры бистиң херээвис деп билиндиреры.</p> <p>Кылып чорудар ажылдар:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Кызыл дептер-биле ажыл чорудулга 	<p>1-ги кичээл: «Чылдың дөрт эргилдези» (Э.Кечил-оол «Экии, хүнүм» «Аалчы час» ар. 19, «Чазын» ар. 24. О. Делгер-оол «Хензигбейлер» «Сарыг бүрү» ар. 12, «Кыш келген» ар.14).</p>	<p>Сөс курлавыры: күс, час, кыш, чай, соок, чылыг, хат, хаттыг, хар, харлыг, эриир, шыдажыр, чечектерлиг, чаа чыл, шалың, хүн, шагаа</p> <p>Сөс каттыжыышкыннары: хар эриир, час дүжер, куштар эглир, куштар чанар, чылыг час, изиг чай, соок кыш, ак хар, удавас час, дыштаныр үе, эштир үе, тергийн чараш, чылыг хүн.</p>

	<p>- Дидактиктиг мергежилгелер</p> <p>- Доктааткаш, чугаалаары</p> <p>- Төрээн дылынга харылзажыры - Чечен чогаал номнары-биле таныжары, сонuurгап дыңнаары, эдерти чугаалаары</p>	<p>2-ги кичээл: «Улустун аас чогаалы – тоолдар, тоолчургу чугаалар».</p> <p>«Чаңгыс ой аъттыг үш алышкы».</p>	<p>Сөс курлавыры: тоол, өпей ыры, тоолчургу чугаа, дүрген чугаа, көгүдүг, шаанда, үе,маадырлар</p> <p>Сөс каттыжыышкыннары: маадырлык тоол, кыска тоол, үнелиг тоолчургу чугаа,кайгамчыктыг чугаа, тоолдаар ирей, мерген угаанныг, каас-чараш оран, маадырлык кижиги</p>
		<p>3-кү кичээл: «Черлик болгаш азырал амытаннар»</p> <p>(О. Делгер-оол «Хензигбейлер» «Бактавас мен» ар. 16, «Бызаа» ар.16, «Кулун» ар. 17, «Сыын» ар. 21, Э. Кечил-оол «Чурукчу соок» Р. А. Аракчаа «Сарлык с телёнком» портрет).</p>	<p>Сөс курлавыры: амытаннар, инек, бызаа, хөй, өшкү, кулун, хүрең адыг, диинч чараа-чечен, тоолай, черлик хаван, буур, дилги, аргаэзим, оргу-шөл, сарлык, теве бодаган, арзылаң, аң, аңнаашкын, им-демдек.</p> <p>Сөс каттыжыышкыннары: тайга ээзи, арга-эзим аңнары, оргу-шөл амытаннары, азырал амытаннар, малды имнээр, малды кадарар, чаш аң, чараш аң, малды катгыштырар.</p>
		<p>4-кү кичээл: «Куштар – кыжын»</p> <p>Э.Кечил-оол «Ужуп кел», «Уя белен», «Бора-хирилээ»</p> <p>Е. Танова «Бора-хөкпеш», «Көге-куштар»</p> <p>Кызыл дептер-биле ажыл.</p>	<p>Сөс курлавыры: хензигбейлер, хараачыгай, айлаң куш, шилен, хек, кара-баарзык, матпадак, чем, кээргенчиг, хүлээлге</p> <p>Сөс каттыжыышкыннары: чанар куштар, соокту тоовас, шыдамык куштар, куштарны чемгерер, хүлээгезин күүседир, арга-эзим ыраажылары</p>
<p>Январь «Чашкы үем»</p>	<p>Тыва улустун оюннарын амгы салгалга чедирер, чер-чуртувустун казымалбайлаа-биле таныштырар, оларның ажык-дузазын тайылбырлаар. Улустун аас чогаалында тывызыктарны, үлегер</p>	<p>1-ги кичээл: «Чаш уруглар оюннары»</p> <p>«Кажык»</p> <p>«Аскак-кадай», «Өртеңежир», «Чинчи чажыраары»</p>	<p>Сөс курлавыры: чаштыр, оваарымчалыг, кижизидилге, оожум, шыпшың, кичээнгейлиг, дүрген, октаар, көрүптер, кажык, тевек</p> <p>Сөс каттыжыышкыннары:</p>

	<p>домактарны катаптадыр. Тыва республиканың казымал-байлаа-биле, ус-шеверлери-биле таныштырар.</p> <p>Кылып чорудар ажылдар:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Дидактиктиг мергежилгелер - Төрээн дылынга харылзажыры - Херек кырында хайгаараары (харылзажып тура, чугааның сайзыралының деңнелин хайгаараары) - Кыдыындан хайгаараары (чүвелерни, чуруктарны, ойнаарактарны хайгаарап көөрү) - Уругну долгандыр турар хүрээлелдин онзагайы-биле таныштырар 		<p>оожум ойнаар, хүндүлежип ойнаар, аът чарыштырар, ойнаар чурумнуг, үлежип алыр, эжин хүндүлээр</p>
	<p>2-ги кичээл: «Тываның казымал байлаа»</p> <p>«Тываның ус-шеверлери» (даш чонукчулары) (хөмүр-даш, алдын, асбест, цемент, чонар-даш)</p>	<p>Сөс курлавыры: чонар-даш, хөмүр-даш, асбест, алдын, үнелиг, өртектиг</p> <p>Сөс каттыжыышкыннары: сарыг чонар-даш, кара хөмүр-даш, үнелиг алдын, Ак-Довуракта даг-дүгү, Чадаанада, Усть-Элегесте, Кызылда хөмүр-даш, Шагаан-Арыгда цемент</p>	

		<p>3-кү кичээл: «Улустун аас чогаалы – тывызык, үлегер домак»</p>	<p>Сөс курлавыры: баажызы, догааштырар, чечен сөс, мерген угаан, чарт угаан,</p> <p>Сөс каттыжыышкыннары: тывызыкты ыдар, удур салыр, эки боданыр, угаанныг болур</p>
<p>Февраль</p> <p>«Шагаа – тыва чоннуң байырлалы»</p>	<p>Тыва хептерниң хевирлери-биле таныштырар, тыва чемнерниң аттарын билген турар, оларны амгы үеде уруглар чип турар бе тодарадыр. Бистиң эр хиндиктиг кижилеривис келир үениң төрээн чуртунуң камгалакчылары дээрзин билиндирер. Тыва чоннуң оюну кажык-биле ойнап өөредир. Кылып чорудар ажылдар:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Янзы-бүрү чуруктар-биле ажыл - Херек кырында хайгаараары (харылзажып 	<p>1-ги кичээл: «Тыва хеп»</p>	<p>Сөс курлавыры: тон, кур, борт, кандаазын, шегедек, хоректээш, хурме, чувур, идик, ук, дешки, чулдургууш, дерги, каасталга, (терлик, хаш, хөвөнниг, негей, чаргаш, ой тон).</p> <p>Сөс каттыжыышкыннары: онзагай угулза, чылыг чеңи чок, хаш идик, кышкы тон</p>
		<p>2-ги кичээл: «Тыва чем»</p> <p>О. Делгер-оол «Хензигбейлер» «Тыва чемнер» ар. 36-39.</p>	<p>Сөс курлавыры: ааржы, чөкпек, хойтпак, быштак, курут, далган, тараа, тыва далган, сүт, өреме.</p> <p>Сөс каттыжыышкыннары:</p>

	<p>тура, чугааның сайзыралының деңгелин хайгаараары) - Кыдыындан хайгаараары (чүвелерни, чуруктарны, ойнаарактарны хайгаарап көөрү)</p> <p>- Дидактиктиг оюннар</p> <p>- Төрээн дылынга харылзажыры</p>		<p>бышкан тараа, тырткан далган, ак ааржы, сүттүг шай, чаглыг эът, чигирлиг курут.</p>
		<p>3-кү кичээл: «Ада-чурттуң камгалакчылары»</p>	<p>Сөс курлавыры: дидим, эрес, кежээ, угаанныг, эрзиг, томаанныг, сергек, кашпагай, шыырак, камгалакчы, ада.</p> <p>Сөс каттыжыышкыннары: дидим чорук, кежээ оол, ада-чурт камгалакчызы</p>
		<p>4-кү кичээл: «Кажык» О. Сувакпит «Хуулгаазын кажыктарым»</p>	<p>Сөс курлавыры: кажык, аът, инек, хой, өшкү, шиш, мугур, сөөк</p> <p>Сөс каттыжыышкыннары: кажыкты аштаар, дөрт мөчү, сөөктен бүткен, тыва оюн</p>
<p>Март «Тываның уруглар чогаалчылары»</p>	<p>Тыва чогаалчыларның аразында бичии уругларга чогаалдарны бижип чоруур чогаалчылар бар деп билиндирер. Оларның чогаалдары-биле таныштырар.</p> <p>Кылып чорудар ажилдар: - Чечен чогаал номнары-биле таныжары, сонуургап дыңнаары, эдерти чугаалаары</p> <p>- Төрээн дылынга харылзажыры</p> <p>- Кыдыындан хайгаараары (чүвелерни, чуруктарны, ойнаарактарны хайгаарап көөрү)</p> <p>- Дидактиктиг оюннар</p> <p>- Чечен чогаалды, шүлүктү дыңнааш, эдерти чугаалаары</p>	<p>1-ги кичээл: «Чооду КараКуске» «Кырган-аваның баскан быштаа» чечен чугаа</p>	<p>Сөс курлавыры: хавырып, айтырттынар, чурум, кадарыксаар, сөзүн, кайынарның-даа. Хойлаар, хүннер, быштак</p> <p>Сөс каттыжыышкыннары: дыштаныр хүннер, чымчак быштак, четтикпейн манаар, удур халчыр, келбестээн чылдагаанын, уругларының сөстери-биле, дүштеки уйгузун, шимээн үнген</p>
		<p>2-ги кичээл: «Март 8-биле!»</p> <p>С.К. Ланзы «Портрет матери» С. Ш. Саая «Две матери» портрет А. А. Даржай «Ава».</p>	<p>Сөс курлавыры: ие, ава, эне, кырган-ава, эргим, бүдүш, маадырлыг, шыдамык, угаанныг, чагыг-сүме, ыдыктаар, шимченгир, кашпагай, тура-соруктуг, иштихөңнү, эргеледир</p> <p>Сөс каттыжыышкыннары: чараш карактарлыг, хоюг үннүг, часкарып каар, эргим авам, хайыралдыг ием, чашкы үе, эриг</p>

			баарлыг, арыг чүректиг, хүнүм ышкаш, авамкараа, чымчак шырайлыг
		3-кү кичээл: О.Сувакпит «Хаважыгаш».	Сөс курлавыры: чайып, ойнап, кымчыланыр, илиг, кудуруктуг, дагыр-магыр, давып-самнаар, хаважыгаш, алараңнаан, кулузун, үгекчигеш, хааржакчыгаш. Сөс каттыжыышкыннары: крактары алараңнаан, карыш четпес, узун дуртуг, кулактары халбалчыңнаан, оюн эрээр, өстүрүп каан, халбактанып халыыр
		4-кү кичээл: С. Пюрбю «Ынак Тывам».	Сөс курлавыры: хилиң, эргиир, бойдус, каастаар, хевис, Сибирь, энчек, эгээрттинмес, аалдаар, талыйган, кожааланыр, каастанган, кызыл-тас. Сөс каттыжыышкыннары: чайын, кыжын уштунмас; аргабиле шугланган; бойдус каастап аргааш; дээр-биле деңнежиксээр, делгем Сибирь; көргөн мен; хүннүң херелдери; далай-биле маргышкан
Апрель «Төөгүнү утпаалыңар»	Октаргайже эң-не бир дугаар Юрий Гагарин ушкан деп билиндирер. Тываны алдаржыдып чоруур спортка сундулуг кижилери-биле таныжылга. “Тараа чокта хлеб чок” деп өөредири. Кижиниң тургузуун катаптаар. Кылып чорудар ажилдар:	1-и кичээл: «Кижиниңмагабодунуң тургузуу».	Сөс курлавыры: хол, бут, оорга, ишти, думчуу, кулак, кулактар, диш, диштер, Сөс каттыжыышкыннары: оң талакы хол, солагай талакы бут, ийи дискек, баштың тейи, буттар салаалары, холдуң чүстери,

	<p>- Янзы-бүрү чуруктар-биле ажыл</p> <p>- Херек кырында хайгаараары (харылзажып тура, чугааның сайзыралының деңгелин хайгаараары) - Кыдыындан хайгаараары (чүвелерни, чуруктарны, ойнаарактарны хайгаарап көөрү)</p> <p>- Дидактиктиг оюннар</p> <p>- Төрөөн дылынга харылзажыры - Кино, мультфильм, шии көрүлдезиниң соонда чугаа сайзырадыры</p>	2-ги кичээл: «Косманавтылар хүнү».	<p>Сөс курлавыры: ужудукчу, найыралдыг, эптиг-демниг.</p> <p>Сөс каттыжыышкыны: октаргайже үнүүшкүн, чивецнешкен сылдыстар.</p>
		3-кү кичээл: «Тыва спортсменнер»	<p>Сөс курлавыры: алдарлыг, алдаржыдар, сураглыг, билдингир, хүндүлүг, хүндүлээчел</p> <p>Сөс каттыжыышкыннары:</p>
		4-кү кичээл: «Кым болур мен» Мергежилдер.	<p>Сөс курлавыры: башкы, эмчи, тудугжу, чолаачы, сып, көже, сула, даараныкчы, хойжу</p> <p>Сөс каттыжыышкыннары: эрестиг чолаачы, шевер даараныкчы, сагыш-човаачал эмчи, эвилең-ээлдек башкы</p>
Май «Мөгөөр бис»	<p>Май 1 – күш-ажылдың болгаш тайбыңның хүнү деп билиндирер. Аът тыва чоннуң амыдыралында кол черни ээлеп турар деп тайылбырлаар. Май 9-туң хүнү Ада-чуртуң Улуг дайынының тиилелге хүнү деп өөрөдир. Башкыларын, эш-өөрүн каяадаа чорааш утпас, бот-боттарынга дузалажып чоруур деп кижизидер.</p> <p>Кылып чорудар ажылдар:</p> <p>- Уран чурулганың дузазы-биле чугаа сайзырадырының ажыл-чорудулгазын чорудары</p> <p>- Чугааны харылзажырының чепсээ болдуруп, аас чугааның сайзыраарынга таарымчалыг байдал тургузуп ажылдаар</p> <p>-Эштери, кижизидикчи башкызы-биле сонуургаан</p>	1-ги кичээл: «Тайбың амыдырал».	<p>Сөс курлавыры: май, күш-ажыл, тук,тайбың</p> <p>Сөс каттыжыышкыннары: күшажыл делгерезин.</p>
		2-ги кичээл: «Тыва чоннуң амыдыралында аъттың туружу».	<p>Сөс курлавыры: амытан, кежээ, эш, кулунчак,</p> <p>Сөс каттыжыышкыннары: ёзулуг эш, азырал амытан, улуг аът, ажыктыг мал, туруштуг аът</p>
		3-кү кичээл: «Маадырларны утпаалыңар».	<p>Сөс курлавыры: маадырлар, дидим, эки-турачылар.</p> <p>Сөс каттыжыышкыннары: тура халыышкын, маадырлыг чорук, дидим оолдар.</p>
		4-кү кичээл: Катаптаашкын.	<p>Сөс курлавыры: эштерим, эргим, ужуражылга, хүндүлүг, билиг.</p> <p>Сөс каттыжыышкыннары: билиг далайы,ынак</p>

темазынга хамаарыштыр бодалдарын үлежип, медээниң үнген дөзүн илередир дээн күзелин деткиир. - Төрээн дылынга шын харылзажыры.		башкыларым,школага ужурашкыже, эки өөреникчи.
--	--	---

Школага белеткел бөлүк (6-7 харлыглар) Тема: «Төрээн черим делгемнери»

Сорулгазы: школага белеткел бөлүктүң уругларының эрткен чылгы шингээткен билиглеринге даянып алгаш, бо чылын өөренир темаларны катаптавышаан, чаа билиглер-биле таныжар, сөс курлавырынбайыдары. Тыва Ө, Ү, Ң деп үннерниң база өк-била адаар сөстөрниң шын адалгазын чедип алырынга таарымчалыг байдалдарны тургузары. Улустуң аас чогаалының аңгы-аңгы хевирлерин ылгап, улустуң тоолдарын болгаш авторлуг тоолдарны ылгап билиринге өөредери. Төрээн чер-чурт дугайында айтырыгларга шын харыыны берип өөрениринге чаңчыктыраы. (Аас чогаалының биче хевирлерин башкы кичээл санында-ла эпиграф кылдыр ажыглаарын чөптүг деп санап турар бис).

Айы, неделяда өөренир темалар	Сорулгазы, сорулганы чедип алырда, кылып чоруд ажылдар	Кичээл темалары	Сөс курлавыры
Сентябрь «Мээң хоорайымн ың кудумчула ры»	Уругларның эге билиинге даянып алгаш, өг-бүлезин санап тургаш, ончалап, кайы кудумчуда чурттап турарын айтып билиринге, башкыларын хүндүлээринге өөредери; кудумчуга чорааш, орук дүрүмнеринче кичээнге эки салырынга, садиктен тура чурттап турар бажыңыңа чедир орукту билген турарын катап билиндирери; 20 деп санга чедир санап өөредери. Кылып чорудар ажылдар: - Янзы-бүрү чуруктар-биле ажыл - Херек кырында хайгаараары (харылзажып тура, чугааның сайзыралының деңгелин хайгаараары) - Кыдыындан хайгаараары (чүвелерни, чуруктарны, ойнаарактарны хайгаарап көөрү)	1-ги кичээл: «Билиглер хүнү»	Сөс курлавыры: өөренир, чаа, хөглүг, чайын, сууржуң. Сөс каттыжышкыннары: чаа өөредилге, хөглүг хүн, кызыл хүн, эки өөренир.
		2-ги кичээл: «Орук дүрүмнери», «Транспорт» О. Делгер-оол «Светофор» Е. Танова «Трактор».	Сөс курлавыры: ногаан, кызыл, дүрүм, чычаан, оттугтерге, теве, аът, шары, шаанда, орук Сөс каттыжышкыннары: ногаан өң, чараш чычаан, шыырак шары, улуг орук.
		3-кү кичээл: «Мээң өгбүлөм болгаш кудумчум» 1-20-ге чедир саннар	Сөс курлавыры: авам, ачам, дунмам, акым, угбам, кырган-авам, кырган-ачам, даайы, даай-авам, өгбүлө Сөс каттыжышкыннары: бичи дунмам, ынак кырган-ачам, өөреникчи

	<p>- Дидактиктиг оюннар</p> <p>- Төрөөн дылынга харылзажыры</p>		<p>угбам, найыралдыг өгбүлөм, кежээ акым.</p>
<p>Октябрь «Тыва – ыдыктыг мээң чуртум»</p>	<p>Тыва Ө, Ү, Ң деп үжүктөрнүн үннерин, өкбиле адаар ажык үннернүн шын адалгазын чедип алыр байдалдарны тургузары. Чурттап турар чериниң агаар-бойдузу, эмүнүштери, тайга-таңдызының дугайында чаа билиглер-биле таныштырары. Тыва Республиканың кожууннарын адап өөредир. Уругларның сайзыралының аайы-биле кожууннарның төвү боор суурларны таныштырып, билиндирери. Тыва республиканың төвү – Кызыл хоорай деп уругларга өөредир. Шүлүктүн дузазыбиле төрөөн черинге ынак болурунга, патриотчу чорукка кижизидери. Кылып чорудар ажылдар:</p> <p>- Диафильм «Кызыл – фото-чуруктарда»</p> <p>- Кызыл хоорайның хүндүлүг хамаатыларының чуруктары-биле ажыл - Хоорайның эрги үениң</p>	<p>1-ги кичээл: «Тыва Республиканың сүлде демдээ» Кожууннарже аян-чорук Ө деп үннүн шын адалгазы С. Сарыг-оол «Төрөөн Тывам» Л. С. Сотнам «Флаг моей родной Тувы». Э.Кечил-оол «Амгы Тывам»</p>	<p>Сөс курлавыры: тук, герб, ыдык ыры, көк, ак-көк, сарыг, ыдыктыг, сүлде, төрөөн, Бай-Тайга, Барыын Хемчик, Сүт-Хөл, Чөөн-Хемчик, Өвүр, Чаа-Хөл, Улуг-Хем, Кызыл кожуун, Таңды, Каа-Хем, Тожу, Бии-Хем, Тере-Хөл, Эрзин, Тес-Хем, Чеди-Хөл, Мөңгүн-Тайга</p> <p>Сөс каттыжышкыннары: байлак Республика, чараш ыдык ыры, ак-көк тук, улуг оргу-шөлдөр.</p>
		<p>2-ги кичээл: «Мээң хоорайым – Кызыл». Ө, Ү, Ң деп үннүн шын адалгазы. Ъ демдек кирген сөстөрнү шын адаары. О. Сувакпит «Эргим Кызыл», Л. Чадамба «Кызылым» А. Даржай «Кызылга мөгейиг».</p>	<p>Сөс курлавыры: төп, хоорай, улуг, делгем, арыг-силиг, тураскаал, бажыңнар.</p> <p>Сөс каттыжышкыннар: чараш билдингир черлер, делгем кудумчулар, каът бажыңнар, арыгсилиг хоорай, хоорайның чурттакчылары</p>

	<p>болгаш амгы үениң чуруктары-биле ажыл.</p> <p>- Кызыл дептер-биле ажыл. - Чугааны харылзажырының чепсээ болдуруп, аас чугааның сайзыраарынга таарымчалыг байдал тургузуп ажылдаар - Эштери, кижизидикчи башкызы-биле сонуургаан темазынгаамаарыштыр бодалдарын үлежип, медээниң үнген дөзүн илередир дээн күзелин деткиири.</p> <p>- Төрээн дылынга шын харылзажыры. Аас чугаазын байыдып, чаа сөстөр курлавыры-биле уругну чепсеглээри.</p>	<p>3-кү кичээл: «Тываның агаар-бойдузу, эм үнүштери» А.А. Лагерь «Тываның эмүнүштери» Ң деп үннүң шын адалгазы</p>	<p>Сөс курлавыры: сылдыстарлыг, аржаан, «Кундустуг», «Шивилиг», «Ажыг-Суг», казымал байлак, эм оъттар, бөрү оьду, ыштыг, шыктыг, тоорук, элбек, кайгамчыктыг, дөңнер</p> <p>Сөс каттыжыышкыннары: дириг бойдус, арыг дээр, сылдыстыг дүннер, чартык ай, үнелиг чер, кайгап ханмас, чаңгы сиңген, ужарларлыг хем</p>
--	---	--	---

		<p>4-кү кичээл: Оюн-кичээл: «Тыва дугайында чүнү билир силер?».</p> <p>Ө, Ү, Ң деп үннерниң шын адалгазын катаптаар. Кызыл дептер-биле таныжылга.</p>	<p>Сөс курлавыры: билдингир, хүндүткелдиг, ужур-дуза, медээ, хумагалыг, онзагай, идепкейлиг, солун</p> <p>Сөс каттыжыышкыннары: байлак оран, сөөлгү медээлер, онзагай чурттакчыларлыг, солун кижилерлиг, бедик дагларлыг, арыг агаарлыг, аржаан суг, ак-көк дээр, билдингир кижилер.</p>
<p>Ноябрь «Сонуурга кпайлар – бистиң аравыста»</p>	<p>Ноябрьның 1-ниң хүнүн Тыва дыл хүнү кылдыр чарлаанын уругларга билиндирер. Төрээн дылын камнап, үнелеп чоруур деп өөредир. Тыва дылче өске дылдардан чогаалдар база очулдурттуруп турарын билиндирер. Шаандан тура өгбелеривис өгге чурттап чораан деп өөредир. Тыва</p>	<p>1-ги кичээл: «Тыва дыл – мээң дылым» К. Чуковский «Ыылаашсээк» Хөвөңмей Ойдан-оол очулдурган. (Тыва мультфильми) Сылдыс Түлүш «Үнелээр мен»</p>	<p>Сөс курлавыры: төрээн, дыл, эргим, уттундурбас, ыылааш, сээк, эртинеzi, сайзыраар</p> <p>Сөс каттыжыышкыннары: хүндүткелдиг дыл, чараш дыл, аа сүдү ышкаш, өртег чок эртинеzi, тускай дыл,</p>

	<p>чонувус шагдан бээр аржаан суглары-биле эмненип, домнанып чораанын өөредир база аржаан бажынче үнгеш, арыг-силигни сагыыр деп кижизидер.</p> <p>Кылып чорудар ажилдар: - Чугааны харылзажырының чепсээ болдуруп, аас чугааның сайзыраарынга таарымчалыг байдал тургузуп ажилдаар - Эштери, кижизидикчи башкызы-биле сонуургаан темазынгахамаарыштыр бодалдарын үлежип, медээниң үнген дөзүн илередир дээн күзелдин деткиир - Төрөөн дылынга харылзажыры - Темага дүүшкен чуруктар-биле ажил - Уругну долгандар турар хүрээлелдин онзагайы-биле таныштырары - Оюн азы кичээл үезинде уруглар аразынга диалог чугаа чорудуп өөредир.</p>	<p>2-ги кичээл: «Өг – кайгамчыктыг оран» «Өг» деп сөстүң тыптып укталып келген төөгүзү. В. Серен-оол «Өгже чалалга».</p> <p>С. Хомушку «Өг – кайгамчыктыг оран». Р. Ооржак «Аптара» «Тыва эдилелдер» ар. 23-26.</p> <p>3-кү кичээл: «Шөлдерде тараа». В. Сухомлинский «Мээң авам хлебсиг». Орус улустуң тоолу «Сыпта тараа».</p> <p>4-кү кичээл: “Тываның аржаан-суглары”</p>	<p>Сөс курлавыры: көшкүн, дөр, суугу, үлгүүр, чүък, ширтек, хараача, шаажаң, оран-сава, мал, дээвиир, көдээ, ынаа, мал-маган, кажаа, өдек, аьш-чем.</p> <p>Сөс каттыжышкыннары: көшкүн чуртталга, көжүрер орансава, дөр бажы, аптара бары, оң талазы, солагай талазы, олут орбас, мал сүрер, тыва чем, ак чем, аьттыг кижиги</p> <p>Сөс курлавыры: эптиг-демниг, сула, ак-тараа, көже, чиңге-тараа, согааш-бала, деспи, хоорар, челбиир</p> <p>Сөс каттыжышкыннары: тараны челбиир, отка хоорар, амдананньп чиир, сүтке холуур</p> <p>Сөс курлавыры: аржаан, эмзиг, чаагай, эмнээр, ёзу-чурум, кедизинде, чоргааранчыг</p> <p>Сөс каттыжышкыннары: тодаргай аарыгларны, аржаанның дээштии, нептереңгей аарыглар, аржаанның салдары, тускай чурумнуг, эм шынарлыг, хандамыр эргилдези, дузалаар шынарлыг, ыдыктыг черлер</p>
<p>Декабрь «Сактып алың»</p>	<p>Бичии уруг чылдың дөрт эргилдезин, тускай демдектерин ылгап билир турар. Тоолдарда бооп турар үени тодарадып үндүрер. Тоолчургу чугааларның кол утказын билип алыры. Тоолдарны өөренип тура,</p>	<p>1-ги кичээл: «Чылдың дөрт эргилдези» Э. Кечил-оол «Чурукчу соок», «Баштайгы хар» Ч. Кара-Күске «Шо-шо»</p>	<p>Сөс курлавыры: күс, час, кыш, чай, соок, чылыг, хат, хаттыг, хар, харлыг, эриир, шыдажыр, чечектерлиг, чаа чыл, шалың, хүн, шагаа</p> <p>Сөс каттыжышкыннары: хар</p>

<p>азырал болгаш дириг амытаннарны өөредири.Кыжын куштарга дузалажыры бистиң херээвис деп билиндирер.</p> <p>Кылып чорудар ажилдар:</p> <p>- Сөстүң утказын шингээдип алырынга, дыңнап турары сөстөрни, үннерни аяннаштыр адап чугаалаарынга сонуургалды улгаттырып, деткиир - Чугааның ужур-утказын билип алырын сайзырадыр</p> <p>- Кино, мультфильм, шии көрүлдезиниң соонда чугаа сайзырадыры - Төрээн дылынга харылзажыры</p>	<p>Каң-оол Ондар «Челээш» Э.Кечил-оол «Аалчы час», «Чазын». Е. Танова «Час», «Чай»</p>	<p>эриир, час дүжер, куштар эглир, куштар чанар, чылыг час, изиг чай, соок кыш, ак хар, удавас час, дыштаныр үе, эштир үе, тергийн чараш, чылыг хүн.</p>
	<p>2-ги кичээл: «Улустуң аас чогаалы – тоолдар, тоолчургу чугаалар». «Харам Күске биле кажар Пага», «Ашак, кадай болгаш алдын кушкаш», «Теве чүге чараш эвес апарганыл?»»,</p>	<p>Сөс курлавыры: тоол, тоолчургу чугаа, шаанда, үе,маадырлар.</p> <p>Сөс каттыжышкыннары: маадырлыг тоол, кыска тоол, үнелиг тоолчургу чугаа,кайгамчыктыг чугаа, тоолдаар ирей, мерген угаанныг, каас-чараш оран, маадырлыг киж</p>

	<p>3-кү кичээл: «Черлик болгаш азырал амытаннар» Е.Танова «Койгунак»</p>	<p>Сөс курлавыры: амытаннар, инек, бызаа, хөй, өшкү, кулун, хүрөң адыг, диң чараа-чечен, тоолай, черлик хаван, буур, дилги, аргаэзим, оргушөл, сарлык, тева, бодаган, арзылаң, аң, аңнаашкын, им-демдек</p> <p>Сөс каттыжышкыннары: тайга ээзи, арга-эзим аңнары, оргу-шөл амытаннары, азырал амытаннар, малды имнээр, малды кадарар, чаш аң, чараш аң, малды каттыштырар</p>
	<p>4-кү кичээл: «Куштар – кыжын». Э.Кечил-оол «Ужуп кел», «Уя белен», «Бора-хирилээ» Е. Танова «Бора-хөкпеш», «Көгө-куштар».</p>	<p>Сөс курлавыры: хензигбейлер, хараачыгай, айлаң куш, шилен, хек, кара-баарзык, матпадак, чем, кээргенчиг, хүлээлге</p> <p>Сөс каттыжышкыннары: чанар куштар, соокту</p>

			тоовас, шыдамык куштар, куштарны чемгерер, хүлээгезин күүседир, арга-эзим ыраажылары
		2-ги кичээл: «Тываның казымал байлаа». «Тываның ус-шеверлери».	Сөс курлавыры: чонар-даш, хөмүр-даш, асбест, алдын, шевер, чараш, кайгамчыктыг, тывылбас, Сөс каттыжышкыннары: сарыг чонар-даш, кара хөмүр-даш, үнелиг алдын, кайгамчыктыг ажыл, үнелиг ажыл, кызыл чонар-даш, ак чонардаш, кара чонар-даш.
		3-кү кичээл: «Улустуң аас чогаалы – тывызык, үлегер домак» О. Сагаан-оол, М. Хадаханэ «Тыва үлегер домактар, чечен сөстөр» Г.Н. Курбатский «Тыва тывызыктар». Галина Демдек «Тыва үлегер домактар».	Сөс курлавыры: баажызы, догааштырар, чечен сөс, мерген угаан, чарт угаан. Сөс каттыжышкыннары: тывызыкты ыдар, удур салыр, эки боданыр.
Февраль «Шагаа – тыва чоннуң байырлалы»	Тыва хептерниң хевирлери-биле таныштырар, тыва чемнерниң аттарын билген турар, оларны амгы үеде уруглар чип турар бе тодарадыры. Бистиң эр хиндиктиг кижилеривис келир үениң төрөөн чуртунун камгалакчылары дээрзин билиндирери. Кажык оюнун ойнап өөредири Кылып чорудар ажылдар:	1-ги кичээл: «Тыва хеп»	Сөс курлавыры: тон, кур, бөрт, кандаазын, шегедек, хоректээш, хурме, чувур, идик, ук, дешки, чулдургууш, дерги, каасталга, (терлик, хаш, хөвөңниг, негей, чаргаш, ой тон). Сөс каттыжышкыннары: онзагай угулза, чылыг чеңи чок, хаш идик, кышкы тон.

	<p>- Уран-чурулганың дузазы-биле чугаа сайзырадырының ажыл-чорудулгазын чорудары</p> <p>- - Чугааны харылзажырының чепсээ болдуруп, аас чугааның сайзыраарынга таарымчалыг байдал тургузуп ажылдаар - Эштери, кижизидикчи башкызы-биле сонуургаан темазынгахамаарыштыр бодалдарын үлежип, медээниң үнген дөзүн илередир дээн күзелин деткиир</p> <p>- Төрээн дылынга харылзажыры</p>	<p>2-ги кичээл: «Тыва чем» О. Делгер-оол«Хензигбейлер» «Тыва чемнер» ар. 36-39. Р. Ооржак «Аптара» «Тыва чемнер» ар.18-22 –</p>	<p>Сөс курлавыры: ааржы, чөкпек, хойтпак, быштак, курут, далган, тараа, тыва далган, сүт, өреме, сүттүг шай, чодураалыг чөкпек, чинге-тараа Сөс каттыжыышкыннары: бышкан тараа, тырткан далган, ак ааржы, сүттүг шай, чаглыг эът, чигирлиг курут.</p>
		<p>3-кү кичээл: «Ада-чурттуң камгалакчылары»</p>	<p>Сөс курлавыры: дидим, эрес, кежээ, угаанныг, эрзиг, томаанныг, сергек, кашпагай, шыырак, камгалакчы, ада. Сөс каттыжыышкыннары: дидим чорук, кежээ оол, ада-чурт камгалакчызы</p>

		<p>4-кү кичээл: «Кажык» Олег Сувакпит «Хуулгаазын кажыктарым»</p>	<p>Сөс курлавыры: кажык, аът, инек, хой, өшкү, шиш, мугур. Сөс каттыжыышкыннары: кажык-биле ойнаар, кажыкты чыыр.</p>
<p>Март «Тываның уруглар чогаалчылары»</p>	<p>Тыва чогаалчыларның аразында бичии уругларга чогаалдарны бижип чоруур чогаалчылар бар деп билиндирер. Оларның чогаалдары-биле таныштырар. Кылып чорудар ажылдар: - Чугааны харылзажырының чепсээ болдуруп, аас чугааның сайзыраарынга таарымчалыг байдал тургузуп ажылдаар - Төрээн дылынга харылзажыры</p>	<p>1-ги кичээл: А.Шоюн» - «Хой, серге, молдурга»</p>	<p>Сөс курлавыры: часкы, чудаңгы, чурт, амытан, таагылыг, кулугур, селеме, хүрүме, сесерлик, селгүүстээр, чайтыладыр, аян, чеделдириңерниң, оваадай, сагынгыр-тывынгыр. Сөс каттыжыышкыннары: оваадай бөрт, селемези улуг, кудуруктарын мунгулааш, кушпуннадыр куураңайнып, чарарш чечектер, оларга аарышкылыг, чечектерни өңнери.</p>

	<p>- Шиижиткен оюннар</p> <p>- Сюжеттиг, ойнап күүседир оюннар - даяныр сөзүглел чок, чогаадап чугаалаары</p> <p>- Чечен чогаал номнары-биле таныжары, сонуурган дыннаары, эдерти чугаалаары</p>	<p>2-ги кичээл: “Март 8-биле!” А. Даржай "Ава" чечен чугаа. С.К. Ланзы: «Портрет матери» С. Ш Саая «Две матери» портрет. О. Сувакпит «Авайым» («Хуулгаазын кажыктарым»)</p>	<p>Сөс курлавыры: ие, ава, эне, кырган-ава, эргим, бүдүш, маадырлыг, шыдамык, угаан-ныг, чагыг-сүме, ыдыктаар, шимченгир, кашпагай, тура-соруктуг, иштихөңнү, эргеледир</p> <p>Сөс каттыжыышкыннары: чараш карактарлыг, хоюг үннүг, часкарып каар, эргим авам, хайыралдыг ием, чашкы үе, эриг баарлыг, арыг чүректиг, хүнүм ышкаш, авам караа, чымчак шырайлыг</p>
		<p>3-кү кичээл: «Л.Чадамба «Бичии Лена». «Мээң ажылым».</p>	<p>Сөс курлавыры: бижиир, номчуур, санаар, чуруур, аяк-сава, дузалажыр, чечектер, шевер, чугаалаар, ажил-ишчи</p> <p>Сөс каттыжыышкыннары: шевер эдер, бажың иштин, чечен чугаа чугаалаадаа, авазынга дузалажыр, аяк-сава чугжу кааптар.</p>
		<p>4-кү кичээл: Сергей Пюрбю «Аът четкен сыын».</p>	<p>Сөс курлавыры: сыын, согур, одар, танды, чөгел, хөөн, орайтаан, тывылбайн, сывыра, чыгыгы</p> <p>Сөс каттыжыышкыннары: улуг аң, аът оъткарар, кончуг эптиг, дыт хөлегезинде, адыр-мыдыр дазыл, кончуг кулугур, мыйыстыг сыын</p>
<p>Апрель «Төөгүнү утпаалыңар»</p>	<p>Кижиниң мага-бодунуң кезектерин уруг шын адап турар кылдыр чаңчыктырары. Октаргайже эң-не бир дугаар Юрий Гагарин ушкан деп билиндирер.</p>	<p>1-и кичээл: «Кижиниң тургузуу»</p>	<p>Сөс курлавыры: хол, бут, ишти, салаалары, тейи, кажык, дыргактар, быкты, хөрээ, хол-холдар, бутбуттар, баш дүгү, чүстер, таваңгай, шенек, дискек, оорга.</p>

<p>Тыва Республикада билдингир чурукчулар болгаш спортсменнер-бтле таныштыары. Олар бистиң биче чуртувустуң ат-алдарын тудуп чоруур деп өөредери.</p> <p>Кылып чорудар ажилдар:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Түннел чугаага киржири - Дидактиктиг оюннар - Ниитилелде доктааттыңган чурум ёзугаар дылдың нормаларын сагып, харылзажыры - Кыдыындан хайгаарааы (чүвелерни, чуруктарны, ойнаарактарны хайгаарап көөрү) - Төрээн дылынга харылзажыры 		<p>Сөс каттыжыышкыннары: оң талакы хол, солагай талакы бут, ийи дискек, баштың тейи, буттар салаалары, холдуң чүстери.</p>
	<p>2-ги кичээл: «Косманавтылар хүнү»</p>	<p>Сөс курлавыры: хуулдурукчу, катаптаттынмас, тергиин, шыырак.</p> <p>Сөс каттыжыышкыннары: октаргайже үнүүшкүн, чивеңнешкен сылдыстар, дидим чорук.</p>
	<p>3-кү кичээл: Тываның спортсменнери. (Лориса Шойгу, Опан Сат, ...)</p>	<p>Сөс курлавыры: билдингир, алдарлыг, күштүг, алдарлыг, төлээлээр, чоргаарланыр, тиилээр, делегей, удар, шыырак, белеткенир</p>
		<p>Сөс каттыжыышкыннары: күштүг кижиделегей чергелиг, баш удур белеткенир, биче сеткилдиг, алдарлыг кижиделегей</p>
	<p>4-кү кичээл: Тыва Республиканың билдингир чурукчулары. С.К. Ланзыы «Долина Хемчика», «Кызыл» А. Емельянов «Что такое Тува». Т.Е. Леврстовская «УлугХем», «В степях Эрзина» В. Козлов «Озеро в Саянах» И.Н. Левитан «Алдын күс»</p>	<p>Сөс курлавыры:, чараш, хевирдүрзү, хоо, чурук, чурукчу, салымчаяан, алдарлыг, чоргааранчыг.</p> <p>Сөс каттыжыышкыннары: угаанныг кижиделегей, хуулгаазын чурук, чаңгыс көөр, үнелиг чурук, эглип келбес, кайгап ханмас, чурукчунуң хөөнү, тыва чурукчулар.</p>

<p>Май «Мөгеер бис!».</p>	<p>Май 1 – күш-ажылдың болгаш тайбынның хүнү деп билиндирери. Аът тыва чоннуң амыдыралында кол черни ээлеп турар деп тайылбырлаары. Май 9-туң хүнү Ада-чуртуң Улуг дайынының тиилелге хүнү деп өөредири. Башкыларны, эш-өөрүн каяа-даа чорааш утпас, бот-боттарынга дузалажып чоруур деп кижизидери. Уругларның тыва аас чугаазын сайзырадырынга дидактиктиг мергежилгелерни ажыглап, “Тыва дыл Наадымы” деп түңнел кичээлди эрттирери. Кылып чорудар ажилдар: - Херек кырында хайгаараары (харылзажып тура, чугааның сайзыралының деннелин хайгаараары) - Эш-өөрүнге сонуургалын деткижеринге байдал тургузар - маргылдаалыг айтырыгларны шиитпирлежиринге база чөрүлдээлиг байдалды сөс дузасы-биле чавырар аргашинээн хевирлээр - Төрээн дылынга харылзажыры</p>	<p>1-ги кичээл: «Тайбың амыдырал» Э.Кечил-оол «Хөглеп чор мен» Л. Чадамба «Бичии Лена»</p>	<p>Сөс курлавыры: май, күш-ажыл, тук, тайбың Сөс каттыжыышкыннары: күш-ажыл делгерезин,</p>
		<p>2-ги кичээл: «Аът – кижинң өңнүү»</p>	<p>Сөс курлавыры: амытан, кежээ, эш, кулунчак Сөс каттыжыышкыннары: ёзулуг эш, азырал амытан, улуг аът, ажыктыг мал, туруштуг аът</p>
		<p>3-кү кичээл: «Маадырларны утпаалы!».</p>	<p>Сөс курлавыры: маадырлар, дидим, эки-турачылар. Сөс каттыжыышкыннары: тура халыышкын, маадырлыг чорук, дидим оолдар</p>
		<p>4-кү кичээл: «Эжим-өөрүм, башкыларым байырлыг!».</p>	<p>Сөс курлавыры: эштерим, эргим, ужуражылга, хүндүлүг, билиг. Сөс каттыжыышкыннары: билиг далайы,ынак башкыларым,школага ужурашкыже, эки өөреникчи.</p>

Ажыглаан литература:

1. Матпаадыр – ТНУЧ Кызыл 2006. - 318 ар.
2. О.Ө. Сувакпит, Б.М. Монгуш, Ч. К. Кара-Күске. Тыва уруглар ясли-садтарынга номчулга ному. – ТНУЧ Кызыл 2001 – 285 ар.
3. Экер-оол Кечил-оол. “Экии, хүнүм” – ТНУЧ Кызыл 2004 – 39 ар.
4. Экер-оол Кечил-оол. “Чечектерим” – ТНУЧ Кызыл 1993 – 63 ар.
5. Ооржак Делгер-оол “Хензигбейлер” - ТНУЧ Кызыл 1993 – 45 ар.
6. Каң-оол Чүльдүм “Чыжыр алдын ковайды” - ТНУЧ Кызыл 2004 – 60 ар.
7. Екатерина Танова “Чаштар делегейи” – 29 ар.
8. Римма Ооржак “Аптара” - ИРНШ Кызыл 2018 – 68 ар.
9. Монгуш Осур-оол “Бай-Ыяш” - ТНУЧ Кызыл 1996– 78 ар.

III. КИЧЭЭЛДИҢ ТЕХНОЛОГТУГ КАРТАЗЫ БОЛГАШ ЧИЖЕК КИЧЭЭЛ ПЛАННАРЫ

Кичээл-планнары:

➤ Кичээлдин технологтуг карта тургузарының чижээ

Даштыкы арын: «Чугаа сайзырадылгазы» өөредилге адыры

Тема: « _____ »

Уругларның назы-хары:.....

Өөредилге адыры:.....

Өөредилге адырларының интеграциязы:.....

Уругларның ажыл-чорудулгазының хевирлери:

Кичээлдин хевири:.....

Өөредилге чорудурының хевири:

Сорулга:.....

Сорулганы күүседириниң аргалары:.....

Өөредир:.....

Кижизидидер:.....

Сайзырадыр:.....

Кичээлдин дерилгези болгаш өөредир уjurлуг чүүлдер:.....

Методиктиг аргалар:

Словарь ажылы (сөс курлавыры):

..... Белеткел ажыл:

.....

Чедип ап болгу дег түннелдер:

..... Кичээлдин уjur-утказы

(конспект):.....

➤ “Мээң методиктиг тывыштарым” аттыг Тыва Республиканың ШНЧУӨАЧ кижизидикчи башкыларының аразынга эрткен мөөрейниң киржикчилериниң кичээл-планнары.

Кичээлдин темазы: «Тараа - үнелиг үнүш». Кызыл хоорайнын муниципалдыг бюджеттен хамаарылгалыг холушкак хевирнин дугаары 17 «Салгал» школа назыны четпээн уруглар өөредир албан чериниң логопед башкызы Кара-Сал Ш. Д-К.

Кичээлдин темазы: «Чеди деп санның онзагайы». Кызыл хоорайнын муниципалдыг бюджеттен хамаарылгалыг холушкак хевирнин дугаары 17 «Салгал» школа назыны четпээн уруглар өөредир албан чериниң кижизидикчи башкызы Ховалыг А. Д.

Кичээлдин темазы: «Мээң өг-бүлем». Чадаана хоорайның муниципалдыг автономнуг школа назыны четпээн уруглар өөредир албан чери «Малышок» деп чаштар садының кижизидикчи башкызы Ондар Х. Э.

Кичээлдин темазы: «Тыва улустун эдилелдери». Кызыл хоорайнын муниципалдыг бюджеттен хамаарылгалыг холушкак хевирнин дугаары 5 «Рябинка» школа назыны четпээн уруглар өөредир албан чериниң кижизидикчи башкы Кочаа Б. Б.

Тыва улустун тоолу. «Теве чүге чараш эвес апарганыл?» Ак-Довурак хоорайнын муниципалдыг бюджеттен хамаарылгалыг «Дюймовочка» школа назыны четпээн уруглар өөредир албан чериниң кижизидикчи башкызы Иргит А. В.

«Тараа - үнелиг үнүш» деп темалыг кичээлдин технологтуг картазы

Кичээлдин темазы: «Тараа - үнелиг үнүш»

Кичээлдин хевир: чаа билиглер «ажыдарының» кичээли.

Уругларнын назы-хары: белеткел бөлүү (6-7 харлыглар).

Сорулгазы: уругларга «тараа» деп чүл дээрзин база тарааларның хевирлерин таныштырып, өөредири. Тараадан хлеб болгуже, кижиниң күш-ажылын үнелеп, хлебти камнаарын билиндирип кижизидери.

Даалгалары:

1) **өөредиглиг даалга:** уругларга тараа дугайында таныштырар, ооң хевирлерин, ажык-дузазынын дугайында өөредир. Тарааны тарып, ажаап, өстүрерин, тарааның үнелининиң дугайында чугаа чорудары. Улустуң аас-чогаалынга даянып оюннар дузазы-биле, уругларның сөс курлавырын байыдары, төрөөн дылынга чараш тода чугаалаарынга чаңчыктырары;

2) **кижизидилгелиг даалга:** «Бойдус бисти азырап турар» деп билиндирип, тарааны камнаарынга кижизидери. Бойдушту камгалап, байлакшыдарын амыдыралда чижектер-биле холбап кижизидери;

сайзырадыр даалга: уругларны бичизинден ажыл-ишчи, эрес-кежээ, ажылгыр база күш-ажылды үнелеп билиринге, тарааны камнап билиринге чаңчыктырбышаан, тараа-далгандан кылыр чемнерге сонургалын бедидип, тыва чемнер кылыр арга-шинээн сайзырадыр

Дерилгези: үш аңгы тарааларны бичии хаптарда ургаш аттарын бижээн, тарааны суггарып, чарып, илииртеп, чажып олуртуп, ажаап турар дугайында сюжеттиг чуруктар, далгандан кылган янзы-бүрү чемнерниң чуруктары, интерактивтиг самбыра, презентация.

Сөс катыжышкынар: культурлуг үнүштер, 2 дугаар хлеб, алаак сынмас өзер, аал иштин тоттурар.

Сөс курлавырлары: тараажылар, илииртээр, чемижи, чымыштыг, хүндүткелдиг, сортаар.

Ажыглаар аргалары: шинчилел, хайгаараашкын, беседа, көргүзүг, чаңгыстын, хөйүнүң харыылары, уругларның бот-тывынгыр болуру.

Ажыглаан технологиялар: кадыкшыл камнаар технология, информас-коммуникативтиг технология. **Өске эртемнер-биле харылзаазы:** улустун аас чогаалы, амыдырал биле холбаары, долгандыр турар чүүлдер биле таныжылга, чугаа сайзырадылгазы, экология.

Белеткел ажылы: баш бурунгаар уруглар-биле тарааны кады тарып белеткээр, ажаап, суггартырар, тарааның хевирлерин хол- биле тудуп, суйбап, ылгап көөр, уругларга хаптарже урдурар. Ч. Кара-Күскениң «Адыш тараа» деп шүлүүн шээжиледир, үлегер домактарны, оюннарны катаптаан.

№	Кичээлдин кезектеринин аттары	Кичээлдин тургузуу	Башкынын күүседир уjurлуг ажил-чорудулгазы	Уругларнын күүседир уjurлуг ажил-чорудулгазы	Кичээлдин үези
1.	Организаcтыг кезээ. Психологтуг белеткел	Уругларны кичээлге белеткээр, хейадын көдүрер. Уруг-чаштар, бичии төлдер угаанныг бооп, эрес болзун! Кичээнгейлиг дыннап алгаш, кичээлинге харыылазын! <i>Словарьлыг ажыл:</i> Тараажылар дээрге - тарааны тарып, ажаап өстүрүп турар кижилерни тараажылар деп адаар бис.	- Даштын чылдын кайы үези чедип келгенил? -Час дугайында шүлүк кым чугаалаптарыл, уруглар? -Уруглар, кижилер часкы үеде чүнү канчаарыл? - Кижилер часкы үеде, часкы тарылга ажилдарынга белеткенип эгелээр, огород, шөлдерни, ховуларны суггарып, чардырып, илииртеп хоюглаар, үрезиннерни чажып, тарып олуртур. - Часкы күш-ажыл, тарылга дугайында шүлүк кым билирил? - Уруглар, Эдик кымның, чүнүн дугайында шүлүүн чугаалады? -Мен силерге тывызык салыйн, тывыңарам. <i>Кудууртан келдим, Кумдан, сайдан келдим. Кумдан,</i>	<i>Ажылдаар олудун хынаар, белеткээр.</i> -Чылдың часкы үези. Чаяна: Чылыг чазы чедип келген Чымчак сиген четчип унген. Чындыгыр кок ховуларга Шыылама тараа чалгыыр. Айдаш: -Часкы тарылга ажилдарынга белеткел ажилдары эгелээр. Эдик: - Чаагай иштин түлүк өйү часкы шагнын тааланчыын! Дыңгылдайлаан, каргыраалаан тракторнуң мунуксанчыын! - Чазын хову, шөлдерде ажилдап турар тараажыларнын дугайында шүлүк чугаалаан. Часкы үе дугайында шүлүктээн.	

			<p><i>сайдан келзимзе-даа, Кумга, сайга борашнадым.</i></p> <p>Чүү- дүр, тывынарам? -Уруглар, бөгүнгү кичээлде бис «Тараа- үнелиг үнүш» дугайында таныжып, билип өөренир бис.</p>	<p>- Тараа дугайында тывызык.</p>	
2.	<p><u>П.Кирилде кезээ</u></p> <p>Билигнің онзачугулазын тодарадыры</p>	<p><i>Тараа-биле дуржулга</i></p> <p><i>Чурук-биле ажыл</i></p>	<p><i>Үш аңгы тарааларны бичии хаптарда ургаи аттарын бижээн, башкы уругларга тайылбырлавышаан, көргүзүп турар.</i></p> <p>-Бо көрүңер даан, бис тарааны тарып каарывыска өзүп келген. Баштай ногаан сыптары үнер. Бо хаптарда уруп каан чүлөр дир? -Бо тарааны чүүдеп адаар бис? -А бо тарааның адын чүү дээр бис, уруглар?</p> <p>-Бо тарааның адын чүү дээрил? -Тарааларның хевирлери аңгыаңгы. Бо</p>	<p>- Аңгы- аңгы тараалар</p> <p>-Арбай -Ак- тараа - Чинге-тараа</p> <p>-Дазылы, сывы, бүрүлери, чемижи.</p>	

			чурукче көрээлиңерем, тарааның тургузуун адаптыңарам, уруглар?		
--	--	--	--	--	--

3. Харыылаа ры берге айтырыгны тургузары		- Тарааны тарыырының мурнунда чүнү канчаарыл?	-Суггарар, черни чардырар, тарыыр.	
4. Өөредиглиг сорулгазын салыры	<i>Словарлыг ажыл:</i> Илииртээр дээргехөрзүннү чымча- дыр, хоюглаар, шаараш адаанда шиш демирлер, кадыг довуракты хоюглап кааптар. Чымыштыг, хүндүткелдиг дээрге ол ажылды кылырга берге, хөй күш негеттинер дээн. Хүндүткелдиг дээргетараадан янзы-бүрү чемнерни кылыры.	- Эң-не баштай, черни суггарар, чардырар, илииртээр, үрезиннерин чажар, тарыыр. (чурукту көргүзөр) - Чазын шөлге ажил хайныгып турар. Тарааны хөрзүнге суп каарга, ол үнүп кээр. Шөл баштай сарыг, ногаан торгуланчак, дыдырашсымаар апаар. Тараа быжа бергенде, шөлдүң өңү саргарып, кургап, дызырткайнып турар болур. Тарааның аар баштары черже халайтыр бады баар. Хову, шөлдерге тараажыларның ажылы чымыштыг-берге болгаш хүндүткелдиг.		

5.	<p>II. Практикт иг кезээ Чаа билиглернин ажыдышышк ыны</p>	<p><i>Салаа-биле оюн</i></p>	<p>- Тараа дээрге бистин бир дугаар хлевивис. Картошка дээрге ийи дугаар хлевивис деп санап турар. Оларны культурлуг үнүштер деп адаар, уруглар. Тараа-үнелиг үнүш-түр. Тараа кандыг бойдуска хамааржырыл?</p> <p>- Тараанын өзүп быжарынга чүлөр кончуг ажыктыг, хереглеттинерил?</p> <p>- Олар кандыг бойдуска хамааржырыл, уруглар?</p> <p>- Тараа дугайында шүлүк өөрөнгөн бис, салааларывыс-биле ойнаптаалынарам. (Уруглар салаалары-биле көргүзүп ойнаарлар). <i>«Адыш тараа»</i></p> <p>- Сай-Суу чунун дугайында шүлүк чугаалады?</p>	<p>-Тараа амылыг бойдуска хамааржыр. -Тараанын өзүп быжарынга суг, агаар, хүн, чаъс, хар суу ажыктыг -Амы чок бойдуска хамааржыр</p> <p>Адыг ашак аалга келгеш, адыш ишти тараа үлээн. Диин база бирни берген. Авырганнар, кээргеннер, аганактар шупту алган. Күзен бирни, таан бирни күшкүл база бирни алган. Чүгле чаңгыс күскежикке чүү-даа артпаан, ыглавыткан. «Дайнап чорбаан чүвемдир» дээш тарааны таан күскээ берген. «Дижим хоржок кижин мен» дээш, диин база бирни берген. Аалдың ишти дөгөрезин амды күскээ тараа берген. Адыш тараа чыылза-чыылза адыш ишти дола берген.</p>	
----	---	------------------------------	---	---	--

			– «Адыш тараа алаак сыңмас өзер. Адыш тараа аал иштин	«Тарааны ам чиггеш чоор мен, тарып каайн» -деп күске сөглээн.	
--	--	--	---	--	--

			тоттуруптар» деп чувени көргүзүп турары-дыр, уруглар.	Арбыдадыр өзүп кээрге, ам-на таптыг чигей бис аан. Адыш тараа дугайында чугаалаан. <i>Сула шимчээшкиннер:</i> Хооруп алган тараавысты кончуг шалып, шоннай каапкаш, деспивиске челбип, челбип, дээрбеге тыртып аар	
--	--	--	---	---	--

				<p>бис. Таңдым турда, таңдаш-ла мен, тараам турда, тодуг- ла мен! Хемчиим турда, хертеш-ле мен хевээм турда, тодуг-ла мен!</p>	
6.	<p>Эге быжыглааш кын. Чаа билигни түннөп чугаалаары</p>	<p>Словарьлыг ажыл «Тараа барда, амырап турар, а тараа чокта амыдырал чок болур». Бистин ада- өгбелеривис адыш тарааның үнези чүл деп чүвени эки билірлер.</p>	<p>-Тараа барда ырлап-даа болур дээрге чүү дээни ол, уруглар? -Тараа дугайында тывызык кым билирил, уруглар? -Алдын-Сай тывызык салыр-дыр, уруглар. - Ам тараа дугайында, үлегер домактардан чугаалап көрүңе- рем, уруглар? - Дүрген чугаалардан чугаалаптаалынарам, уруглар?</p>	<p>- Амырап, өөрүп турары. Айлана: - Буян талдың будуу чүс, чүү- дүр? Уруглар: - Тараа. Алдын-Сай: -Бурунгаартан үнген, мугур сандан ыяштын, будук бүрүзүңде уя, уя санында чуурга, чүү- дүр? Алиса: - Сыпта тараа. Айжан: Бала тутканда, тараа соктаар. Паш тиккенде, от салыр. Буян: Тараалыг кижиге тодуг, дагаалыг кижиге эртежи. Олча: Даш чок черге тараа – тарыыр, Дазыл чок черден – ай казар. Кира: Чаашкыназа, Чаашкыназын. Чаагай тараа</p>	

			<p>-Уруглар, ам ырывыс ырлашпышаан, чараштыр самнаптаалыңарам, шупту!</p>	<p>Чаптыпүңзүн. Салгынназа, Салгынназын. Сарыг тараа Саглаңназын.</p> <p><i>Уруглар, холдарын өрү көдүрүп алгаи, ырлап тургаи. Танцылаар.</i></p> <p>Тарып алган тарааларым, чалбыыш өңнүг тарааларым. Таанда чараш: сеглең-сеглең. чаныңарга барайн- барайн. Салгын- хатка сергектерим чаагай сыптыг тарааларым. Чайганы бээр: хөлбең- хөлбең. чаагай чыдын тынайнтынайн!</p>	
--	--	--	---	--	--

			ынак, эрес-кежээ болуру- дур, уруглар!		
9.	Рефлексия		Бо тараадан кылган, борбактап каан, чаагай тыва далганнарывысты силерге үлөп берейн, амзап чип көрээлиңерем. Шупту эр- хейлер, кичээлге эки кириштинер, уруглар! Кичээл төнгөн. Байырлыг!		

Кичээлдин темазы: «Чеди деп санның онзагайы»

Кичээлдин хевири: чаа билиглер «ажыдарының» кичээли.

Уругларнын назы-хары: школага белеткел бөлүк (6-7 харлыглар).

Сорулгазы: уругларның сан-чурагайга сонуургалын бедидип, 7 деп сан-чурагайга хамаарыштыр математиктиг эге билиин делгемчидери, угаап-боданырын сайзырадыры.

Даалгалары:

Өөредиглигдаалга: чеди деп сан, ооң онзагайын, хевирин ыдыктыг ужур-уткалыын уругларга таныштырып, өөредири.

Кижизидилгелиг даалга: чеди деп сан-биле холбашкан медээ чүүлдерни сонуургап, оларны үнелеп билир чорукка кижизидери.

Сайзырадырдаалга: чеди деп санга тураскааткан амыдыралчы өөредиглиг медээлерни сактып алырын сайзырадыр..

Словарьлыг ажыл: онзагай, садыг-саарылга, ыдык.

Дерилгези: уруг бүрүзүнге 1-ден 7-ге чедир саннарлыг карточкалар, саннар, чуруктар.

Ажыглаарарга, методтар: беседа, көргүзүг, чаңгыстың, хөйнүң харыылары, бот-тускайлаң ажыл. **Белеткел ажыл:** уругларга улустуң аас чогаалдарын өөредип алыры.

Кичээлдин чорудуу

№	Кичээлдин кезектеринин аттары	Кичээлдин тургузуу	Башкының күүседир уjurлуг ажылчорудулгазы	Уругларның күүседир уjurлуг ажылчорудулгазы	Кичээлдин үези
1.	<p>Организаcтыг кезээ. Психологтуг белеткел</p>	<p><i>Уругларны кичээлге белеткээр, хей-аъдын көдүрер.</i></p> <p>Ойнап-хөглеп дыштандывыс, онза-солун өөрөдилге далайынче бүгү күштү угландырып, бергелерге торулбайн, өөренили.</p>	<p><i>-Чеди деп сан онза саным Черде, дээрде, тоолдарда, кадыкшылда, кайда-даа бар.</i></p> <p><i>Олар чокта, чижектер-даа, бодалга-даа бодаттынмас.</i></p> <p><i>Олар чокта. эртин турар чылдар, айлар, хүннеривис билбес-даа бис.</i></p> <p><i>Олар чокта, огородтан чеже дүжүт алганыңны билбес боор сен.</i></p> <p><i>Олар чокта, октаргайда сылдыстар-даа санаттынмас,</i></p> <p><i>Олар чокта, амыдырал, чуртталга-даа анаа-ла бир хоозун болур.</i></p> <p>Чүнун дугайында шүлүк чугааладым, уруглар?</p>	<p><i>Ажылдаар олудун хынаар, белеткээр.</i></p> <p>-Саннар дугайында шүлүк-түр.</p>	
2.	<p><u>П. Кирилде кезээ</u></p> <p>Билигнің онзачугулазын тодарадыры</p>	<p><i>Словарьлыг ажыл:</i></p> <p>Садыг-саарылга дээрге бир чүвени өскелерге садып, акша-саннарны санап түңнээри дээни олдур.</p>	<p>-Саннарны билири кижги бүрүзүнге херек. Шынап-ла, саннар чок болза, ишкенчигенин-даа, садыг-саарылганы-даа кылып шыдавас, азыраан мал-маганывыс түңүн билбес, уругларның санын-даа үндүрүп шыдавайн барып болур, оон-даа хөй чүүлдерни билип алыры-биле санны санап өөренип турар бис.</p> <p>-Эрткен кичээлде каш деп санны танып, санап өөренип алган ийик бис, уруглар?</p>	<p>-Алды деп санны танып, өөренип алган бис.</p>	

3.	Харылаары берге айтырыгны тургузары	Кижизидикчи башкы уругларга сиден кезер кадырныч чуруун көргүзөр.	-Өөрөнгөн алды деп санның соонда, ам таныжып өөрениривис сиден кезер кадырга хевири домей сан бар. Ол чүүдеп сан-дыр, Адыг-оол?	Адыг-оол: -Чеди деп сан-дыр.	
4.	Ооредиглиг сорулгазын салыры		-Бөгүнгү кичээлде бис чеди деп сан-биле таныжып, оон чурагайын танып, чүү чүвеге домейин илередипөөренир бис.		
5.	<u>Ц. Практиктиг кезээ</u> Чаа билиглернин ажыдышыкыны	Сулашимчээшкиннер: <i>Словарьлыг ажыл:</i> Онзагай дээрге өске саннардан бир аңгы	-Шупту чедиге чедир аай санаптаалыңарам. -Дедир, эвээжедир санаптаалыңарам, уруглар. <i>Кижизидикчи башкының карточкага чүгле айыткан чурагайларын уруглар санаар.</i> -Бо саннарже көргөш, санаар бис. Бо саннар саарзык болур. <i>Кижизидикчи башкының айыткан чурагайларын уруглар санаар.</i> -Бо саннарны санаалынар. Ам бо эжеш саннар болур. Саарзык саннарны эр саннар дээр бис, а эжеш саннарны кыс саннар деп адаар. -Чеди деп сан анаа эвес, ол онзагай сандыр. Чеди деп санның мурнунга алды деп	-1,2,3,4,5,6,7. -7,6,5,4,3,2,1. <i>Уруглар айыткан чурагайларны санаар:</i> -1,3,5,7. -2,4,6. Билиривис саннар бо: 1,2,3. Дөгөрезин танып аал: 4,5,6. Четтинипкеш санаалы 7,8,9. Он деп саны көрүп көр, Оларның ол улуудур.	

		<p>тускайланып турар дээни ол- дур. <i>Чурук-биле ажыл</i></p>	<p>сан турар, а соонга сес деп сан турар. Ам шуптуңар чединиң мурнунга, алдының соонга турар саннарны тыптынарам, уруглар. -Кижиниң борбак бажында чеди органнар бар болур. Чурукче көргөш, оларны адапкаш, оон санаптаалыңар. -Азырал дириг амытаннаравыста база чеди чүзүн малдар бар, адаар, оон санын санаар бис, уруглар. -Бойдуста чеди деп сан кирген чүүлдер базабар, таныжып көрээлиңер.</p>	<p>-2 карак, 2 кулак, 2 думчук уду, 1 аас. Шупту 7 орган бар. - Аът, инек, хой, ошку, сарлык, теве, иви. -Челээштин ону чеди чузун, ЧедиХаан сылдыс чеди.</p>	
--	--	--	---	--	--

6.	<p>Эге быжыглаашкы н. Чаа билигни туннеп чугаалаары</p>	<p><i>Үлегер домак</i></p> <p><i>Тывызык</i></p> <p><i>Шурук</i></p>	<p>-Чеди деп сан кирип турар үлегер домактан чугаалавыдам, Начын?</p> <p>-Чеди деп сан кирген тывызыктан салывыдам, Дажы-Доржу?</p> <p>-Чеди деп сан дугайында шүлүктен чугаалаптыңарам?</p> <p>-Эр-хейлер, оолдар! Чеди деп санны шүлүктедиңер, тывызыктадыңар, үлегер домакка чугааладыңар.</p>	<p>-Чеди катап хемчээр, чаңгыс катап кезер.</p> <p>-Черде, дээрде шаштыкан Чеди өңнүг кожаа чүү-дур? Уруглар: <i>Челээш.</i></p> <p>1-ги оол: -Чеди деп санның дугайында эскергеним. Чеди чүүлдүөөрлеримге чугаалап бэейн. Черниң, дээрниң аразында дугаланган Челээш өңу чеди боорун кым-даа билир. Шевер кижиге хепти быжып даараарда, Чеди катап хемчээп тургаш, чаңгыс кезер.</p> <p>2-ги оол: -Черниң кырын хорагайлап каастааптар Чеди өңнүг чечек үнзе, чай-даа келир. Чергелешкен шугумнарга дизип тургаш, Чеди өңнүг нотабиле ырныбижиир.</p> <p>3-ку оол: -Четчип үнген сылдыстарның аразында Чеди сылдыс Долаан бурган сүзүглелим.</p>	
----	--	--	---	--	--

				Челер-маңнаар чоруу үнер Чеди тудуш кызыл өзек мээң кымчым.	
--	--	--	--	--	--

7.	Чаа теманы быжыглаары, бот ажыл	<i>Угаан-бодаарының аргалары</i>	-Ам дараазында чеди деп сан кирип турар кандыг тоолдар билир силер?	«Чеди анай болгаш бөрү «Чеди гномнар болгаш Белоснежка	
----	--	--------------------------------------	---	--	--

8.	<u>III. Төнчү кезээ</u> Кичээлди түннээри	<i>Словарьлыг ажыл: ыдыктыг</i>	<p>-Чеди деп сан ыдыктыг сан. Чүгө ынча деп адаар бис? Чүгө дизе, ол бойдустан бүткен, чаяттынган чүүлдерни көргүзүп турда, ол онза ыдыктыг уткалыг апаар.</p> <p>-Чеди-Хаан сылдысты чарып болур бе?</p> <p>-Чүгө чарып болбазыл?</p> <p>-Чеди деп санның онзагайын чугаалаар болза, кижичугаалап ханмас, кым солун медээ чугаалаптарыл, уруглар?</p> <p>-Бөгүнгү кичээлде чүү депсанның дугайында өөренипалдывыс?</p>	<p>-Чок.</p> <p>-Бойдустан боду буткен чүүлду чарып болбас. Оол: - Кижичеди харлыында өөренир.</p> <p>Уруг: - Неделяда чеди хүн бар.</p> <p>-Чеди деп санның онзагайының дугайында өөренип, билип алган бис.</p>	
9.	Рефлексия		<p>-Кичээл силерге солун болду бе, уруглар? Кичээл силерге солун болган болза, өөрөөн шырайдан көргүзүп көрүңерем.</p> <p>Сонуургаваан болзунарза, хүлүмзүрбес. -Чеди деп санның онзагайын билип алгандыр силер. Өзүп келгеш, бүгү-ле долгандыр турар амыдыралда болуп турар болушкуннарны шинчилеп, эскерип көргөш, билиңерни оон-даа улам сайзырадып, хөгжүдөр эртемденнер болуруңарны күзедим, уруглар!</p> <p>Эр-хейлер, кичээлге шупту сонуургалдыг кириштиңер! Кичээл төнгөн. Байырлыг!</p>	Уруглар хүлүмзүрүүр.	

Кичээлдин темазы: «Мээң өг-бүлөм»

(ийиги бичии бөлүккө кичээл)

Сорулгалары:

Уругларга өг-бүлө дугайында медээни таныштырары; өг-бүлезиниң кежигүннерин адап өөредери база оларның өг-бүлөгө ужур-дузалыын билиндирери.

Уругларның сөс курлавырын байыдары, чаңгыстың болгаш харылзаалыг чугаазын, боданырын, көргөн чүүлүн сактып алырын сайзырадыры.

Өг-бүлезинде чоок кижилеринге хүндүлээчел база эки сеткилдиг хамаарылгалыг болурунга кижизидери.

Методиктиг аргалары: тайылбыр, беседа, айтырыглар, чуруктар көрүлдөзи, оюннар.

Словарьлыг ажил: ава, ача, кырган-ава, кырган-ача, ойнаар-кыс.

Баш бурунгаар ажил: Беседа: «Мен болгаш мээң өг-бүлөм», черлик болгаш азырал дириг амытаннарның оолдары-биле катай плакат көрүлдөзи, «Өг-бүлө» деп чуруктуң көрүлдөзи.

Дерилгези: ойнаар-кыс, ойнаар-кыстың бажыңы, өг-бүлө кежигүннериниң чуруктары, «Мээң өг-бүлөм» плакат, аптара, бөмбүк, коробка, ойнаарактар. **Кичээлдин чорудуу**

Кирилделиг кезээ:

- Экии, уруглар! (Экии!)

Оюн «Экии, уруглар!»

- Мен силерниң-биле ам база мендилежийн. Экии, уруглар! - Силер, дииспейлер силер бе? (Чок) Экии, уруглар!
- Силер анайлар силер бе? (Чок) Экии, уруглар!
- Силер хаванчуктар силер бе? (Чок)
- А силер кымнар силер? Силернин аттарынар бар бе? (Ийе)
- Ындыг болза дурген, дурген аттарынар адаптынар, че-ве, че-ве!

Уруглар аттарын адавышаан, бот-боттарынче бөмбүктү дамчыдар.

Кол кезээ:

Башкы стол кырынга ойнаар бажыңны салгаи, уругларның кичээнгейин хаара тудар.

- Уруглар, бо дыка чараш чүү турар-дыр? (Бажың).
- Шын-дыр, уруглар, бажыңчыгаш-тыр. Бо бажыңчыгашта кымнар чурттап турарыл, эжиин соктап көрээлинерем, уруглар.
- Кым-даа ажытпайн тур, ам база соктап көрейн: тук-тук-тук!

Башкы эжикти соктаар, оон ойнаар-кыс көстүп келир.

- Экии, ойнаар-кыс Өпеймаа! Сээң бажыңыңның чаражын! Ында кымнар-биле чурттап тур сен?
- Экии, уруглар, мени Өпеймаа дээр. Мен бо бажыңда авам, ачам, кырган-авам, кырган-ачам база акымбиле чурттап тур мен. Бо дээрге мээң өг-бүлөм-дир. Бис дыка найыралдыг чурттап турар бис, мээң өг-бүлөм улуг, чүгө дээрге хөй кижичи чурттап турар бис.
- Уруглар, бөгүн бис чүнүндугайында чугаалажыр-дыр бис? (Өг-бүлө дугайында).
- Эр-хейлер, уруглар. Өг-бүлө дугайында чугаалажыр бис. Өг-бүлө дээрге бистин чоок кижилеривис-тир. Өг-бүлө бичии база улуг болур. Өпеймаа ойнаар-кыстың өг-бүлөзи улуг, чүгө дээрге кырган-авазы, кырганаказы, акызы база бар. Бичии

өг-бүлө дээрге ачазы, авазы уруу болур. Өг-бүлениң кежигүннери бот-боттарынга ынак, бот-боттарынга дузалажыр, сагыш-човаачал болур.

- Ойнаар-кыс Өпеймаага өг-бүлөңер дугайында чугаалап бээр силер бе, уруглар? (Ийе).

- Уруглар, боданып көрээлиңерем, ойнаар-кыска өг-бүлөңер дугайында канчаар солун кылдыр чугаалап бээр болзувусса, эки-дир? Биске чүү херегил? (Чуруктар, оюн).

Тайылбыр беседа: слайдының дузасы-биле өг-бүлө кежигүннерин ойнап-өттүнери.

«Мээңөг-бүлөм» деп плакатты ажыглаары.

- Ойнаар-кыс Өпеймаа, бис уруглар-биле бөгүн өг-бүлө дугайында чугаалап бээр бис.

Ажы-төлү бистерни Амыр-дыш чок өстүрген
Кээргенчиг авам сени Кезээ шагда хүндүлээр
мен. Азарганчыг хензиг мени Авам
күжүрөстүрүп каан. Авыралдыг авайым сен
Ам-даа чүс чыл чуртта, авай.

- Бо шүлүкте кымның дугайында чугаалап турар-дыр? (Ава дугайында).

Аваның чуруун самбырага көргүзүп салыр.

Аванарга ынак силер бе, уруглар? (Ийе). Менде мындыг хуулгаазын аптара бар. Мен бо аптараның аксын ажыдып каарымга, силер ону аванарга эргим сөстөр-биле долдурар силер, уруглар. Ава кандыг кижил ол?

Башкы уругларга бодал кишерер деткимче айтырыгларны база салыр. (Чараш, эки, хөглүг, ынак, кежээ...)

- Эр-хейлер, дыка хөй чараш сөстөр чугааладыңар! Ол чараш сөстөривисти сактып алылыңар, уруглар., сөстөрни аптарага шыгжап каар бис. Аваларывыска чугаалап бээр бис.

Ам дараазында оюнну ойнаптаалыңар: «Ава чүнү кылып билирил?».

Мен силерге бөмбүктү октаарымга, силер аваның чүнү кылып билирин чугаалаар силер. - Аяк чуп билир.

- Хеп чуп билир.

-Чем кылып билир ...

- Авазының бажында ажылының хөйүн көрүнерем, уруглар.

- Дараазында шүлүктү дыңнанарам, уруглар, кымның дугайында-дыр?

Ачам черле ажылгыр, Авамга-даа, чонунга-даа

Аажок-ла дузалыг.

Аажы-чаңы кижизиг, Ачам черле бүдүштүг.

Ажы-төлү бистерни

Ажыл-ишке өөредир, Азаанын күүседир.

- Ойнаар-кыс Өпеймаага ачаларывыс чүнү кылып билирин көргүзүптээлиңерем, уруглар. Мен слайдыда чуруктарны көргүзеримге, силер чүнүкылып турарын өттүндүр көргүзөр силер. Оюн «Ачам чүнү кылып билирил?».

Башкы уругларга слайдыны көргүзөр. Уруглар слайдыда чуруктарны көрүп, ачалар кандыг ажыл кылып турарын өттүндүр көргүзүп, үн-биле өттүнер: ыяшты хирээлеп турар «хирт-хирт», ыяш чарып турар «токток», кадаг кадап турар «ток-ток», пылесостан

турар «у-у-у», терге болгаш машинаның дугуйун насос-биле үрдүрүп турар «ш-ш-ш», машина мунуп турар, «машина рулюн аай-дедир долгаарын көргүзери».

- Ам хуулгазын аптараны ажыткаш, ачаларывыска эргим сөстөрдөн чыыр бис. Ача дээрге кандыг кижил? (Дидим, сагыш-човаачал, шевер, ажилгыр, чараш, күштүг, хөглүг...)

- Эр-хейлер, уруглар! Дыка чараш сөстөрни ачаларга чыып бердинер. Ам аптаражыгаштың аксын дуглап кааш, чаа, чараш сөстөрни сактып аалыылыңар.

- Уруглар, ойнаар-кыс Өпеймаа биске аңгы-аңгы херекселдер эккелген. Ол херекселдер кымга херегин боду билбейн турар. Ойнаар-кыс Өпеймаага дузалажыптаалыңарам, уруглар. **Оюн «Кымга чуу хережил?»**

- Бо стол кырында аңгы-аңгы херекселдер бар: оолдар ачаларга херек чүүлдерни шилип алгаш, көкөңнүг корзинаже салыр, а уруглар аваларга херек чүүлдерни шилип алгаш кызыл корзинаже салыр.

- Ам ачаларга шилип алган херекселдеривистиң аттарын адаптаалыңарам, уруглар. Дараазында аваларга чүлөрни шилип алган-дыр бис?

- Өг-бүлө дээрге авазы, ачазы, кырган-авазы, кырган-ачазы. Өг-бүлө кежигүннери шупту бот-боттарыңа ынак болур. Улуг өг-бүлөдө оларданөске кымнар бар-дыр? (акылары, угбалары, дуңмалары). Менден биче оол-даа, кыс-даа Ажы-төлдү дуңмам дээр мен. Менден олар улуг болза,

Акым дээр мен, угбам дээр мен.

Улуг өг-бүлөдө кымнар бар болду? (акылары, угбалары, дуңмалары).

Башкы чурукту самбырага салыр.

- Шын-дыр, уруглар. Акылары, угбалары, дуңмалары өг-бүлөгө канчаар чурттаар ужурлугул? (Найыралдыг: алгышпас, чогушпас, бот-боттарыңа дузалажыр, камгалажыр, а ойнаарактарын, чигирзиг чемнерин аразындаүлежир, харам болбас).

Авам биле ачам ийи Аваларлыг, ачаларлыг.

Кымнар дээр мен? Олар меңээ – Кырган-ава, кырган-ача.

- Өг-бүлөдө эн-не улуг улустар кымнар-дыр? (Кырган-ава, кырган-ача).

Башкы чурукту самбырага көргүзүп салыр.

- Уруглар, кырган-аваларывыс, кырган-ачаларывыс улуг болганда, силер оларга кандыг хамаарылгалыг болур ужурлуг силер? (Хомудатпас, хүндүлээр, дузалажыр, олардан өөренир).

Ам дараазында шүлүктү шупту ойнаар-кыска чугаалап берээлиңерем, уруглар. Мээн авам эртежи,

Мени черле мурнаптар.

Ачам безин авамга Аштырыпкан болгулаар.

Авам эртен тургаш-ла,

Ажыл-ишче шымны бээр. Канчангаш-ла көөрүмгө, Хамык чүве белен боор: Аыш-чем-даа – столда, Арыг хеп-даа – аскышта. Сагган инээ – ховуда, Чаңгыс мен-не шуглакта. Ачам барда, амыр-ла – Авам ижи эвээжээр.

А мен база хүннүң-не Ам-даа эрте оттуп көөйн.

«Мээңөг-бүлөм» деп плакатын көрүлдөзи.

- Бо чурукта өг-бүледе кымнар бар-дыр? Бо өг-бүле улуг-дур бе?

Кичээлдин төнчү кезээ:

Ойнаар-кыс: Уруглар, силер-биле турарымга, дыка эки, солун-дур. Силерниң өг-бүлөңер эп-найыралдыг болганынга дыка өөрүп тур мен. Ам мээң чанар нем келди. Байырлыг, уруглар!

- Байырлыг, ойнаар-кыс Өпеймаа. Биске ам-даа аалдап келириңерни манап тур бис.

Уруглар ойнаар-кыс-биле байырлажыр.

- Уруглар, хуулгазын аптаравысты ажыдыптаалыңар. Уруглар, көрүңер даан кайгамчык чүүл болу берген: шыгжап алган эргим чараш сөстөривис бүрүзү чүректер кылдыр хула берген.

Башкы аптарадан өңнүг саазында чүректик өргүзөр.

- Мен силерге чүректерни үлөп бээр мен, а силер кежээ өг-бүлөңерде кымга бериксээр силер бербишаан, сактып алганыңар чараш, эргим сөстөривис чугаалаарын утпас силер.

Силерниң чоок кижилериңерге дыка эки болур, уруглар.

- Уруглар, кымга бөгүн кичээл солун болду, кым кандыг хөй солун чүүл билип алганыл – адыжын 3 катап часкаар, а кымга солун эвес болганыл – адыжын 1 катап часкаар. Четтирдивис, уруглар. Байырлыг.

Ажыглаан литература:

1. Алдын-оол А.Х., Назытпай Г.Т. Тыва уруглар ясли-садтарынга чугаа сайзырадылгазының программасы. – Кызыл, 2002 ч.
2. Ортумак бөлүккө төрөөн (тыва) чугаа сайзырыдылгазы-биле ажыл. ТР-ның өөредилге болгаш эртем яамызы “Национал школа хөгжүдөр институт” – Кызыл, 2011 ч.
3. Тыва уруглар ясли-садтарынга номчулга ному. Чыып тургускан: Б.М. Монгуш – Кызыл, 2001 ч.
4. Ушакова О.С. Занятия по развитию речи в детском саду. – М., 2001 г.

Кичээлдин темазы: «Тыва улустуң эдилелдери»

Өөредиглиг сорулгазы: тыва дыл кичээлинге база өөренип турар чүүлүңге сонuurгалын бедидер; тыва сөстөрни тода адаарын чедип алыр; ажылды дес-дараалаштыр кылырынга хайгааралдыг болурун өөредир.

Сайзырадыр сорулгазы: уругларның чугаазын, дыл-домаан сайзырадыр; сөс курлавырын байыдар; тыва поэзия чогаалынга сонuurгалын оттурар; уругларның чүве сактып алырын сайзырадыр, ажыл үезинде уругларның салааларының моториказын сайзырадыр.

Кижизидикчи сорулгазы: кичээнгейлиг болурун чедип алыр; тыва улустуң культуразын үнелээрин кижизидер; кээргээчел, дузааргак, хүндүлээчел чорукка уругларны кижизидер.

Кичээлдин хевири: көргүзүп тайылбырлаар, практиктиг ажыл.

Кичээлди эрттирген методиктиг аргалары: кыска беседа; оюн аргазы; практиктиг; инновация чурулганы ажыглааны (*пластилинография*), презентация, компьютерлиг техниканы ажыглааны, түңнел.

Херек чүүлдер: теманың чуруктарынга слайд, боошкун шаблоннуг кылын саазын, пластилин, үүрмек чинчилер, салбак хендирлер, боошкун, тос-карак.

Баш бурунгаар ажыл: беседа «Тыва Республика», кожа чыдар Республикаларның чоннары-биле таныштырар; тыва кижиниң эдилелдеринге презентация база ол-ла эдилелдерниң чингине бодун көргүзүп таныштырар. Кылын саазын кырынга баш удур

пластилин-биле боошкуннуң хевирин чуруп алыр (*пластилинография*). **Словарлыг ажыл:** нация, боошкун, тос-карак.

Кичээлдин чорудуу:

I. Мотивация кезээ

Уруглар кичээлдээр өрээлинче кирип кээрлер.

Башкы: Экии, уруглар.

Уруглар: Экии, башкы.

Башкы: Кичээливис эгезинде Е.Танованың «Төрээн чурт чүден эгелээнил?» деп шүлүүн дыңнаптаалыңар аа, уруглар.

Уругларның бирээзи Е.Танованың «Төрээн чурт чүден эгелээнил?» деп шүлүүн тода чугаалаар. Төрээн чурт чүден эгелээнил?

– Ааттыңган кавайыңдан.

– Авазының ырызыңдан.

– Артап эрткен эргининден.

– Авыралдыг кожалардан.

Башкы: Уруглар, ынчаарга, бистиң чурттап турар Республикавысты канчаар адаар бис? **Уруглар:** Тыва Республика деп адаар бис (*уругларның харыызы*)

Башкы: А Тыва Республиканың төвүн канчаар адаарыл, уруглар?

Уруглар: Тыва Республиканың төвүн Кызыл хоорай деп адаар.

Башкы: Эр-хей, кончуг шын харыыладыңар. А бистиң Республикавыста кандыг-кандыг нацияның чоннары чурттап турарыл? Кым билирил, харыылап көрүңерем, уруглар.

Уруглар: Буряттар, хакастар, алтайлар, якуттар, моолдар, тывалар, орустар... (*уругларның янзы-бүрү харыылары*).

Башкы: Силерниң харыыңар шупту шын. А Тыва Республиканың үндезин чурттапчылары дээрге – бистер тывалар боор бис. Ынчаарга бөгүн бистер кичээливиске тыва улустуң эдилелин чугаалажыр бис. Ам мени дыңнаарыңарны база чуруктарны кичээнге ийлик көөрүңерни диледим, уруглар.

II. Чорудулга кезээ

Презентация «Тыва кижиниң эдилелдери»

1 ги слайд «Хөй нациялыг Тыва»

Башкы: Бистиң Тыва Республикада чурттап чоруур нацияларның шупту чону бодунуң ёзучаңчылдарын сагып чоруур, эдилеп чоруур эдилелдери база янзы-бүрү. А бистерниң тыва чоннуң база канчаар-даа аажок кайгамчыктыг үнелиг эдилелдери дыка хөй. Оларның иштинден база бир солун эдилел болгаш каасталга-биле бөгүн таныжып көөр бис, уруглар.

2 ги слайд «Тос-карак»

Башкы: Уруглар, бо дээрге тыва улустун национал эдилели «Тос-карак». Өгнүң херээжен ээзи, силерге болза уруглар, кырган-аваңар азы аваңар эртен эрте туруп келгеш, сүттүг шайының үстүн аякка кудуп алгаш, «ажы-төлүм каң-кадык, мал-маган онча менди болзун» деп чалбарып номчувушаан, ак-көк дээринче чажып өргүүр. А бо чурукта силер ышкаш бичии уруг көргүзүп турары ол. Сүттүг шайывысты чажар эдилеливисти эки сактып алыры-биле кады адаптаалыңар, уруглар.

Уруглар (башкызы-биле кады адаар): «Тос-карак».

Башкы: Тос-каракты канчаар ажыглап турар-дыр бис, уруглар?

Уруглар: Тос-карак-биле сүттүг шайны чажар. Кижилер каң-кадык болзун дээш чажар (уругларныңянзыбүрү харыылары).

Башкы: Эр-хейлер. Ам дараазында чурукта бо чараш эдилелди танып каан боор силер. Шагаада шупту

көргөн болгай бис, ындыг аа. Кым сактып кээрил че, адап көрүңерем, уруглар.

3кү слайд «Боошкун»

Уруглар: Каасталга... бо дээрге боошкун... (уругларныңянзы-бүрү харыылары).

Башкы: Кончуг шын харыыладыңар. Боошкун дээрге тыва херээжен кижиниң каасталгазы-дыр, эрхейлер.

- Боошкунну чүнүң-биле кылып каастаан-дыр?

Уруглар: Боошкунну янзы-бүрү өңнерлиг чинчи-шуру база хендирлер-биле салбактап каастаан (уругларныңянзы-бүрү харыылары).

Башкы: Дыка-ла угаанныг уруглар-дыр силер. Шын харыылап ажылдааныңар дээш, ойнаптаалыңар, чеве, уруглар.

Сула шимчээшкин «Ойнаалы»

Башкым-биле кылаштаал, Бажывысты
донгайтыыл. Холдарывыс часкап-часкап,
Кончуг дүрген көдүрээл. Черже куду
бадыргаш, Четтинчипкеш ойнаалы. Дескиндир
халыылы, Дегийт тура дүшпээли.

- Дыштанып алган бис, кичээливис уламчылаар бис.

Оюн соонда Чайыраң ыглап кирип кээр.

Башкы: Паа, бо кым ыглап кел чыдар чоор, көрүп көрүңерем, уруглар.

Уруглар: Бо Чайыраң ыглап кел чор-ла, башкы.

Башкы: Бодундан айтырып көрээлиңер аа, чүгө ыглап кел чыдар уруг боор.

- Чараш уруг Чайыраң, чүгө ыглап турарың ол?

Чайыраң: Чүгө дизе, эштерим-биле ойнап тургаш, боошкунум чидирип алдым, башкы. Ол дээш авам мени кончууру чадавас.

Чайыраң катан база-ла ыглай бээр.

Башкы: Чайыраң, оожургап алырыңны диледивис, сеңээ канчаар дуза кадарын өөренип көөр бис. *Башкы уругларже көрүп келгеш, чугаалаар:*

- Валерия, Чайыраңга боошкунуң берип көөр сен бе?

Валерия: Чайыраңга боошкунум бериптеримге, мээң чажым база чештинип каарболгай, башкы. **Башкы (боданмышаан):** Ындыг харын, Валерия.

- А сен Тарина, боошкунуну эжинге белекке берзинзе, кандыг ирги?

Тарина: Мээң чажым дыдыраш болгаш салбагар болу бээр мен, башкы.

Башкы (боданмышаан): Сээңи база-ла шын, Тарина.

- Уруглар, ам кандыг дуза Чайыраңга кадып шыдаар бис? Кады боданып көрээлиңер.

Уруглар: Авамны боошкун садып бээриндилээр мен... Байырлал келзе, эжимге белекке бээр мен...*(уругларнын янзы-бүрүхарылары).*

Башкы: Чайыраңга дарый херек ышкажыл, уруглар. Чүгө дизе эжиңерниң чажы ам чештинерге чараш эвес апаар болгай.

Уруглар(база боданмышаан): Чайыраңга бистер чинчилерден чараш боошкундан ам кылып бээр бис, башкы.

Башкы: Уруглар, эр-хейлер. Мен база силерниң ышкаш бодалдыг турдум.

– Ынчаарга, бистерде боошкун кылыр херекселдер бар: чинчи-шуру базасалбактар кылыр хендир бар. Бистер ам кончуг шалыпкын кылыптаалыңар аа, уруглар.

Чайыраңнын ыглаары соксап, аажок өөрүп турар.

Чайыраң: Четтирдим, мен база силерге дузалажып шыдаар мен.

Башкы: Уруглар, ажылдаарының мурнунда, салааларывыс эки туттунгур болуру-биле сула шимчээшкини кылыптаалыңар, че-ве.

Уругларны башкы ажылчын олуттарынче чалаар.

Салааларга сула шимчээшкин

Башкы:Кара булуттар диргелип келген, хенертен «кызаш» дээн *(уруглар холдарын часкаптарлар).*

Чаашкын эгелээн.

(баштай бир-ийи дамды, столга аяар, оон чоорту «суггур чаъс эгелээр», салааларның баштары-биле шала дыңзыг соктаарлар).

Башкы: Сандайынарны столче чоошкуладыр салып алгаш, баштарыңарны ажылыңарже углай бичииден доңгайып алыр силер. А оорганарны дорт тударын утпас болгай силер аа,уруглар.

Башкы уругларының чанынга олурупкаш, кылын саазын кырынга баш удур пластилин-биле чуруп алган (пластилинография) боошкунун кырындан чинчилер-билечараштап тайылбырлавышаан, каастап эгелээр,оожум аялгага ажылдаарлар. А Чайыраң уруглар-биле кады ажылдап кириптер.

Башкы: Бистер баштай бөлүүвүске хостуг үевисте пластилин-биле боошкунну чуруп алган болгай бис, уруглар. А бөгүн ону канчаар чедир кылыр бис, уруглар.

Уруглар: Бөгүн оон кырынга чинчилерни чыпшырар бис. Хендир-биле салбактарын база кылыр бис *(уругларныңянзы-бүрү харылары).*

Уруглар ажылын удаа-даара доозуп эгелээр. Ажылчын олуттарын база аайлап турарлар.

Башкы: Кандыг кончуг дузааргак уруглар боор, кылып алган каасталгазының онзагай чаражын аа.

- Уруглар, ам Чайыраңга белек кылдыр бээривис арткан-дыр.

Уруглар эжинге боошкунну көргүзүп, белекке сунуп турарлар, а Чайыраң чоогунда тургузуп каан столче делген салып турар.

Чайыраң: Эштерим, силерге улуу-биле четтирдим, моон соңгаар кичээнгейлиг болур мен.

Уруглар: Чайыраң, ам ойнап чорааш, кичээнгейлиг болуруңну күзедивис. Бистин белээвисти эки эдилээр сен.

Чайыраң: Кайгамчыктыг чараш боошкунну белекке бергениңер дээш, четтирдим, уруглар. Мен ышкаш ойнап чорааш, чидирип алзыңарза, бо боошкуннарны кыс эштерим, силерге база бээр мен. Четтиргеним илередип, менде бар конфетамны эштерим силерге сөңнедим.

Чайыраңчүктөп алган бичиш пөс хавындан конфетаны уругларга четтиргенин илередип үлөп бээр.

Уруглар: Ийе, шынап-ла, чидирип алзывысса дурген-не сенээ чедер бис, Чайыраң – деп, хөглөвишаан, баштактанчып турарлар.

Ол үеде башкызы уруглар эскербейн турда, баш удур белеткеп алган боошкунну уштуп алып.

Башкы: Уруглар, көрүңерем, кылып каан боошкуннарыңар ёзулуг шын боошкунче хуула берип-тир. Чүге дизе, силер, эжиңерге сеткилиңерден дуза катканыңар ол-дур ийин.

- Чайыраң, бээр кел, шымда.

Башкызы Чайыраңның чажын боошкуннап тургаш, айтырыгларны уругларга салыр. **Рефлексия**

- Бис кандыг чуруктар коруп турдувус, уруглар?

- Тыва чоннуң эдилели «Тос-карак» база херээжен кижиниң каасталгазы «Боошкун» силерге солун, чараш болду бе, уруглар?

- Чайыраң чүге ыглап турганыл?

- Чайыраңга дузаны кадып шыдаан бис бе?

- Четтирдим, уруглар, шупту эки кичээлдээн бис. Мооң-биле кичээливис доозулган, эр-хейлер! **Ажыглаан литература:**

1. Школа назы четпээн уругларның программасы «Төрүттүнгөш школаже чедир»//редакторлары Н.Е. Веракса, Т.С. Комарова, М.А. Васильева – М.: МОЗАИКА-СИНТЕЗ, 2016. 2. Сеткүүл «Башкы» №1/2015.

Тыва улустун тоолу. «Теве чүге чараш эвес апарганыл?»

Өөредиглиг сорулгалары:

- тоолду дыңнааш, утказынбилип, омур-хевирлеринсактыпалырынга уругларны өөредир;

- тоолда ададырларның дараалаштыр көстүпкээрин хайгаарадып өөредир;

- тоолда омур-хевирлерниң эки-багайын ылгап, анаа хамаарыштыр сагыш сеткилин илередирингечаңчыктырар.

Кижизидикчи сорулгалары:

- тыва улустун аас чогаалынга сонуургалды кижизидери;

- тоолду дыңнап билирин, маадырларның чоруун үнелээринге кижизидери;
- уругларның угаан бодалын, кичээнгейин аас чогаал дузазы-биле сайзырадыры.

Сайзырадыр сорулгалары:

- уругларның теве дугайында көрүжүн, дириг амытаннарга ынак болур иштики делегейин сайзырадыры; - уругларнын сөс курлавырын байыдып, дыл домаан сайзырадыры;
- чурулга үезинде уругларның салааларынын моториказын сайзырадыры.

Методиктиг аргалары: беседа (чугаа), айтырыглар, тайылбыр, чуруктар көрүлдези, оюн аргазы, түңнел.

Херек чүүлдер: слайдыдачуруктар (теве, хараган), сарыг гуашь, салфеткалар, ватманда хараган чуруу, ноутбук, ширма, лампа, аңнар дүрзүзү (теве, сыын, аът).

Баш бурунгаар ажыл: уругларга слайдының дузазы-биле тевениң омур- хевирин көргүскен; оюн тоол

«Алды күске» болгаш «Башкым-биле кылаштаал» деп сула шимчээшкениң сөстөрүн катаптаан; уруглар-биле «Теве» деп шүлүктү өөрөнгөн.

Словарлыг ажыл: байыр-найыр, тайга, хараган, бодаган.

Кичээлдин чорудуу:

Организастиг кезээ:

Уруглар аялга дыңналып турар залче кирип кээр.

- Бөгүн бисте башкылар аалдап келген ышкажыл,
уруглар. Келген башкылар-биле деңге мендилежиптээлиңерем че,
уруглар.

Уруглар башкы-биле долгандыр туруп алгаш мендилежир:

Алдын хүнүм, менди-менди!

Ак-көк дээрим, менди-менди! Эжим-өөрүм,
башкыларым – Шуптуңарга экии-экии!

- Уруглар, ам бээр туруп алгаш, «Алды күске» деп тоол-оюнну ойнап-таалыңарам.

(Уругларның адыжының иштинге тоолдуң болушкуннарын көргүзүп ойнадыр).

Адыш хире оран-чурттуг *(адыш иштин борбактай шыйып көргүзөр).*

Алды күске чурттап чораан *(алды салаазын кожайтыр тудуп көргүзөр).*

Чуртунга кээп хар чаапкан*(адыш иштинге салаалар бажы- биле дээстигилен чаар).*

Шупту эшкеш туруплаткан*(хар эшкенин өттүндүр көргүзөр).*

Эргек хире саржаг чыткан*(улуг эргээн айтып кожайтыр).*

Эң-не бичии күске чипкен*(бичии салаазын кожайтып шимчедир).*

Элээдизи адааргааштын*(улуг эргекти кожайтып, шимчедир).*

Эшкииш биле ойтур шаапкан*(холду дааштыг часкаптар).* **1 кезээ:**

Уруглар сандайларже оожум олуруп алырлар.

-Мен силерге тывызык ыдайн, кичээнгейлиг дыңнаңарам,
уруглар. Тудуш эзерлиг,

Дуга моюннуг

(Теве)

Слайдыда «Тевенин» чуруун көргүскен

- Уруглар, чурукта чүүдеп амытан-дыр? (Теве) Теве малым- Тергиин малым. Чаажы аажок Чараш малым.
- Теве – онзагай азырал дириг амытан.
- Теве кандыг-дыр, уруглар? (улуг, күштуг, мөгеннерлиг, селбегер, угаанныг). Ол ховуларга болгаш элезинниг черлерге чоруур. Тевенин төлүн бодаган деп адаар бис. Шупту деңге адаалыңар, уруглар – бодаган.

Слайдыда тевениң болгаш бодаганның чуруун көргүзөр.

Элээн каш хонуктарда суг ишпейн, оъттавайн барып болур кайгамчык шыдамык дириг амытан. Теве – үргүлчү дайнаныр дириг амытан. Ол хараганнар баштары чиир.

Слайдыда хараганнар чуруун көргүскен.

- Хараганнар шиш теннерлиг, сарыг чечектерлиг болур.

2 кезээ:

- Уруглар, силерге бөгүн тыва улустуң тоолу «Теве чүге чараш эвес апарганыл?» деп тоолду чугаалап берейн. (*Башкы тоолду ыдар*).

Хөлегелиг тоол көргүзүү.

Шаанда шагда теве кончуг чараш дириг амытаннарнын бирээзи чораан: бажында чараш, шыргай, улуг мыйыстыг-даа, сырый чаагай кудуруктуг-даа. Бир-ле катап теве суг ижип алыр дээш, хемче кылаштап бар чорда, анаа сыын уткужуп келгеш:

- Мен байыр-найыр көрүпкеш келирим ол, акым, мыйызыңарны ачыладып көрүңер, кезээ эккеп бээр мен – дээш, чаннып туруп берген.

Теве мыйызын сыыңга уштуп бергеш, боду эрикке суг ижип туруп алган.

Ол-ла хүн арыгга тевеге аът ужуражып келгеш, база-ла дилег кылган:

- Акым, теве, мен байыр-найыр барып көрүпкеш келийн, кудурууарны бичии када меңээ ачыладып көрөм- деп-дир.

Теве аътка кудуруун берипкеш, ону манап туруп калган.

Аът биле сыын тевениң кудуруун-даа, мыйызын-даа олчаан эгидип бербээннер. Сыын тайгаже дезип, маңнап үне берген, аът теве көргенде хоюп, дүрген-не ооң чанындан ыраарын кызыдар апарган.

Ол үеден эгелээш, теве хамык дириг амытаннарның аразындан дүрзүзү эң-не багай амытан болу берген дижир.

- Тоол солун-дур бе, уруглар?
- Бо тоолда чүнүң дугайында чугаалап турар-дыр? (теве, аът, сыын).
- Шаг-шаанда теве кандыг дириг амытан турган-дыр, уруглар? (теве чараш, күчүлүг (күш-шыдалдыг) мыйыстарлыг, хоюг узун кудуруктуг).
- Бир-ле катап теве кайнаар чедип келгенил? (хем кыдыыңга). Ол анаа чүү-биле ужурашканыл? (сыынбиле). Сыын тевениң чүзүн ачылап, дилээнил? (мыйызын). Теве оон ыңай хем кыдыыңга чүге ужурашканыл? (Теве аътка ужурашкан). Аът тевениң чүзүн дилээнил? (кудуруун).
- А теве кандыг апарганыл? (чараш эвес). Уруглар, аът биле сыын эки чүүл кылган бе, азы багай бе? Чүге?

Тайылбыр:

Алыры амыр, Бээри берге.

(үлегер домак)

- Бир кижиниң херек чүүлүн ачылап алгаш, албан эгидип бээр, мегечи болбас. (Чүге дизе тоолда сыын биле аът мегелеп тургаш, тевениң мыйызы- биле кудуруун апарган).

- Тевениң чеже-даа даштыкы хевири чараш эвес болза, ол эки амытан. Бис оон дүгү-биле кылган чылыг уктарны, чеңи-чоктарны кедип турар бис. Шаанда бистин өгбелеривис аал-оранын көжүрерде, аар чүгүн тевеге чүдүрүп ап чорааннар.

- Ам шылай берген боор бис, сула шимчээшкинден кылыптаалыңар.

Сула шимчээшкин «Ойнаалы»

Башкым-биле кылаштаал. Бажывысты
донгайтыыл. Холдарывыс чакап-часкап,
Кончуг дүрген көдүрээл. Черже куду
бадыргаш,

Четинчипкеш ойнаалы, Дескиндир халыылы,

Дегийт тура дүшпээли.

- Дыштанып алган бис, кичээливисти уламчылаалыңар.

3-кү кезээ:

- Теве чүнү чиир болган ийик, уруглар? (*хараганнар баитарын*).

- Бис ам тевеге хараганнарның сарыг чечээн чуруп берээлиңерем. (*Калбак улуг саазында хараган чуруп каан, уруглар оон сарыг чечээн салаалары-биле чуруур*). Айтыр салаавысты краскаже суккаш, мээң чанымга чедип келгеш, хараганның сарыг чечектерин чуруптаалыңар. (*Чурупкан кижин холунда красканы салфеткага аштап каантар*).

Түңнел:

- Бис тевеге чүнү чуруп бердивис, уруглар?

- Чечектериниңөнү кандыг-дыр?

- Силерге кичээл солун болду бе, уруглар?

- Четтирдим уруглар, шупту эки кичээлдээн бис.

- Мооң-биле кичээливис доозулган. Эр-хейлер! Байырлыг! Ажыглаан литература:

1. Самбуу И.У. Тыва оюннар. –Кызыл, тувинское книжное издательство, 1992 г.
2. Матпаадыр. – Кызыл, тувинское книжное издательство, 19үң.
3. Тувинские сказки – М., 19үң г.

III.4. ШНЧУӨАЧ-ге ӨӨРЕДИЛГЕНИҢ АЖЫЛ-ЧОРУДУЛГАЗЫ. ОЮННАРНЫҢ ХЕВИРЛЕРИ.

Оюннарның чаңчылчаан болгаш чаа хевирлери

“Тыва дыл” деп чижек программада өөрөдилгениң ажыл-чорудулганы чорударының угланышкыннары, чаңчылчаан болгаш чаа хевирлери болгаш кичээлдерге чорудуп болгу дег оюннарның чижектери.

Өөрөдигенин угланыышкыннары	Чорудар ажыл- чорудулганын хевирлери	Оюннарның чижек хевирлери
«Ада сөзүн ажырып болбас, ие сөзүн ижип болбас»	Чаңчылчаан хевирнин ажыл чорудулгазы Беседалар (хевирлери) Кичээлдер Оюннар Викториналар Клубтар Хол-биле тудуп кылыр ажылдар Шиижидип ойнаар ажылчорудулга Дидактиктиг оюннар Спортчу оюннар Улустун оюннары Экскурсиялар Походтар	Өттүнүг оюннар Сюжеттиг оюннар Удур чогаадыр Шиижиткен Шиижиткен диалогтар Инсценировкалар Проект-оюннар Ойнаарактар-биле оюннар Удур чогаадыр оюннар Бойдус материалдары-биле оюннар Сөстөр-биле оюннар Угаан-бодал оюннары Шимченгир оюннар Байырлалдар оюннары Аас-биле оюннар
	Делгелгелер Чаа хевирнин ажыл чорудулгазы Пресс-конференция Аас журналдары «Шинчилекчилер школазы» «Сонуургактар клуву» Чурук-чогаадыглар Демнежилгелиг кичээлдер Проектилиг кичээлдер Шинчилел кичээлдер Бот-башкарныр тургузукчу оюннар Янзы-бүрү байдалдарлыг кичээлдер Коллекция тургузар, чыыр кичээлдер Чурук студиязы Коллективтиг ажыл- чорудулга Лабораториялар (ыры, сам, чурук...)	Шинчилел оюннар Удур чуруп чогаадыр оюннар Оюн-аян-чорук Оюн-концерт Оюн “Дирлип келген чуруктар” Оюн “Маадырлар-биле диалог” Таныштыралга-делгелге Оюн-интервью Оюн “Телефон-биле чугаа” Оюн-студия “Садик студиязы” Оюн “Репортаж” Оюн “Башкарыкчы” Оюн – мастерская “Уран чурулга студиязы” (“Уран сөс”, “КВН”) “Дааранылга мастерскаязы” Оюн “Бичии даңгына” Оюн “Бичии тажы” Салаалар-биле оюннар Чоннуң оюннары (“Тевек”, “Кажык”, “Баг кагары”, “Ча адары”) болгаш о.ө.

IV. МОНИТОРИНГ ЧОРУДАРЫНЫҢ болгаш УРУГЛАРНЫҢ ТЫВА ЧУГААЗЫН

ШИҢГЭЭТКЕНИНИҢ ДЕҢНЕЛИН ТОДАРАДЫРЫНЫҢ АЙТЫРЫГЛАРЫ

1. ӨФКС: Школа назыны четпээн уруглар өөрөдилгези. ШНЧУӨАЧ-ге өөрөдилгениң ажил-чорудулгазы: мониторинг айтырыглары. Методиктиг пособие.

V. ӨГ-БҮЛЕ КИЖИДИДИЛГЕЗИ

1. Өг-бүле кижизидилгезиниң айтырыглары. Методиктиг пособие.

VI. БАШКЫЛАРНЫҢ БОТ-ТУСКАЙЛАҢ БИЛИГ БЕДИДЕРИ

ШНЧУӨАЧ-ниң кижизидикчи башкыларының бот-тускайлаң билиг бедидер доктаамал ажилчорудулгазы

Чаа өөрөдилге чылының эгезинде башкы бүрүзү өөрөдилге чылының дургузунда чорудар бот-хуузунуң тускай планын шиитпирлээр уjurлуг шилип алганы темазыңга болгаш ШНЧУӨАЧ-ның ниити планыңга дүүштүр тургузуп алып.

Чыл дургузунда башкы планыы ёзугаар ажилдавышаан, кылган ажилдарының түннелдерин тускай папказыңга чыып ап, демдеглээр (эдилге-чазалга кылырыңга белеткеп, бодунуң ажилыңга шүүштүрүлгө, хыналда чорударын демдеглээн кыдырааш). Кылып чоруткан адыл-чорудулгазыңга хамаарыштыр коллективтиң удуртулгазының, эш-өөрүнүң берген үнелелдерин чыып аар.

Чылдың дургузунда кижизидикчи башкы бодунуң билиин бедидери-биле курстарга өөрөнип, планнаттыңан темага дүүштүр бот-сайзыралыңга хамаарышкан ажилдарны кылып чорудар:

- темага дүүшкен немелде литератураны, эртем ажилдарын номчуур, шинчилээр, сайгарар;

- арга-дуржулгазын бедидери-биле методиктиг каттыжышщкынның семинар кичээлдеринге олуржур; • уругларның сайзыралыңга хамаарышкан ажилдарны чорудар: уругларнуң сайзыралыңга, чүве сактып алырыңга, билиг шиңгээдиринге хайгаарал ажилдары болгаш диагностика чорудары, өөрөдилге чылының эгезинде болгаш соонда эрттирер деңнелгелиг хынылда-эдилге сорулгалыг чорудар ажилдарны тургузуп, белеткеп ап чорудары, уруглар-биле чорудар ажил-чорудулгаларны баш бурунгаар планнап тургузары;

- педсовет, семинарларга киржип, арга-дуржулгазын үлежири, ажык кичээлдер көргүзүп, мөөрей, конкурстарга идепкейлиг киржилгези;

- ада-ие-биле ажилдаарыңга херек өөрөдилге-методиктиг чүүлдерни чыып белеткеп аары, ада-ие-биле ажилдарны чорударының планын тургузуп аары. Кылдыңан ажилдарны чыып, сайгарып ажилдаары;

- бодунуң методиктиг темазыңга дүүштүр хуралдарны, төгерик столдарны, консультацияларны, мастер – класстарны чорудары, информас-медээ, ада-иелерге сүмелерлиг көргүзүг папкаларын, стендилерни чыып белеткээри;

• өөредилге чылының төнчүзүндө бот-тускайлаң билиг бедидер планынга дүүштүр отчётту бээри. Өөредиглиг семинарларга кылган илеткелдерин, кичээл-планнарын чырыкче үндүрүп, арга-дуржулгазын тарадыры;

• бот-тускайлаң планнаттынга ажылынга хамаарыштыр шыңгыы негелделиг бот-сайгарыгланы кылыры, эдилге-чазалгалыг, бот-шүгүмчүлелдиг ажылдап өөренири.

ШНЧУӨАЧ-ниң кижизидикчи башкыларының бот-тускайлаң ажылдаарынга план тургузуп, ол ёзугаар ажылдап,ажылдаанын шүүштүрүп, хыналдага ап, отчет кылып өөрениринге башкының билии бедирден аңгыда, бодунга шыңгыы негелделиг, бот-сайгарылгалыг амыдарап-чурттаарынга чаңчыгар, уруглар-биле ажылдаарынга чаа ажыдыышкын кылырынга, сонuurгалдыг ажылдаарынга база бодунуң делегей көрүүшкүнүн өскертиринге ажыктыг.

Бот-тускайлаң билиг бедидеринге хамаарышкан папканы аайлап тургузары

1-ги арын - эге арны

Муниципальное дошкольное образовательное учреждение детский сад №

Папка по самообразованию педагога

(Ф.И.О. педагога)

Тема: « _____ »

(название темы)

_____ (учебный год)

Город, год

Башкының бодунуу-биле негелдеге дүүштүр чурук-каасталганы кылып ап болур.

Тайылбыр: адаанда орус дылда удуртулганы киирген.

2-ги арын—башкы дугайында ниити медээлер

Ф.И.О. педагога _____

специальность _____

образование _____

стаж педагогической работы

_____ квалификационная

категория _____ курсы

повышения квалификации

_____ дата начала

работы над темой _____

предполагаемая дата окончания работы

3-кү арын- бот-тускайлаң билиг бедидериниң дугайында медээлер / сведения по самообразованию

Тема: «.....»

Цель: «.....»

Задачи:

1.Повысить собственный уровень знаний путём...(изучения необходимой литературы, посещения РМО, самообразования...).

2. Разработать перспективный план работы с детьми.

3. Подготовить диагностику на начало и конец учебного года.

4. Организовать работу кружка, создать учебную программу.

5. Оформить в группе уголок (центр активности или мини-центр).

6. Подготовить (провести) консультацию для родителей на тему «...».

7.Подготовить (провести) выступление на педагогическом совете, в семинаре по теме

8.Подготовить материал (провести) мастер-класс для педагогов по теме

Примерный план работы

№	Этапы	Содержание работы	Сроки выполнения
1	Организационноознакомительный	Изучение методической литературы Разработка плана по самообразованию Разработка конспектов НОД, игр и т.д.	Сентябрь Октябрь Октябрь
2	Практический	<u>Взаимодействие с детьми</u> Проведение НОД, чтение, просмотр диафильмом, рисование, лепка, аппликация, наблюдение и т.д. <u>Взаимодействие с родителями</u> Анкетирование Подготовка консультации Проведение викторины и т.д. <u>Взаимодействие с педагогами</u> Посещение НОД Проведение семинарпрактикума, мастер-класса и т.д.	Ноябрь – апрель Ноябрь – апрель Ноябрь – апрель
3	Заключительный	<u>Практический выход:</u> оформление выставки	Май

Практические выходы:

1. Открытый просмотр непосредственно образовательной деятельности.
2. Подготовка (принятие участия, проведение) семинара.
3. Проведение мастер-классов для педагогов.
4. Оформление папки-передвижки.
5. Выставка работ.
6. Оформление сборника консультаций для родителей.
7. Проект.
8. Отчёт о проделанной работе за учебный год.

Творческий отчет

Проведение мероприятий, развлечений.

Наглядно-иллюстративный материал.

Консультация для родителей, сообщение на родительском собрании.

Литература:

Автор, название, год издания, издательство.

Можно заполнять папку в свободной форме, учитывая предложенные формы работы.

Требования к педагогам по самообразованию при подготовке к аттестации: Работа по теме самообразования не менее 1 года;
Изучение научно-методической литературы;
Разработка перспективных планов, конспектов занятий по теме;
Создание современной предметно-развивающей среды в группе;
Проведение диагностики по усвоению программы по данному разделу;
Знакомство с передовым педагогическим опытом в районе, городе;
Проведение открытых просмотров в ДООУ или на уровне района;
Обучение на курсах повышения квалификации;
Выступление с докладом об опыте работы на педсовете, участие в семинарах, консультациях;
Активное участие в работе методического объединения района; Участие в конкурсах педагогического мастерства в ДООУ и районе; Обобщение опыта работы по теме самообразования.

Памятка для анализа процесса самообразования:

1. Оправдал ли себя план. Как он сочетался с задачами ДООУ и индивидуальной темой самообразования. Планировалась ли исследовательская работа.
2. Чей педагогический опыт и по каким вопросам изучался в соответствии с индивидуальной темой самообразования. Этапы проработки материала. Какая литература изучалась: психологическая, педагогическая, научная и т.д.
3. Практические выводы после проработки конкретной темы (тезисы, доклады и др.)
4. Творческое сотрудничество (с педагогом, методистом...)
5. Перечень вопросов, которые оказались трудными в процессе изучения литературы и опыта работы. Постановка новых задач.

VII. “ТӨРЭЭН ТЫВАМ” ДЕП ПРОГРАММА-БИЛЕ АЖЫЛДААРЫНГА НЕМЕЛДЕ ӨӨРЕДИЛГЕ-МЕДЭЭЛИГ КЕЗЕК

Тайылбыр: Программаның күүселдезин чорударынга сүмелеп турар өөредилге-методиктиг хандырылга

(ӨМХ) болгаш эртем-методиктиг, электроннуг хевирниң ажылдарының дугайында медээни “Төрээн Тывам” (2019 ч.) программада кириген.

VIII. ТЫВА ДЫЛ КАБИНЕДИ

Тайылбыр: адаанда бердинген тыва дыл кабинетиниң дугайында медээни “Моя родная Тува” (2020 г.) деп чаа ажылдап кылдынган программдан ушта бижилге кылдыр кириген.

Кабинет тувинского языка в детском саду Образовательная деятельность в дошкольном образовательном учреждении организуется в соответствии

с:

- санитарно-эпидемиологическими правилами и нормативами;
- ФГОС ДО;
- правилами пожарной безопасности;

- требованиями, предъявляемыми к средствам обучения и воспитания детей дошкольного возраста (учёт возраста и индивидуальных особенностей развития детей);
- требованиями к оснащённости помещений, развивающей предметно-пространственной средой;
- требованиями к материально-техническому обеспечению программы (учебно-методический комплект, оборудование, оснащение).

Материально-техническое обеспечение образовательного процесса включает в себя дидактическое и методическое обеспечение образовательной программы, описание печатных пособий, технических средств обучения, экранно-звуковых пособий, игр и игрушек, оборудования кабинета, а также перечень информационно-коммуникативных средств обучения.

Для эффективности обучения тувинскому языку необходимо создать предметно-развивающую среду. В зависимости от своих установок, возможностей, желания педагога создают обстановку для изучения языка и культуры.

Кабинет тувинского языка должен быть оснащён игрушками, дидактическими играми, картотекой игр по развитию тувинской речи, наглядными пособиями, национальными объектами (домашней утварью, животным и растительным миром, символикой Тувы, сказками, пословицами, загадками и прочее).

Можно оформить кабинет тувинского языка в виде юрты. Посещение юрты детьми будет посвящаться знакомству с предметами быта, их названиями, предназначением, способами действия с ними. Причем при посещении юрты дети будут узнавать не только название предметов, но и их функциональное использование. Система занятий в «юрте» может включать активное знакомство детей с устным и народным творчеством и декоративно-прикладным искусством тувинцев. Во время занятий под руководством педагога дети будут узнавать правила поведения в юрте, разучивать народные игры.

В каждой группе можно оформить уголок по этнокультурной составляющей. В группах среднего возраста – уголки социально-нравственного воспитания с фотоальбомами семьи, фотографиями детского сада, родного города (села). В группах старшего дошкольного возраста – уголки нравственно-патриотического воспитания и уголки регионального содержания. Уголок должен быть оснащён разнообразными играми, альбомами, книгами о родном крае, краеведческой, художественной литературой, фотографиями, куклами в национальных костюмах.

В уголках книги подбираются произведения тувинских детских писателей соответственно возрасту, репродукции картин тувинских художников, иллюстрации к тувинским сказкам и художественным произведениям.

Примерное положение к конкурсу “Лучшее ДОО РТ, реализующее региональный проект” “Тувинский язык-детям” / “Тыва дыл – бичии чаштарга” в приложении №1.

Методическое оснащение кабинета тувинского языка в ДОО

Оснащение кабинета

1. Стол письменный
2. Стул
3. Столы детские
4. Стулья детские

5. Шкафы для пособий
6. Настенная доска (наборное полотно, магнитная доска и т.д.)
7. Ноутбук, принтер
8. Видеофильмы (по темам)
9. Диски с развивающими и речевыми играми
10. Разрезные азбуки
11. Наборы картинок, картинное лото
12. Книги-пособия с речевым материалом
13. Наглядный материал по развитию речи (предметные, сюжетные, серии картинок и т.д.)
14. Настольные игры (различные лото, кубики, мозаика, специальные лото и др.) и игрушки

(мебель, посуда, животные, птицы; игрушки, предназначенные для развития дыхания и т.д.)

15. Буквари на родном языке, книги с материалом для чтения, методические и учебные пособия.

Методический материал

I. Демонстрационный материал по темам

Игрушки
 Детский сад
 Человек, части тела
 Моя семья
 Одежда, обувь, головной убор
 Профессии
 Транспорт
 Мебель
 Посуда
 Продукты питания
 Инструменты
 Дом
 Домашние животные
 Дикие животные
 Животные жарких стран
 Животные севера
 Домашние птицы
 Зимующие птицы
 Перелетные птицы
 Насекомые
 Рыбы
 Времена года
 Время, сутки
 Зимние и летние виды спорта
 Деревья

Лекарственные растения

Грибы

Овощи

Фрукты

Ягоды

Цветы

Хлеб

Школа

Праздники

Республика Тува

Достопримечательности

Кызыла

Спортсмены Тувы

Писатели Тувы

Художники Тувы

Музыканты Тувы

Национальные праздники

Жилище тувинцев

Национальная одежда

II–III. *Пособия для развития грамматического строя речи, пособия для развития лексики*

1. Схемы для составления предложений и рассказов (Ткаченко)
2. Пальчиковая гимнастика и подвижные игры (по темам)
3. Лексико-грамматические игры
4. Схемы

IV. *Пособия для развития звукопроизношения*

1. Игры и пособия для формирования правильного звукопроизношения
2. Набор предметных картинок
3. Пособия и игры по автоматизации правильного звукопроизношения
4. Карточки для автоматизации правильного звукопроизношения, для дифференциации звуков
5. Пеналы с цветными квадратами

V. *Пособия для обучения грамоте*

1. Набор букв
2. Схемы слов
3. Набор звукобукв
4. Счетные палочки
5. Пальчиковый игротренинг
6. Динамические паузы
7. Буквари
8. Схемы слов
9. Игры для обучения грамоте
10. Слоговые таблицы

VI. *Пособия для развития дыхания и голоса*

1. Игры и упражнения для развития речевого дыхания (картотека)
2. Игры и пособия для развития дыхания

Перечень методических пособий

Дидактические и развивающие игры

1. Д/игра «Что сначала, что потом?»
2. Д/игра «Четвертый лишний»
3. Д/игра «Сложи картинку»
4. Игры на развитие мышления и речи, коммуникативных способностей, эмоциональной сферы (карточки)
5. Физкультминутки, пальчиковые упражнения, пальчиковый игротренинг по лексическим темам
6. Д/материал «Развивающие игры для дошкольников»
7. Д/материал по развитию внимания, памяти, мышления
8. Д/материал для развития мелкой моторики
9. Д/материал «Играя, развиваем внимание (наблюдаем и фиксируем)»
10. Развивающая игра «Найди различие»
11. Дидактический материал по развитию зрительного восприятия у дошкольников
12. Игры на развитие физиологического дыхания
13. Подвижные игры и упражнения для развития мелкой моторики по лексическим темам
14. «Ассоциации» (пазл)
15. Мозаика
16. Аналогии
17. Часть-целое
18. Противоположности
19. Лабиринты
20. Найди различие

Наглядный материал по формированию лексико-грамматических средств языка и развитию связной речи

Предметные картинки по лексическим темам

Стихи по лексическим темам

Загадки по лексическим темам

Речевой материал по лексико-грамматическим темам.

Плакаты по лексическим темам: «Овощи», «Фрукты», «Домашние птицы» и др.

IX. ШНЧУӨАЧ-НИҢ КИЖИДИКЧИ БАШКЫЛАРЫНГА АЖЫКТЫГ ИНТЕРНЕТКУРЛАВЫРЛАР ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ САЙТЫ

<https://edu.gov.ru/> -сайт Министерства просвещения Российской Федерации

<http://www.monrt.ru/index.php/ru/> - сайт Министерства образования и науки Республики

Тыва

<http://irnsh.ru/> - сайт ГБНУ Министерства образования и науки Республики Тыва «Институт развития национальной школы»

<http://www.obrnadzor.gov.ru> - Федеральная служба по надзору в сфере образования и науки (Рособрнадзор) <http://5ballov.com.ru> – «5 Баллов.Ру» содержит подборку образовательных ресурсов. На сайте собраны крупнейшие коллекции сочинений (более 5000), рефератов, курсовых и дипломных работ (около 68000), есть краткие изложения различных текстов, большая коллекция биографий писателей и поэтов, коллекция готовых домашних заданий, тесты оценки уровня интеллекта и многое другое. Бесплатная Интернет- библиотека.

<http://www.curator.ru> – «Куратор». Сайт посвящён применению Интернет-технологий в образовании. Новости образования, материалы по дистанционному обучению через Интернет, сайтостроению, web-обзоры, обзоры электронных учебников, материалы в помощь учителю и методисту, Интернет в цифрах и фактах.

<http://www.edu.ru> – Федеральный портал «Российское образование». Каталог образовательных Интернетресурсов. Базовые федеральные образовательные порталы. Нормативные документы системы образования. Государственные образовательные стандарты. Дистанционное обучение (курсы, организации, нормативная база). Глоссарий (образование, педагогика). <http://www.fipi.ru> – Федеральный институт педагогических измерений. <http://www.int-edu.ru> – Институт новых технологий образования. Сайт представляет различные дидактические и методические пособия. <http://www.lexed.ru> – Федеральный центр образовательного законодательства. <https://media.prosv.ru/> портал издательства «Просвещение»

<https://school.yandex.ru/> - бесплатные интернет-ресурсы и сервисы для

дистанционного обучения <https://obr.nd.ru/> - интернет-ресурс для

эффективного дистанционного обучения <https://zeroplus.tv/> -

образовательный интернет-кинотеатр для детей <https://tillionline.ru/> - сайт по

логике, чтению и счета для детей

ШНЧУӨАЧ ХАМААРЫШКАН ЛОКАЛДЫГ АКТЫЛАР / ЛОКАЛЬНЫЕ АКТЫ ДОУ

Положение о рабочей группе по разработке основной образовательной программы
Положение о рабочей группе по введению и реализации ФГОС ДО
Положение о Консультативном пункте для родителей и детей, не посещающих дошкольное учреждение
Положение о педагогическом совете
Положение о порядке разработки, утверждения и структуре основной образовательной программы
Положение о методической службе
Положение по адаптации детей
Положение о режиме занятий воспитанников
Положение о психолого-педагогическом консилиуме
Положение о календарном и перспективном планировании
Положение о деятельности психологической службы
Положение о логопункте
Положение о формах получения образования
Положение об организации прогулок воспитанников
Положение о развивающей предметно-пространственной среде
Положение о внутренней оценке качества образования
Положение о порядке посещения воспитанниками мероприятий, не предусмотренных учебным планом
Положение о работе музыкального зала
Положение о медицинском кабинете
Положение о работе физкультурного зала
Положение о кабинете педагога-психолога
Положение о методическом кабинете
Положение о родительских собраниях
Положение о родительском комитете
Положение о должностном контроле
Положение о кружковой работе
Положение об официальном портале в сети и интернет образовательной организации
Положение о мониторинге качества образования
Положение о рабочей группе по разработке Программы развития
Положение о порядке организации и проведения аттестации педагогических работников на СЗД
Положение о Программе развития
Положение о порядке реализации права воспитанника на обучение по индивидуальному плану
Положение об образовательной деятельности и нагрузке
Положение о профессиональной переподготовке и повышении квалификации педагогических работников

Положение об осуществлении текущего контроля освоения детьми основной общеобразовательной программы
Положение о ведении документации воспитателя
Правила внутреннего распорядка воспитанников
Положение о порядке регламентации бесплатного пользования пед. работниками образовательными, методическими и научными услугами
Положение о рабочей программе педагога
Положение о рабочей программе педагога дополнительного образования
Положение о портфолио педагогических работников
Положение о творческой группе педагогов
Положение о языках образования в ДОУ

ШНЧУӨАЧ хамаарышкан локалдыг актылар дараазында сайтылар:
<http://detsad15.rtyva.ru/dokumenty/lokalnye-akty/>
<http://ds29.tuva.ru/index.php/ofitsialnye-dokumenty/lokalnye-akty-dou>